

AUTEURS
JOLINE VERLOOVE
RON VAN WONDEREN
HANNEKE FELTEN

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

JUNI 2020

UITGEBREIDE RAPPORTAGE

Theorieën en aanpakken van polarisatie

Inhoud

Inleiding	3
Theorieën	8
Theorie 1: Bevorderen van positief contact tussen groepen	8
Theorie 2: Bevorderen van besef dat mensen tot meerdere groepen behoren	16
Theorie 3: Creëren van gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteiten	19
Theorie 4: Het verschil binnen een groep zichtbaar maken	25
Theorie 5: Het verminderen van verlies- en angstgevoelens	30
Theorie 6: Intersectioneel denken bevorderen en machtsongelijkheid verminderen	38
Theorie 7: Bevorderen van de legitimiteit van de overheid bij de aanpak van polarisatie	46
Praktijkaanpakken	50
Praktijkaanpak 8: het denkkader over polarisatie van Bart Brandsma	50
Praktijkaanpak 9: KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen	56
Praktijkaanpak 10: Deep democracy	62
Praktijkaanpak 11: Dilemmalogica	68
Praktijkaanpak 12: Open Space Technology	71
Praktijkaanpak 13: Geweldloze communicatie	74
Praktijkaanpak 14: Thomas-Kilmann model van conflictmanagement	77
Praktijkaanpak 15: Social Engineering	81
Praktijkaanpak 16: Socratisch gesprek	84
Conclusie en samenvatting	87
Bijlage: experts	102

Inleiding

De aandacht voor polarisatie in Nederland is groot. Gemeenten, politie, onderwijsprofessionals en sociaal werkers: velen zoeken naar houvast om verscherping van tegenstellingen tussen groepen en maatschappelijke spanningen te voorkomen of verminderen.

Volgens een definitie van de Rijksoverheid is polarisatie 'de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van segregatie'. Deze spanningen en segregatie kunnen verlopen langs etnische en religieuze lijnen of andere scheidslijnen in de samenleving. Zoals tussen arm en rijk, hoog- en laagopgeleid, politieke voorkeuren (bijvoorbeeld progressief versus conservatief) of langs actuele maatschappelijke thema's, zoals voor- of tegen vaccinatie, 5G-zendmasten, windmolens, dierenrechten, klimaat, het beheer van de Oostvaardersplassen et cetera. Polarisation kan ook ontstaan vanuit groepen burgers ten opzichte van (beleid van) overheid en instituties. Denk bijvoorbeeld aan burgers die tegen de coronamaatregelen protesteren of Groningers die actie voeren tegen het beleid van 'Den Haag' omtrent de gaswinning en de afhandeling van schade aan woningen. Polarisation kan zich manifesteren op verschillende locaties, bijvoorbeeld in een buurt, op een school of op de werkvloer, maar ook in de politiek of op (sociale) media. Onze verkenning focust zich op de polarisatieprocessen waarbij etnisch-culturele-religieuze scheidslijnen direct of indirect een rol spelen.

Polarisation kan worden gezien als een proces met meerdere fasen. De fase van polarisation is medebepalend voor de keuze van een passende aanpak. KIS onderscheidt de volgende fasen bij polarisation:

1. Rustfase (het is 'koud', er zijn al wel risicofactoren aanwezig voor het ontstaan van polarisation)
2. Ongemak (het wordt 'ongezelliger'; ongemak naar elkaar, misverstanden, vervreemding)
3. Onderhuidse spanningen (het 'schuurt'; onbehagen, irritaties, negatieve beeldvorming, toename wij/zij gevoel, groepen vermijden contact)
4. Openlijke incidenten of escalatie

In de eerste drie fasen vinden niet per se (al) openlijke incidenten plaats, maar kan polarisation zich wel 'onderhuids' ontwikkelen. Het is belangrijk om dit tijdig te signaleren en te handelen. Het is beter om polarisation preventief aan te pakken - in 'vredestijd' - dan als de polarisation is geëscaleerd (Van Wonderen, 2019).

Polarisation tussen groepen kent drie verschijningsvormen:

1. Denken (negatief denken tussen groepen, vooroordelen)
2. Voelen (ongemak, spanningen, irritaties, angst)
3. Gedrag (ontwijkend gedrag, negatief gedrag, conflicten)

Polarisation kent een eigen dynamiek waarbij verschillende identiteiten steeds meer tegenover elkaar lijken of komen te staan. De hoeveelheid (negatieve) ideeën over elkaar nemen toe. Gevoelens en emoties worden steeds belangrijker, en feitelijke informatie heeft steeds minder impact. Wij en zij worden dan tegenover elkaar gestelde identiteiten die wezenlijk van elkaar verschillen (Brandsma, 2016). Een nuancering hierop is dat binnen gepolariseerde groepen vaak sprake is van een relatief groot aantal personen dat zich minder expliciet uitspreekt, genuanceerd is en tegenstellingen minder zwart-wit ziet. Tevens is binnen groepen die 'tegenover elkaar staan' altijd sprake van subgroepen (of: subidentiteiten) die onderling ook weer van elkaar verschillen, en soms ook overlappen met subidentiteiten van de 'andere groep'. Zowel het aanspreken

van mensen uit het 'midden' als het zichtbaar maken van subidentiteiten binnen groepen, biedt kansen voor depolarisatie-strategieën, zoals we in dit rapport zullen toelichten.

Anders dan vaak wordt gedacht is polarisatie niet altijd onwenselijk; polarisatie in de samenleving kan namelijk ook productief zijn. Polarisatie is soms nodig om botsende standpunten, scheidslijnen, conflicterende belangen helder te maken. In verkiezingstijd kunnen politieke partijen doelbewust polariseren, om zelf beter uit de verf te komen en om duidelijk te maken waarin ze verschillen van andere partijen. Deze vorm van polarisatie leidt zelden tot blijvende spanningen en vijandigheid (RMO, 2009).

Polarisatie kan ook maatschappelijke veranderingen, zoals emancipatie, in gang zetten. Als groepen die eerder minder rechten hadden of structureel gediscrimineerd werden voor zichzelf opkomen, dan levert dit tijdelijk spanningen op in de samenleving. Maar, zo stelt hoofdredacteur Seada Nourhussen op One World (2020), geen enkele sociale vooruitgang is er gekomen door redelijk te zijn. Ook journalist en historicus Rutger Bregman (De Correspondent, 2020) schrijft dat we vaak vergeten dat dit begint met lastige, onuitstaanbare types die tegen de status quo ingaan. De spanningen die hierdoor ontstaan kunnen uiteindelijk leiden tot een nieuw maatschappelijk evenwicht waarin mensen meer gelijk zijn aan elkaar en de wereld wat beter is. Voorbeelden hiervan zijn het vrouwenkiesrecht, de afschaffing van de Apartheid in Zuid-Afrika, de afschaffing van de slavernij en de homobeweging in de jaren 80 in Nederland.

Maar polarisatie kan ook bestaande verschillen verscherpen waardoor ze tot hardnekkige tegenstellingen uitgroeien en groepen niet meer constructief met elkaar kunnen communiceren. Sommige personen, groepen of groeperingen polariseren bewust om de voedingsbodem voor extremisme en geweld te vergroten. We spreken dan van ongewenste polarisatie. Om daar wat aan te doen, moet je weten waar polarisatie vandaan komt, bij wie het speelt en welke factoren een rol spelen in het ontstaan en de ontwikkeling ervan.

In dit verkennende onderzoek wordt naar theorieën en praktische aanpakken gezocht die niet alleen handvatten kunnen bieden aan bestuurders van lokale of landelijke overheid en handhavers, maar ook aan sociale professionals om polarisatie tegen te gaan. In eerste instantie is hierbij gedacht aan de Nederlandse context maar mogelijk zijn deze ook bruikbaar in de Vlaamse context.

Dit onderzoek heeft expliciet een verkennend karakter: het levert zicht op theorieën en aanpakken die in potentie gebruikt kunnen worden in de preventie van en omgaan met polarisatie op lokaal niveau. De bruikbaarheid van deze theorieën en aanpakken zal in vervolgonderzoek en –projecten nog verder getoetst moeten worden. Daarbij moet in het achterhoofd worden gehouden dat de preventie of aanpak van polarisatie niet volstaat met louter het implementeren van de handelingsperspectieven die deze theorieën en aanpakken bieden. De aanpak van polarisatie vereist een integrale aanpak en een interdisciplinaire samenwerking. Ook moeten sociaal professionals binnen organisaties meer met elkaar het gesprek aangaan over dilemma's, schurende waarden en hun vragen over hun eigen aanpak van polarisatie zodat zij minder zogenoemde 'professionele eenzaamheid' ervaren (Azough, 2017). Tot slot is belangrijk om in de gaten te houden dat bij welke theorie of aanpak er ook gebruikt wordt een Mensenrechtenperspectief voorop moet staan. Hoe gemeenten mensenrechten kunnen waarborgen wordt beschreven in deze [publicatie](#) van de VNG.

VOOR WIE?

Dit verkennende onderzoek is primair bedoeld voor gemeenten en sociaal professionals die meer handvatten willen voor de aanpak en preventie van (ongewenste) polarisatie in het sociaal domein, om polarisatie

vroegtijdig te signaleren en om houvast te creëren in situaties waar maatschappelijke spanningen (kunnen) ontstaan. Deze professionals werken in verschillende contexten (zoals handhaving, jongerenwerk en opbouwwerk) aan depolarisatie en het creëren van veerkracht tegen polarisatie. Ook onderwijsprofessionals kunnen inspiratie uit de theorieën en praktische aanpakken halen. Het rapport is echter niet primair voor de onderwijscontext geschreven.

ONDERZOEKSVRAGEN

1. Welke theorieën en aanpakken zijn beschikbaar die (met name) op lokaal niveau (wijken, gemeenten) en in het sociaal domein bruikbaar zijn voor preventie van en omgaan met ongewenste polarisatie? Zo ja, welke?
2. Welk theorie of aanpak is in welke situatie bruikbaar en waarom? En hoe kunnen theorieën en aanpakken gecombineerd worden?

METHODE

Voor dit verkennend onderzoek zijn drie methoden toegepast. De **eerste methode** is het bestuderen van wetenschappelijke literatuur en 'grijze' literatuur geschreven door wetenschappers. Wij hebben deze literatuur bestudeerd, geïnterpreteerd en gebundeld. Dit heeft geleid tot wat we 'theorieën' noemen. Met een theorie bedoelen we een coherente beschrijving van een proces van gevolgtrekking die een verklaring biedt voor geobserveerde fenomenen of daarover voorspellingen doet (West & Brown in Lub, 2017). De theorieën die we hebben gekozen hebben een duidelijke relevantie voor hoe om te gaan met verscherpte tegenstellingen tussen groepen in de samenleving. In onze verkenning hebben we theorieën die relevant zijn voor het begrijpen van polarisatie en theorieën die relevant zijn om inzicht te krijgen in de handelingsperspectieven bij polarisatie samengenomen.

Om te bepalen of een theorie relevant is om op te nemen in dit rapport, hebben we de volgende criteria gehanteerd:

- De theorie moet duidelijke handvatten bieden voor toepassing in de praktijk (handelingsperspectief);
- de theorie moet wetenschappelijk onderbouwd zijn; er moet een duidelijke theorie zijn met (enig) empirisch bewijs voor deze theorie. We kiezen hiervoor om te voorkomen dat er theorieën gebruikt gaan worden in de praktijk, die misschien wel aannemelijk klinken maar in de werkelijkheid nog niet getoetst zijn of onjuist zijn bevonden.
- een theorie moet niet op zichzelf staan maar aansluiten bij andere theorieën, opdat deze gezamenlijk een denkkader kunnen vormen die toepasbaar is voor het begrijpen van en omgaan met ongewenste polarisatie.

Deze methode heeft de volgende theorieën opgeleverd die beschreven zijn in dit rapport:

1. Het bevorderen van positief contact tussen groepen (contacttheorie)
2. Het bevorderen van het besef dat mensen tot meerdere groepen behoren (meerdere identiteiten hebben)
3. Het creëren van een gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteit
4. Het zichtbaar maken van verschillen tussen subgroepen (binnen een overkoepelende groepsidentiteit)
5. Het verminderen van verlies- en angstgevoelens
6. Het bevorderen van intersectioneel denken en het verminderen van machtsongelijkheid
7. Het bevorderen van de legitimiteit van de overheid bij de aanpak van polarisatie

De **tweede methode** die we hebben toegepast is het beschrijven van bestaande (concrete) aanpakken die relevant kunnen zijn voor de aanpak van ongewenste polarisatie. Sommige van deze aanpakken worden nog weinig toegepast in de praktijk om polarisatie aan te pakken, maar bieden wel veel handelingsperspectief. In dit rapport beschrijven we de volgende aanpakken:

8. Denkkader polarisatie van Bart Brandsma
9. KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen
10. Deep Democracy
11. Dilemmalogica
12. Open Space Technology
13. Geweldloze communicatie
14. Thomas-Kilmann model van conflict management
15. Social engineering
16. Socratisch gesprek

Met deze werkwijzen kan niet worden uitgesloten dat er nog andere bruikbare theorieën of aanpakken zijn. Daarom hebben we nog een **derde methode** toegepast: onze voorlopige bevindingen zijn voorgelegd aan experts op het gebied van polarisatie. We legden hen de vraag voor welke andere relevante theorieën of aanpakken zij kennen. Ook is hen gevraagd om de beschrijving van de huidige theorieën of aanpakken kritisch te bekijken en van feedback te voorzien. Dankzij de kritische reflectie van de experts hebben we onze bevindingen verder aangescherpt.

LEESWIJZER

In dit rapport beschrijven we zestien theorieën en aanpakken. De eerste zeven hoofdstukken beschrijven de theorieën, in de daarop volgende negen hoofdstukken zijn de praktische aanpakken uitgewerkt. Elk hoofdstuk begint met een introductie van de theorie of aanpak en hoe deze toepasbaar is op polarisatie. Vervolgens geven we aan welke handelingsperspectief het model biedt en beschrijven we in welke situatie en waar deze bruikbaar is. Elk hoofdstuk sluiten we af met de literatuur die daarvoor is gebruikt. De samenvatting en conclusies op basis van onze bevindingen staan achterin in het rapport.

LITERATUUR DIE IN DE INLEIDING IS GEBRUIKT

Azough, N. (2017). *Weerbare jongeren, weerbare professionals*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Brandsma, B. (2016). *Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*. Nederland: BB in Media.

Bregman, R. (2020, 14 mei). *Het tijdperk van neoliberalisme loopt ten einde. Wat komt ervoor in de plaats?* Geraadpleegd op 28 mei 2020, van: <https://decorrespondent.nl/11125/het-tijdperk-van-het-neoliberalisme-loopt-ten-einde-wat-komt-ervoor-in-de-plaats/1049919494250-cefc8d8a>.

Lub, V. (2017). *Vaste grond. Theorie en theoriegebruik in maatschappelijke activering*. Utrecht: Movisie.

Nourhussen, S. (2020, 22 mei). *Het midden is allesbehalve 'redelijk'*. Geraadpleegd op 28 mei 2020, van: <https://www.oneworld.nl/lezen/opinie/het-midden-is-allesbehalve-redelijk/>.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO). *Polarisatie: Bedreigend en verrijkend*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Van Wonderen, R. (2019). *Van polarisatie naar verbinding in buurten*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Theorieën

In dit deel presenteren we zeven theorieën die handvatten bieden voor het omgaan met polarisatie en mogelijk verder ontwikkeld kunnen worden tot meer praktische aanpakken.

Theorie 1: Bevorderen van positief contact tussen groepen

OVER DE THEORIE

Polarisatie en ook discriminatie worden vaak verklaard vanuit de haat of afkeer tegenover andere groepen. Een andere invalshoek is echter om juist de voorkeur of de liefde voor de eigen groep als verklaring voor polarisatie (en discriminatie) te zien. Deze invalshoek wordt onder meer beschreven in de bestseller “De meeste mensen deugen” van historicus Rutger Bregman (2019). Dat mensen ‘anderen’ slechte dingen aandoen, komt volgens Bregman doordat mensen voor elkaar (dat wil zeggen: voor anderen die deel uitmaken van de eigen groep) ‘door het vuur gaan’. Juist een goede band met elkaar, kan zorgen voor polarisatie tussen groepen en zelfs geweld tegen mensen die niet bij de eigen groep horen. Dat geldt zelfs in situaties waarin ‘outgroups’ actief worden vervolgd zoals in het geval van de Nazi’s tijdens de Tweede Wereldoorlog; Bregman onderbouwt op basis van verschillende bronnen dat de Duitse soldaten sterk werden gedreven voor een liefde voor de eigen groep, in plaats van de haat voor andere groepen.

De beroemde psycholoog Allport (1954), die ook door Bregman wordt aangehaald, stelt dat de liefde voor de eigen groep vooraf gaat aan de haat voor de andere groep. De bekende sociaalpsycholoog Marilynn Brewer (1999) analyseerde diverse studies over conflicten en spanningen tussen groepen in haar veel geciteerde artikel ‘Ingroup love or outgroup hate?’ en komt tot een vergelijkbare conclusie. Zij stelt dat veel discriminerend gedrag niet zo zeer voortkomt uit haat ten aanzien van mensen uit de andere groep, maar uit liefde voor de eigen groep. Dit wordt onderbouwd door de resultaten van andere studies (zie bijvoorbeeld Halevy, Weisel & Bornstein, 2012). Brewer (1991) bouwt hiermee ook voort op de sociale identiteitstheorie van Turner en Tajfel uit 1986 die stelt dat het behoren tot een groep van belangrijk is voor iemands identiteit. Een positieve identiteit komt voort uit het vergelijken van de eigen groep met andere vergelijkbare groepen (Brown, 2000).

Ter illustratie van de ‘ingroup love’-gedachte beschrijft Bregman dat mensen andere groepen verkeerde en nare dingen aandoen, omdat ze gevoelig zijn voor de meningen van anderen binnen hun eigen groep. Juist omdat mensen bij uitstek sociale dieren zijn, willen ze iets voor elkaar betekenen. Dat kan in het uiterste geval leiden tot geweld (zoals bij terrorisme of geweldsincidenten bij polarisatie tussen groepen). Bregman voert op dat uit diverse onderzoeken blijkt dat de Duitse soldaten die vochten aan de kant van de Nazi’s eigenlijk niet door het nationaalsocialisme werden gedreven maar vooral de band als ‘broeders’ onderling belangrijk vonden. Voor elkaar wilden ze sterven, meent Bregman. Het kwaad moet zich volgens Bregman “vermommen als goed” om succes te hebben. De historicus verwijst daarbij ook naar het werk van de beroemde filosofe Hanna Arendt (1963). Haar verslag van het proces tegen oorlogsmisdadiger Adolf Eichman heeft het inzicht opgeleverd dat in de machinerie van het kwaad veel mensen onvoldoende beseffen dat ze ‘kwaad’ doen. Mensen denken juist het goede te doen, zijn daarbij als een onderdeelje van een machine en missen daarbij het overzicht en het inzicht in de consequenties van hun handelen.

Conformisme (het vermogen om te doen wat anderen – in het bijzonder de mensen uit je ‘eigen groep’ – van je vragen) zorgt ervoor dat mensen soms meegaan in ‘het kwaad’. Het is niet alleen het simpelweg luisteren naar autoriteit, maar mensen hebben óók moeite om zich voor te stellen dat een mens met wie zij in contact staan kwade bedoelingen heeft, zo stelt ook Lutsky (1995).

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

De ‘contacttheorie’ is reeds bekend bij veel beleidsmakers en veel beleid is er al op gebaseerd. Zoals aanpakken gericht op het tegengaan van vooroordelen, het bevorderen van ontmoetingen tussen groepen en dialoogbijeenkomsten en dergelijke. Toch hebben we deze theorie om polarisatie te verminderen opgenomen in dit rapport omdat het ‘bevorderen van positief contact’ volgens ons in een overzicht van relevante theorieën niet mag ontbreken. De theoretische inzichten en handelingsperspectieven op basis van de contacttheorie zijn relevant om polarisatie tussen groepen te voorkomen of te verminderen. Dat kan gaan om groepen waartussen enige spanningen zijn, en het kan gaan om groepen die zelfs op voet van oorlog met elkaar staan. In beide situaties is de contacttheorie bruikbaar: effect is aangetoond van de contacttheorie bij bijvoorbeeld het verbeteren van de verhoudingen tussen mensen met verschillende huidskleuren in Zuid-Afrika (Swart, Hewstone, Christ & Voci, 2011) en tussen katholieken en protestanten in Noord-Ierland (Voci, Hewstone, Swart, Veneziani, 2015). Ook in Nederland is de contacttheorie regelmatig onderzocht: zo is er bijvoorbeeld een verband aangetoond tussen contact en vriendschap als niet-moslim met een moslim en het hebben van een tolerante houding naar moslims (Gieling, Thijs, Verkuyten, 2014). De contacttheorie kan dus ingezet worden in iedere situatie waarin groepen nog weinig goed contact met elkaar hebben; ze kennen elkaar niet of alleen oppervlakkig. De contacttheorie gaat er over dat er een diepgaand contact tussen mensen tot stand wordt gebracht; waarin mensen zich inleven in elkaar en angst voor elkaar verminderd wordt (Pettigrew & Tropp, 2011). Idealiter ontstaat er een vriendschap (Brown & Hewstone 2006), Pettigrew, Tropp, Wagner, Christ, 2011; Swart, Hewstone, Christ & Voci, 2011; Turner, Hewstone, Voci, Paolini, Christ, 2007) tussen twee mensen die eerder niet verwacht hadden ooit vrienden met elkaar te kunnen zijn, vanwege bijvoorbeeld hun verschillen in culturele, etnische of religieuze afkomst.

De theorie gaat ervan uit dat mensen geen intrinsieke of doelbewuste ‘hekel’ aan een andere groep hebben, maar dat eerder de loyaliteit of verbondenheid met de eigen groep mensen in een ‘bubbel’ van gelijkgestemden houdt. Hierdoor wordt niet een objectief beeld van de andere groep gevormd. Contact kan op verschillende manieren worden vormgegeven. Een ‘klassieke’ dialoogbijeenkomst kan een vorm zijn. Maar contact kan ook op andere manieren georganiseerd worden; manieren waardoor het aantrekkelijk wordt om deel te nemen, ook als je niet positief ten aanzien van de andere groep staat. Denk bijvoorbeeld op school aan een theaterstuk dat door mensen met een andere culturele achtergrond wordt opgevoerd. Denk op het werk aan een team van mensen met een verschillende achtergrond dat samen een interessante opdracht uitvoert. Of denk in de buurt aan samen met buurtbewoners met verschillende culturele achtergronden het buurthuis opknappen of een voetbalteam vormen. Op die manier kunnen mensen ook in contact komen met de ‘outgroup’; ook als van beide kanten er niet direct een wens was tot contact.

Mogelijk belangrijk hierbij is de ‘framing’: dat de activiteit niet omschreven wordt als een activiteit om elkaar beter te leren kennen of vooroordelen te verminderen (omdat mensen met vooroordelen hierdoor eerder hun ‘muurtje’ ten op zichten van ‘de ander’ verstevigen) maar dat de leuke activiteit (het theaterstuk, het samen een voetbalteam vormen etc.) voorop staat. De taal die hierbij gebruikt wordt is een aandachtspunt. Wanneer je bijvoorbeeld ‘hangjongeren’ uit de wijk wilt verleiden om een gezamenlijk voetbalteam te vormen met andere jongeren uit de wijk, dan gebruik je andere taal dan

wanneer je bijvoorbeeld ouders in een wijk wilt stimuleren om met elkaar de speeltuin op te knappen. Aandachtspunt is ook om te kijken of de positieve contacten die mensen opdoen met dit soort initiatieven, verdere bekendheid kunnen krijgen. Zodat ook anderen zien hoe mensen uit hun eigen 'ingroup' positief omgaan met de andere groep. Daarbij kan het raadzaam zijn om mensen met status of bekendheid te stimuleren om deel te nemen aan contact-interventies, zodat zij als rolmodellen hun positieve ervaringen kunnen delen met hun 'eigen groep'. Dit is ook het idee achter de 'extended contact theorie'; door een vriend te hebben die op zijn beurt weer bevriend is met iemand uit de 'outgroup', kunnen vooroordelen verminderd worden (Lemmer & Wagner, 2015; Turner, Hewstone, Voci, Paolini & Christ, 2007; Zhou, et al. 2019).

Ten slotte zou dus een andere benadering mogelijk van toepassing kunnen zijn op het voorkomen van polariserende (of radicaliseren van) groepen. Namelijk het investeren in het herstellen van contact met de 'oude groep' voor mensen die zich meer aangetrokken voelen tot extremistische of polariserende groepen. Met andere woorden: de liefde versterken naar de eigen groep waar iemand vandaan komt (bijvoorbeeld eigen gezin, familie, vrienden van vroeger) kan mogelijk voorkomen dat iemands liefde voor een nieuwe extremistische of polariserende groep verder opbloeit. Dit kan door de familie en vrienden hierbij te helpen zoals gebeurde in het Deense voorbeeld en hen vaardigheden aan te dragen om het contact te herstellen en te versterken (zie Bertelsen, 2015).

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Vanuit het besef dat een negatieve houding of haat jegens andere groepen kan voortkomen uit 'liefde of kameraadschap voor de eigen groep', zijn er twee mogelijkheden om polarisatie tussen groepen te verminderen. Een mogelijkheid gaat ervanuit dat de liefde voor de eigen groep moeilijk te verkleinen is, maar de afkeer voor andere groepen wel te verkleinen is. Dit kan door positieve contacten aan te gaan met mensen uit andere groepen. De theoretische basis hiervoor wordt geboden door de 'contacttheorie'. Men wordt dus uit de isolatie van de eigen groep gehaald.

Volgens Bregman (2019) moet geïnvesteerd worden in interventies waarbij mensen uit het isolement van hun eigen groep worden gehaald en er nieuwe relaties worden gelegd. De liefde voor eigen groep is lastig te verkleinen maar de liefde voor andere groepen kan wel vergroot worden. Feitelijk zegt Bregman daarmee dat tussen leden van groepen meer contact moet worden gestimuleerd. Dit betekent dat mensen uit de eigen 'bubbel' worden gehaald en daardoor ervaringen opdoen en kennis verkrijgen over de andere groep. Hierdoor kunnen stereotypen en negatieve beelden worden doorbroken. Hiermee sluit Bregman aan bij de bekende contacttheorie (ook wel de 'intergroup contact' genoemd) van Allport (1954). Er is veel bewijs voor de juistheid van de contacttheorie. In een veel geciteerde en omvangrijke meta-analyse van Pettigrew en Tropp (2006) zijn 515 studies tegen het licht gehouden, waarin onder meer gerandomiseerde experimenten met een controle groep. In 94% van de gevallen werden vooroordelen verminderd door het contact met mensen uit de andere groep. Ook in een recente meta-analyse wordt geconcludeerd dat 'contacttheorie' werkt om vooroordelen te verminderen; al heeft contact met een andere etnische groep wel minder impact dan contact met bijvoorbeeld iemand die een handicap heeft (Paluck, Green & Green, 2019).

Daarnaast blijkt uit de meta-analyse van Pettigrew, Tropp, Wagner en Christ (2011) dat positief contact met 'de ander' ook zorgt voor meer vertrouwen in de andere groep en de mogelijkheid om de andere groep te vergeven voor eerder kwaad dat door hen is gedaan. In een veel geciteerde review van Paluck en Green (2009) naar wat werkt om vooroordelen te verminderen, wordt positief contact genoemd als een van de weinige methoden die lijken te werken. En in een review van Brown en Hewstone uit 2005 is specifiek

gekeken naar longitudinale studies om te achterhalen wat de richting is van het verband tussen contact en een betere houding naar andere groepen. Het blijkt dat het verband twee richtingen op gaat: mensen die positiever zijn over de 'outgroup', gaan ook meer het contact aan met de 'outgroup' maar het werkt ook andersom: door ontmoeting met mensen uit de outgroup worden mensen positiever (Brown & Hewstone, 2005). Zelfs als de verhoudingen erg slecht zijn, kan een positief contact zorgen voor een betere houding naar elkaar; want zelfs in oorlog of met de dreiging van oorlog kan contact een positief effect hebben (Al Ramiah & Hewstone, 2013; Hewstone, et al. 2014). Dat betekent dat contact voor vrijwel iedereen kan werken: ook bijvoorbeeld voor mensen die extreemrechtse opvattingen hebben (Cutts, Goodwin, Hewstone, Lolliot, 2015). Tot slot: in een veldstudie van Bazzi, Gaduh, Rothenberg en Wong (2019) komt naar voren dat contact tussen verschillende etnische groepen, polarisatie kan verminderen en integratie kan vergroten.

Voorwaarden

Echter contact aan sich werkt niet altijd. Het werkt wanneer:

- Het contact positief is; negatief contact kan de houding van mensen naar 'de ander' juist verslechteren (Barlow, et al. 2012).
- Empathie vergroot wordt (Pettigrew & Tropp, 2008; Pettigrew et al., 2011; Swart, Hewstone, Christ, Voci, 2011). Empathie is in andere typen interventies aangetoond als een mechanisme dat vooroordelen kan verminderen (Batson & Ahmad, 2009; Felten, Taouanza, Broekroelofs, Vijlbrief, Cankor, 2020).
- Gevoelens van bedreiging verminderd worden (Brown & Hewstone, 2006; Pettigrew & Tropp, 2008; Pettigrew et al., 2011; Swart, Hewstone, Christ, Voci, 2011).
- Er wordt samengewerkt aan een gemeenschappelijk doel: dit is niet noodzakelijk maar kan het effect van contact verbeteren (Schuitema & Veugelers, 2008; Taouanza, Felten & Keuzenkamp, 2016). Bijvoorbeeld wanneer mensen met verschillende achtergronden samen onderdeel zijn van een sportteam (Brown et al. 2003) of als jongeren lid zijn van dezelfde sociale jeugdclub (Laurence, 2019) kan zorgen voor minderen vooroordelen.

Het gaat dus in het bijzonder om goede en positieve contacten waarin je echt empathische gevoelens ontwikkelt voor de ander en gaat ervaren dat de ander geen bedreiging vormt voor jou. Idealiter wordt er een vriendschap gevormd (Brown & Hewstone 2006; Pettigrew, Tropp, Wagner, Christ, 2011; Swart, Hewstone, Christ & Voci, 2011; Turner, Hewstone, Voci, Paolini, Christ, 2007).

Oppervlakkig contact, zoals bijvoorbeeld via korte berichten uitwisselen op sociale media, kan vooroordelen juist versterken, zo bleek uit een studie van Zhang, Tan en Lv (2019). Uit een grootschalig surveyonderzoek naar moslimdiscriminatie van Van Wonderen en Van Kapel (2017) bleek dat naarmate niet-islamitische jongeren meer en vaker persoonlijke contacten met moslims hebben, zij positiever denken over moslims. Jongeren zijn veelal positief over de contacten met moslims die ze kennen; ze hebben met hen veelal constructieve, bestendige (terugkerende) contacten. Maar tegelijkertijd zeggen veel jongeren dat contacten met moslims die zij niet persoonlijk kennen juist een belangrijke reden zijn om niet positief over moslims te denken. Dit zijn voornamelijk 'vluchtige' contacten in de openbare ruimte, zoals ervaringen met moslims op straat en bij het uitgaan. Conclusie is dat een positievere beeldvorming en minder polarisatie door contact alléén ontstaat als de contacten niet te vluchtig zijn en de ervaren kwaliteit van het contact goed is. Het gaat om een goed contact waarin een gevoel van angst verminderd wordt en een gevoel van empathie vergroot wordt voor de ander.

Concrete en onderbouwde voorbeelden van methoden en interventies om op basis van contacttheorie verstandhouding van groepen te verbeteren, zijn talloos. Contacttheorie is ingezet voor de ontwikkeling van methoden en interventies ter bestrijding van discriminatie en stereotypering van groepen. Ook is contacttheorie toegepast voor het verbeteren van de verstandhouding tussen groepen op locaties waar deze elkaar tegenkomen, zoals in wijken of op scholen. Diverse onderzoekers adviseren om in te zetten op duurzame contacten of ontmoetingen tussen mensen. De WRR (De nieuwe verscheidenheid, 2018) spreekt over "het investeren in publieke familiariteit", KIS (2019) heeft het over "het verenigen van mensen rondom een bepaald thema" (Handreiking 'Van polarisatie naar verbinding'). En Maurice Crul van de Vrije Universiteit Amsterdam (2019) spreekt over het opzoeken van nieuwe netwerken in het kader van zijn onderzoek naar superdiversiteit. Welke methoden bevorderen binnen deze contexten een betere verstandhouding tussen groepen? Wanneer is de kans op succes en effectiviteit groter? De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) heeft in 2005 een – nog steeds actuele – studie ('Niet langer met de ruggen naar elkaar') uitgevoerd naar de werkzaamheid van aanpakken om in buurten verbindende contacten tussen mensen uit verschillende bevolkingsgroepen te stimuleren. De RMO heeft voor een groot aantal buurtinterventies geïnventariseerd wat de doelstellingen zijn en wat bekend is over de resultaten. Belangrijk voor de resultaten van aanpakken is met name de intensiteit waarmee in een interventie (overbruggend) contact tussen groepen wordt gerealiseerd. Hoe duurzamer, positiever en intensiever het contact, hoe groter de kans dat positievere beeldvorming tussen groepen beklijft; dit wordt beschreven door treden op de zogeheten 'bindingsladder'.

Samengevat gaat het om de volgende treden:

- Elkaar ontmoeten (publieke familiariteit, buurtfeesten, park, markt, een bankje, speeltuin).
- Elkaar leren kennen (dialogen, debatten, ontmoetingshuizen). Zie de publicatie 'Wat werkt bij het verminderen van discriminatie' (Felten & Taounza, 2018).
- Met elkaar samenwerken aan een gedeeld belang of gemeenschappelijke interesse (zwerfvuil, buurt inrichten).
- Wederzijds hulp bieden (intensieve contacten tussen kansrijke en kansarme mensen, netwerken, mentorprojecten).

Verbindende initiatieven en interventies om ontmoetingen tussen bevolkingsgroepen te stimuleren, lijken dus de meeste kans op resultaat te bieden. Hierbij worden mensen niet aangesproken op wat hun scheidt (hun etnische, religieuze of culturele achtergrond) maar juist op wat hen bindt (zoals hun rol als ouder, buurtbewoner of sporter, gemeenschappelijke doelen, belangen en identiteiten). De kans om positief samenleven tussen groepen te stimuleren lijkt het grootst wanneer het contact regelmatig, over een langere periode en gevarieerd is (verschillende soorten activiteiten) (RMO, 2015). Vooral projecten vanuit gedeelde interesses of gemeenschappelijke belangen werken blijkens onderzoek (zoals mentorprojecten, met elkaar sporten, samen de buitenruimte schoner en leefbaarder maken). Bijkomend voordeel van de contacttheorie is dat het effect verder kan reiken dan alleen individuen. Als mensen beseffen dat mensen die behoren tot hun eigen 'ingroup' vriendschappen hebben of positief omgaan met mensen uit een 'outgroup', dan kan dit hun houding positiever maken naar die 'outgroup' (Lemmer & Wagner, 2015; Zhou, et al. 2019).

LITERATUUR

Allport, G. W. (1954). (1979). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Arendt, H. (1963) *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Amsterdam: Olympus.

Barlow, F. K., Paolini, S., Pedersen, A., Hornsey, M. J., Radke, H. R., Harwood, J., ... & Sibley, C. G. (2012). The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12), 1629-1643.

Bazzi, S., Gaduh, A., Rothenberg, A. D., & Wong, M. (2019). Unity in diversity? how intergroup contact can foster nation building. *American Economic Review*, 109(11), 3978-4025.

Bregman, R. (2019) *De meeste mensen deugen: een nieuwe geschiedenis van de mens*. Amsterdam: De Corroponent.

Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and social psychology bulletin*, 17(5), 475-482.

Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?. *Journal of social issues*, 55(3), 429-444.

Brown, K. T., Brown, T. N., Jackson, J. S., Sellers, R. M., & Manuel, W. J. (2003). Teammates on and off the Field? Contact with black teammates and the racial attitudes of white student athletes 1. *Journal of applied social psychology*, 33(7), 1379-1403.

Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. *Advances in experimental social psychology*, 37(37), 255-343.

Bertelsen, P. (2015). Danish preventive measures and de-radicalization strategies: the Aarhus model. *Panorama: Insights into Asian and European Affairs*, 1(241), 53.

Crul, M., P. Scholten and P. van der Laar. 2019. "Conclusions: Coming to Terms with Superdiversity?". In: *Coming to terms with superdiversity. The case of Rotterdam*. Edited by P. Scholten, M. Crul and P. van der Laar. IMISCOE Research Series. Springer, Cham.

Cutts, D., Goodwin, M., Hewstone, M., & Lolliot, S. (2015). Intergroup Friendship, the Far Right and Attitudes toward Immigration and Islam. *Research Gate*, 1-41.

Felten, H., Taouanza, I., Broekroelofs, R., Vijlbrief, A., Cankor (2020). *Wat werkt bij discriminatie?* Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Gieling, M., Thijs, J., & Verkuyten, M. (2014). Dutch adolescents' tolerance of Muslim immigrants: the role of assimilation ideology, intergroup contact, and national identification. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(3), 155-165.

Halevy, N., Weisel, O., & Bornstein, G. (2012). "In-group love" and "out-group hate" in repeated interaction between groups. *Journal of Behavioral Decision Making*, 25(2), 188-195.

Hewstone, M., Lolliot, S., Swart, H., Myers, E., Voci, A., Al Ramiah, A., & Cairns, E. (2014). Intergroup contact and intergroup conflict. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 20(1), 39.

Laurence, J. (2019). Cohesion through participation? Youth engagement, interethnic attitudes, and pathways of positive and negative intergroup contact among adolescents: a quasi-experimental field study. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1-23.

Lemmer, G., & Wagner, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45(2), 152-168.

Lutsky, N. (1995). When is "obedience" obedience? Conceptual and historical commentary. *Journal of Social Issues*, 51(3), 55-65.

Paluck, E. L., & Green, D. P. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual review of psychology*, 60, 339-367.

Paluck, E. L., Green, S. A., & Green, D. P. (2019). The contact hypothesis re-evaluated. *Behavioural Public Policy*, 3(2), 129-158.

Overton, A. R., & Lowry, A. C. (2013). Conflict management: difficult conversations with difficult people. *Clinics in colon and rectal surgery*, 26(04), 259-264.

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751.

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922-934.

Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International journal of intercultural relations*, 35(3), 271-280.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling RMO (2005). *Niet langer met de ruggen naar elkaar*. Den Haag: RMO.

Taouanza, I., Felten, H., Keuzenkamp, S. (2016). *Werkt het aangaan van een dialoog?* Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Turner, J. C., & Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 5, 7-24.

Turner, R. N., Hewstone, M., Voci, A., Paolini, S., & Christ, O. (2007). Reducing prejudice via direct and extended cross-group friendship. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 212-255.

Van Wonderen, R. & Van Kapel, M. (2017). *Oorzaken en triggerfactoren van moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Van Wonderen, R. (2019). *Handreiking Van Polarisatie Naar Verbinding*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Van Wonderen, R. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2018). *De nieuwe verscheidenheid*. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland. Den Haag: WRR.

Voci, A., Hewstone, M., Swart, H., & Veneziani, C. A. (2015). Refining the association between intergroup contact and intergroup forgiveness in Northern Ireland: Type of contact, prior conflict experience, and group identification. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(5), 589-608.

Weisel, O., & Böhm, R. (2015). "Ingroup love" and "outgroup hate" in intergroup conflict between natural groups. *Journal of experimental social psychology*, 60, 110-120.

Zhang, J. S., Tan, C., & Lv, Q. (2019). *Intergroup Contact in the Wild: Characterizing Language Differences between Intergroup and Single-group Members in NBA-related Discussion Forums*. arXiv preprint arXiv:1908.10870.

Zhou, S., Page-Gould, E., Aron, A., Moyer, A., & Hewstone, M. (2019). The extended contact hypothesis: A meta-analysis on 20 years of research. *Personality and Social Psychology Review*, 23(2), 132-160.

Theorie 2: Bevorderen van besef dat mensen tot meerdere groepen behoren

OVER DE THEORIE

Zoals we hebben toegelicht in de eerste theorie, hechten veel mensen waarde aan hun eigen groep. Evolutionair gezien is dit niet verrassend: de mens is immers miljoenen jaren lang aangewezen geweest op samenwerking met de eigen groep. Maar juist die sterke sociale verbondenheid van mensen kan ook leiden tot spanningen met andere groepen (Brewer, 1999). Bij een groep horen is namelijk belangrijk voor onze identiteit, zoals gesteld wordt door de bij theorie 1 genoemde 'sociale identiteitstheorie' van Turner en Tajfel uit 1986. Deze theorie stelt dat sociale identiteit wordt afgeleid van groepslidmaatschap; oftewel de groepen waar iemand toe behoort. Ook gaat de sociale identiteitstheorie ervanuit dat mensen ernaar streven om een positieve sociale identiteit te behouden en dat dit zelfvertrouwen vergroot. Deze positieve identiteit komt voort uit het vergelijken van de eigen groep met andere vergelijkbare groepen (Brown, 2000). Volgens Turner's (1987) theorie van zelfcategorisatie leidt het categoriseren van jezelf, tot het accentueren van overeenkomsten met de eigen categorie en het accentueren van de verschillen met andere relevante categorieën (Doosje, Spears, Ellemers, Koomen, 1999; Gaertner et al., 2000; Wenzel, Mummendey & Waldzus, 2008).

Het opvallende is dat het indelen in categorieën, oftewel het indelen in verschillende groepen, al leidt tot vooroordelen, zonder dat er zelfs sprake is van bijvoorbeeld competitie tussen deze groepen (Gaertner, et al. 2000; Van Hiel, 2016). Een beroemd experiment uit de vorige eeuw, van Sherif (1961), laat dit zien. In dit experiment, genaamd 'The Robbers Cave experiment' gingen twee bussen met elk elf twaalfjarige jongens uit Oklahoma op zomerkamp. Zonder dat de twee afzonderlijke groepen afwisten van elkaars bestaan of dat ze onderdeel van een sociaalpsychologisch experiment waren, begonnen de kinderen nietsvermoedend aan een zomerkamp. De bedoeling van het experiment was om eerst groepsbinding te ontwikkelen en vervolgens via competitie vooroordelen te vergroten en daarna door samenwerking weer te verminderen. Echter, nog voordat de competitie begon, en de groepen van elkaar bestaan wisten, bleek dat het indelen in groepen zelf al had geleid tot het positiever denken over de eigen groep en het negatiever denken over mensen uit de andere groep. Van Hiel (2016) spreekt in dezen ook over de positieve gevolgen tot het behoren tot de 'eigen' groep. Zo zou je samen sterker, beter en meer ontwikkeld zijn. Op deze manier ben je voorstander van de eigen sociale groep en tegenstander van de concurrerende groep (Van Hiel, 2016).

Het onderscheiden en indelen in groepen gaat dus vrijwel altijd gepaard met het in enige mate ontstaan van vooroordelen en stereotiepe beelden over de andere groep. Maar de liefde voor de eigen groep hoeft niet altijd te betekenen dat mensen uit andere groepen sterk gehaat worden en dat er grote spanningen ontstaan (Brewer, 1999; Leonardelli, Pickett en Brewer, 2010). Het risico op spanningen en ongewenste polarisatie richting andere groepen wordt groter als mensen een samenleving ervaren als bestaande uit slechts enkele dominante groepen (bijvoorbeeld katholieken en protestanten) dan in een samenleving waarin erkend wordt dat mensen tot meerdere groepen kunnen behoren (Brewer, 1999). Het risico op spanningen en ongewenste polarisatie is kleiner in een samenleving waarin er een openlijk waarneembare diversiteit is aan groepen die elkaar deels overlappen. Dit komt overeen met wat is gevonden in een veldstudie van Bazzi, Gaduh, Rothenberg en Wong (2019) over contact als middel tegen polarisatie in de samenleving. Dat betekent dat het niet alleen zinnig is als groepen elkaar ontmoeten (zoals uitgewerkt is in theorie 1), maar ook dat het zinvol is om mensen te laten zien en ervaren dat zij tot meerdere groepen behoren.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Een mogelijke oplossing om een sterke voorkeur voor de eigen groep te verminderen (en dus een positievere houding naar andere groepen te bevorderen), is het vergroten van het besef dat mensen onderdeel zijn van meerdere groepen tegelijkertijd (Brewer, 1999). Andere mensen behoren dan de ene keer tot je 'outgroup' en de andere keer tot je 'ingroup'. In samenlevingen waarin mensen tot meerdere groepen behoren, is er minder kans op polarisatie. Dit wordt ook bevestigd door ander onderzoek (Klauer, Hölzenbein, Calanchini, Sherman, 2014; Van Bavel & Cunningham 2009). Echter, op dit idee is ook kritiek omdat het behoren tot meerdere categorieën niet altijd gepaard blijkt te gaan met minder vooroordelen (Park & Judd, 2005).

Als er sprake is van spanningen tussen groep A en groep B, dan kunnen spanningen afnemen indien er besef ontstaat in beide groepen dat mensen ook tot verschillende andere groepen (of: identiteiten) behoren, dat deze identiteiten kunnen overlappen en dat mensen belang hechten aan deze identiteiten. Bijvoorbeeld 'voetballer', 'moeder', 'Amsterdammer', 'natuurliefhebber' en talloze andere identiteiten. Het gaat hierbij vooral om identiteiten waarin ruimte is voor pluriformiteit: een identiteit waar weer verschillen onder kunnen én mogen bestaan. Een mooi voorbeeld is de [Deense tv-reclame](#) 'All that we share'. De video begint met groepen mensen die letterlijk in hokjes worden gestopt. Vluchtelingen, verpleegsters, bouwvakkers, allemaal worden ze in verschillende vakken in een zaal gezet. Door vervolgens vragen te stellen als 'wij waren vroeger de grapjassen in de klas?' en 'wie hier zijn stiefouders', mogen mensen naar voren stappen waardoor ze weer nieuwe groepen vormen. Aan het einde van de video komen ze allemaal samen, want 'allemaal houden ze van Denemarken' (wat appelleert aan theorie 3: Creëren van een gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteit).

Het handelingsperspectief lijkt op de aanpak die voortkomt uit theorie 3 ('het creëren van een gemeenschappelijke, verbindende identiteit'). Daar waar in deze theorie (theorie 2) wordt uitgegaan van het bevorderen van het besef van meervoudige identiteiten die groepsgrenzen doorbreken, gaat theorie 3 over het creëren van een overstijgende, gemeenschappelijke identiteit van groepen.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Deze theorie gaat ervan uit, net zoals bij de contacttheorie, dat mensen geen intrinsieke of doelbewuste 'hekel' aan een andere groep hebben. De theorie en de handelingsperspectieven die daaruit voortkomen, zijn daardoor bruikbaar in allerlei situaties van meer of mindere spanningen wanneer er nog geen incidenten of escalatie plaatsvinden. De theorie biedt handvatten om mensen aan te spreken op diverse identiteiten in verschillende contexten (als bijvoorbeeld Amsterdammer, ouders, jongeren) en de identiteit van deze steeds verschillende groepen te benoemen en te benadrukken. Anders dan bij de contacttheorie (waarbij de aanname is dat mensen door contact een positief gevoel krijgen over 'andere groepen') is nu de aanname dat het besef van meervoudige identiteiten ertoe leidt dat mensen zich realiseren dat ze behoren tot meerdere groepen.

LITERATUUR

Bazzi, S., Gaduh, A., Rothenberg, A. D., & Wong, M. (2019). Unity in diversity? how intergroup contact can foster nation building. *American Economic Review*, 109(11), 3978-4025.

Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?. *Journal of social issues*, 55(3), 429-444.

Doosje, B., Spears, R., Ellemers, N., & Koomen, W. (1999). Perceived group variability in intergroup relations: The distinctive role of social identity. *European review of social psychology*, 10(1), 41-74.

Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Banker, B. S., Houlette, M., Johnson, K. M., & McGlynn, E. A. (2000). Reducing intergroup conflict: From superordinate goals to decategorization, recategorization, and mutual differentiation. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 4(1), 98.

Klauer, K. C., Hölzenbein, F., Calanchini, J., & Sherman, J. W. (2014). How malleable is categorization by race? Evidence for competitive category use in social categorization. *Journal of personality and social psychology*, 107(1), 21.

Leonardelli, G. J., Pickett, C. L., & Brewer, M. B. (2010). Optimal distinctiveness theory: A framework for social identity, social cognition, and intergroup relations. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 43, pp. 63-113). Academic Press.

Park, B., & Judd, C. M. (2005). Rethinking the link between categorization and prejudice within the social cognition perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 108-130.

Turner, J. C., & Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 5, 7-24.

Van Bavel, J. J., & Cunningham, W. A. (2009). Self-categorization with a novel mixed-race group moderates automatic social and racial biases. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(3), 321-335.

Van Hiel, A. (2016). *Iedereen racist. De multiculturele droom ontleed*. Tiel: Lannoo Campus.

Wenzel, M., Mummendey, A., & Waldzus, S. (2008). Superordinate identities and intergroup conflict: The ingroup projection model. *European review of social psychology*, 18(1), 331-372.

Theorie 3: Creëren van gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteiten

OVER DE THEORIE

Polarisatie wordt vaak gezien als een kloof tussen twee groepen, als twee uitersten die in hun standpunten over een maatschappelijk onderwerp recht tegenover elkaar staan. Dit is echter een wat simplistische blik op de werkelijkheid. Uit KIS-onderzoek (Van Wonderen & Van Kapel, 2017) blijkt bijvoorbeeld dat mensen die zich positief of negatief uiten over immigratie of culturele diversiteit, aanzienlijk genuanceerder zijn zodra ze hun standpunt (kunnen) toelichten. Scherpe opvattingen die in de media te horen zijn, worden vaak door mensen niet gedeeld. Ook groepen die homogeen lijken, blijken vaak uit meerdere subgroepen te bestaan (zie ook theorie 2).

Hoe mensen de indelingen en scheidslijnen van en tussen groepen ervaren, bepaalt mede hun eigen identiteit en hun verhouding naar andere groepen. Dit is naar voren gekomen vanuit de sociale identiteitstheorie van Turner en Tajfel uit 1986 (zie ook de beschrijving van deze theorie in hoofdstukken 1 en 2). Voortvloeiend uit deze theorie is dat vooroordelen en conflicten tussen groepen verminderd kunnen worden door in plaats van het denken in verschillende groepen, te gaan denken vanuit één verbindende groepsidentiteit (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman & Rust, 1993). Dit wordt ook wel de 'common ingroup identity'-model genoemd (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman & Rust, 1993; Gaertner, Mann, Murrell Dovidio, 1989) en hieruit komt naar voren dat scheidslijnen en vooroordelen tussen groepen verminderd kunnen worden als er een overstijgende groep wordt benoemd. Zo komt er naast, of boven, de gepolariseerde groepen een gemeenschappelijke deler te staan. Oftewel: mensen worden op basis van gemeenschappelijke delers 'gehercategoriseerd'. Kang & Bodenhausen (2015) stellen in hun review dat het herkennen van meer bredere categorieën, zelfs zo breed als de categorie 'mens', de basis is om het denken in verschillende groepen en vooroordelen tegen te gaan.

Een verfijning op het 'common ingroup identity'-model is het 'Mutual Intergroup differentiation model': dit wordt door Horseny en Hogg (2000) beschreven met een verwijzing naar Hewstone uit 1996 en Hewstone en Brown uit 1986. Deze theorie gaat er vanuit dat contact tussen mensen van verschillende groepen zo gestructureerd moet zijn dat de groepsidentiteiten zelf niet bedreigd worden. Dat betekent dat allereerst status verschillen niet onderuit gehaald moeten worden maar ieders expertise erkend moet worden. Ten tweede betekent het dat de eigen groep ook benoemd moet worden. Het gaat er om dat het onderscheid tussen de groepen zelf dus niet bedreigd wordt. In verschillende studies is bewijs hier voor gevonden (Branscombe & Wann, 1994). Een theorie die hier sterk op lijkt is het 'dual identity model': door de eigen groep te blijven noemen maar ook een grotere, meer overstijgende groep, te noemen, kunnen vooroordelen ten aanzien van de andere groep minder sterk zijn (Crisp, Stone, Hall, 2006) of de verhoudingen verbeteren (Scheepers, Saguy, Dovidio, Gaertner, 2014).

Dit sluit aan bij het werk van de Nederlandse hoogleraar Halleh Ghorashi die stelt dat door een versimpeld beeld van twee gepolariseerde groepen in de samenleving, een homogeen beeld van de ander bevestigd. Dat homogene beeld van 'de ander' moet ter discussie gesteld worden, opdat eventuele overeenkomsten tussen 'de ander' en 'ik' tot de mogelijkheden behoren (Ghorashi, 2009). Ghorashi stelt dat Nederland gefixeerd is op het verschil tussen Nederlanders en 'de ander', waarbij ze doelt op nieuwkomers of mensen met een migratieachtergrond. Volgens haar hebben we hierdoor enig besef van gemeenschappelijkheid, dat voor elk

debat nodig is, verloren (Ghorashi 2009). Zij pleit er daarom voor om te zoeken naar een gemeenschappelijke basis.

Voor die gemeenschappelijke basis is volgens Ghorashi (2010) het creëren van 'tussenruimtes' essentieel. In deze ruimte kunnen mensen met verschillende perspectieven met elkaar in contact komen. Mensen of groepen maken hier tijdelijk een stap opzij om ruimte te creëren voor een ander, om vervolgens tot nieuwe definities van het Nederlandschap te komen. Dit proces gaat onvermijdelijk gepaard met spanningen, maar wanneer mensen dit proces met een positieve instelling ingaan, is de uitkomst meestal een verrijking (Ghorashi, 2010). De eerste stap van een maatschappelijk ontmoeting en dialoog is namelijk niet het benadrukken van verschillen, maar het scheppen van een tijdelijke tussenruimte om het verloren besef van gemeenschappelijkheid terug te halen als basis voor een werkelijke dialoog en ontmoeting (Ghorashi, 2006). De uitkomst van het debat zou bovendien geen consensus moeten zijn, maar overlappende consensus (Rawls in Ghorashi, 2009). Overlappende consensus betekent volgens Rawls dat in een open samenleving diverse groepen het niet over alles eens hoeven te zijn, maar dat ze wel over de meest essentiële zaken overeenstemming bereiken. Daarmee ga je dus niet voorbij aan de verschillen die er tussen mensen en groepen zijn; maar je beweegt als ware constant tussen gemeenschappelijkheid en verschil.

Gemeenschappelijke groepsidentiteiten formuleren, betekent niet dat groepen als geheel afgebroken moeten worden, alleen al omdat mensen zich anders bedreigd kunnen voelen in hun identiteit (Horseny & Hogg, 2000). Een studie van Scroggins, Mackie, Allen en Sherman (2016) sluit hierbij aan. In dit onderzoek wordt aangetoond dat wanneer iemand uit een andere groep óók wordt gezien als behorende tot een groep waar beide partijen toe behoren, er minder impliciete vooroordelen zijn. Volgens deze studie gaat het niet zo zeer om hokjes afbreken maar om iemand te her-categoriseren; dus iemand een nieuw hokje geven waar je samen toebehoort. Dit lijkt met name belangrijk te zijn voor die mensen die zich sterk identificeren met hun eigen groep. In het nieuwe hokje, de nieuwe categorie dus, moeten mensen zich kunnen herkennen en tegelijkertijd moet erkenning blijven voor hun 'oude' categorie, zo blijkt uit experimenteel onderzoek van Van Leeuwen, Van Knippenberg en Ellemers (2003). Hierin werd een fusie van twee bedrijven nagebootst en vooroordelen werden vergeleken met een groep waarin geen fusie plaats vond.

Ghorashi stelt in 2012 in de door haar uitgesproken alternatieve troonrede dat ze in Nederland een verlangen ziet naar gemeenschappelijke 'roots': "Er zijn nog nooit zo veel programma's op tv geweest die het woord 'Holland' in de titel hebben." Dit biedt volgens haar geen comfort maar een schijnzekerheid; we vallen terug op 'roots' als natie, cultuur en traditie waar we ons via het individualisme van wilden bevrijden. "Het hameren op oude wortels vergroot juist de afstand tussen de diverse groepen en daarmee de spanning. Daarom biedt dit pad geen duurzame oplossing voor het herstellen van relationele (en vooral onorthodoxe) banden", aldus Ghorashi. De oplossing ligt volgens de hoogleraar niet in 'roots' maar in routes. Dit zijn paden die geëngageerde burgers bewandelen, burgers die nieuwsgierig zijn naar nieuwe ideeën en openstaan om overtuigd te worden door goede argumenten en "geloven dat een sociaal gezonde omgeving de basisvoorwaarde is voor hun individuele ontwikkeling" (Ghorashi, 2012).

De Amerikaanse politicoloog en filosoof Francis Fukuyama gaat een stap verder. Hij stelt in zijn boek *Identity* (2018) dat groepsidentiteiten, zowel aan de 'linkse' als aan de 'rechtse' kant, steeds enger worden en daardoor een bedreiging vormen voor de mogelijkheid tot communicatie en collectieve actie. In tegenstelling tot Ghorashi pleit hij niet voor de constante beweging tussen gemeenschappelijke en verschillende (groeps)identiteiten, maar om grotere en meer omvattende nationale identiteiten af te bakenen. Oftewel:

'credale' nationale identiteiten, een identiteit die zich niet baseert op etniciteit of taal maar op gedeelde overtuigingen zoals constitutionalisme, het respect voor de rechtsstaat en menselijke gelijkheid. Een gevoel van een nationale gemeenschap zou volgens hem versterkt kunnen worden door een algemene eis tot nationale dienstplicht, in het leger of in een civiele hoedanigheid. De Amerikaan stelt ook dat men zich zou moeten concentreren op strategieën waarbij nieuwkomers beter opgenomen kunnen worden in de 'credale' identiteit van een land. In Nederland zou je de participatieverklaring die statushouders verplicht moeten ondertekenen, als een voorbeeld van een dergelijke strategie kunnen zien. Fukuyama claimt bovendien dat een overstijgende nationale identiteit, die volgens hem openstaat voor de feitelijke diversiteit van moderne samenlevingen, de polariteit in het immigratiedebat onvermijdelijk zal veranderen en de huidige opleving van het populisme in Europa de wind uit de zeilen zal moeten nemen.

Dat een bindende, duidelijke identiteit een manier is om de negatieve houding naar mensen met een migratieachtergrond te verminderen, wordt onderbouwd door verschillende studies. Als een nationale identiteit wordt gepresenteerd als 'divers', dan kan dat tot gevolg hebben dat mensen die zich sterk identificeren met hun nationale identiteit mensen met een migratieachtergrond (of een andere 'outgroup') eerder zien als een bedreiging. Bij een duidelijkere meer homogene identiteit is dat minder het geval (Falomir-Pichastor, Frederic, 2013; Frederic & Falomir-Pichastor, 2018).

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Het creëren van gemeenschappelijke, overstijgende groepsidentiteiten zónder dat groepen hun eigen groepsidentiteit verliezen, kan op diverse manieren worden ingestoken. We geven hieronder twee voorbeelden hoe dit er in de praktijk uit kan zien:

LEG DE NADRUK OP EEN GEMEENSCHAPPELIJKE DEELIDENTITEIT

In superdiverse steden als Amsterdam waar de meerderheid van de inwoners uit minderheden bestaat, hebben alle inwoners een belangrijke gemeenschappelijke deler: ze zijn allemaal Amsterdammer. Onderzoek bevestigt dat veel Amsterdammers zich ook sterker verbonden voelen met Amsterdam dan met Nederland ¹. Vanuit zo'n gezamenlijke deelidentiteit ('allemaal Amsterdammers') kan een gemeenschappelijke tussenruimte ontstaan om op lokaal niveau te praten over onderwerpen als integratie en migratie.²

PRAAT OVER HET (MOGELIJKE) BELANG VAN IDENTITEIT

Fukuyama stelt dat er in de linkse politiek meer gepraat zou moeten worden over het belang van een nationale identiteit. "Veel mensen die zich politiek gezien ergens in het midden bevinden, hechten veel waarde aan hun nationale identiteit, cultuur en geschiedenis, terwijl die niet serieus wordt genomen door links. Linkse politiek zou de problemen rond immigratie, integratie en islam meer moeten onderkennen en benoemen", aldus Fukuyama in de Volkskrant (d.d. 15 maart 2019).

1 <https://www.parool.nl/nieuws/amsterdammer-voelt-zich-meer-verbonden-met-stad-dan-met-nederland~b423ab70/>

2 Feitelijk hanteert de gemeente Amsterdam dit inzicht al sinds vele jaren, zie bijvoorbeeld het Actieplan 'Wij Amsterdammers' uit 2004.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Deze theorie en het handelingsperspectief dat eruit voortkomt, kan met name ingezet worden ter preventie van (ongewenste) polarisatie tussen groepen op nationaal niveau, maar ook in provincies, steden, dorpen of wijken. Ook als er onderhuidse spanningen worden gesignaleerd is deze bruikbaar, bijvoorbeeld wanneer een nieuwe groep bewoners uit een andere wijk, stad of land in de wijk komt wonen en de 'oude' bewoners nog weinig binding met hen hebben en vice versa. Of als in de samenstelling van een multiculturele wijk ongemak of spanningen zijn tussen groepen bewoners. Ook op niveau van steden en gemeenten met een diversiteit aan bewoners, kan de inzet op een gemeenschappelijke identiteit of ruimte nuttig zijn zodat iedereen zich verbonden voelt met de woonplaats. In dat geval kan er ingezet worden op het creëren van een gemeenschappelijke identiteit met tegelijkertijd aandacht voor de onderlinge verschillen binnen en tussen de groepen.

LITERATUUR

Branscombe, N. R., & Wann, D. L. (1994). Collective self-esteem consequences of outgroup derogation when a valued social identity is on trial. *European Journal of Social Psychology*, 24(6), 641-657.

Crisp, R. J., Stone, C. H., & Hall, N. R. (2006). Recategorization and subgroup identification: Predicting and preventing threats from common ingroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(2), 230-243.

Falomir-Pichastor, J. M., & Frederic, N. S. (2013). The dark side of heterogeneous ingroup identities: National identification, perceived threat, and prejudice against immigrants. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(1), 72-79.

Frederic, N. S., & Falomir-Pichastor, J. M. (2018). Heterogeneity of ingroup identity and anti-immigrant prejudice: the moderating role of RWA and outgroup homogeneity. *International Review of Social Psychology*, 31(1).

Fukuyama, F. (2018). *Identity: Contemporary identity politics and the struggle for recognition*. Profile books.

Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. *European review of social psychology*, 4(1), 1-26.

Gaertner, S. L., Mann, J., Murrell, A., & Dovidio, J. F. (1989). Reducing intergroup bias: The benefits of recategorization. *Journal of personality and social psychology*, 57(2), 239.

Ghorashi, H. (2006). *Paradoxen van culturele erkenning: Management van diversiteit in nieuw Nederland*. Amsterdam: Faculteit der Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit.

Ghorashi, H. (2009). Polariseren in het Nederland van nu betekent olie op het vuur. In: RMO (raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling) (Ed.), *Polarisatie: Bedreigend en verrijkend* (pp. 153-170). Amsterdam: SWP.

Ghorashi, H. (2012, 19 september). *Crisis brengt meer dan misère. Alternatieve troonrede*. Geraadpleegd op 3 maart 2020, van <https://halleghorashi.com/nl/2009/03/media-activiteiten/halleh-ghorashi-alternatieve-troonrede/>.

Hornsey, M. J., & Hogg, M. A. (2000). Assimilation and diversity: An integrative model of subgroup relations. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 143-156.

Kang, S. K., & Bodenhausen, G. V. (2015). Multiple identities in social perception and interaction: Challenges and opportunities. *Annual review of psychology*, 66, 547-574.

Scheepers, D., Saguy, T., Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2014). A shared dual identity promotes a cardiovascular challenge response during interethnic interactions. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(3), 324-341.

Scroggins, W. A., Mackie, D. M., Allen, T. J., & Sherman, J. W. (2016). Reducing prejudice with labels: Shared group memberships attenuate implicit bias and expand implicit group boundaries. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(2), 219-229.

Turner, J. C., & Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 5, 7-24. Van Wonderen, R., & Van Kapel, M. (2017). *Bezorgdheid en veerkracht: Nederlanders over etnisch-culturele diversiteit in de samenleving*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Theorie 4: Het verschil binnen een groep zichtbaar maken

OVER DE THEORIE

Zoals we bij theorie 3 hebben beschreven, wordt polarisatie vaak gezien als een kloof (die groter wordt) tussen homogene groepen in de samenleving. Maar wanneer je het vergrootglas legt op wat wordt gezien als een homogene groep, blijken daarbinnen ook subgroepen te bestaan die op bepaalde normen en waarden recht tegenover elkaar staan. Denk bijvoorbeeld aan de actiegroep Kick Out Zwarte Piet die een heel andere strategie heeft (een van geweldloosheid en bewustwording) dan bijvoorbeeld de extremistische anti-Zwarte Piet-groep Majority Perspective. In dit voorbeeld kunnen de tegenstanders van Zwarte Piet, vaak gezien als één groep, dus niet als een homogene groep worden beschouwd.

De filosofe Benhabib (2002) betoogt dat er een verschil bestaat tussen hoe een buitenstaander en een 'lid' van de groep de culturele identiteit ziet. Door de ogen van een buitenstaander lijkt een groep homogeen en gelijk te handelen en denken over gebruiken en normen. Buitenstaanders zoeken naar homogene en statische kenmerken om de 'vreemde' groep te kunnen begrijpen. Vanuit een lid van 'de groep' is deze veel heterogener. Het is daarom van belang dat een individu de ruimte heeft zelf de eigenheid van zijn culturele identiteit te omschrijven en de positie die hij of zij daarbij inneemt. Met deze stellingname bekrachtigt Benhabib haar standpunt dat mensen een onderdeel zijn van een cultuur, maar dat die cultuur nooit als een homogeen geheel kan worden beschouwd.

Mensen hebben de neiging om personen die tot een 'andere' groep behoren meer te zien als homogeen en stereotiep. Dit is ook weer in lijn met de sociale identiteitstheorie die ook al aan bod kwam in theorie 1, 2 en 3. Een positieve identiteit wordt ontleend aan het behoren tot de eigen groep en het verschillen van andere groep. Maar ook binnen die eigen groep wil men zich uniek voelen en daarom wordt er meer diversiteit gezien binnen de eigen groep in tegenstelling tot andere groepen die worden gezien als homogeen (Ryan & Bogart, 1997). Door de 'andere' groep te deconstrueren naar de verschillende subidentiteiten die binnen de groep bestaan, kunnen vooroordelen over die andere groep afnemen. Uit onderzoek van Van Wonderen en Van Kapel (2017) blijkt bijvoorbeeld dat niet-islamitische jongeren in hun oordeel over moslims in Nederland onderscheid maken tussen verschillende subgroepen. Veel jongeren zien moslims niet als een ongedifferentieerde 'outgroup'. Over islamitische meisjes, vrouwen en ouderen en over liberale en succesvolle moslims denken jongeren gemiddeld positiever dan over islamitische jongens, mannen, jongeren en strenggelovige moslims. Jongeren die negatief denken over een bepaalde groep moslims, denken niet per se over alle subgroepen van moslims negatief ('niet alle moslims over één kam scheren'). De subgroep van moslims waar jongeren primair aan denken, beïnvloedt hun oordeel over de bredere groep 'moslims in Nederland'. Aan welke subgroep van moslims jongeren primair denken wordt bepaald door verschillende factoren, waaronder de eigen ervaringen met (groepen) moslims en berichtgeving over moslims in de media. De ervaringen, beelden en ideeën over de subgroepen van moslims met wie niet-islamitische jongeren vaker in aanraking komen, beïnvloeden sterker dan andere mogelijke categorieën moslims hun algemene oordeel over moslims in Nederland.

Een vergelijkbaar mechanisme doet zich voor in de berichtgeving in de media over moslims. In de media wordt niet over alle categorieën moslims in gelijke mate bericht. Berichtgeving over moslims in de media is vaak gerelateerd aan incidenten waar specifieke subgroepen bij zijn betrokken. Hierdoor krijgt in de media

bijvoorbeeld de categorie 'overlast-gevende jongeren met een islamitische achtergrond' veel aandacht. Met name voor personen voor wie berichtgeving in de media een belangrijke informatiebron is over moslims, geldt natuurlijk dat de selectieve media-aandacht voor bepaalde subgroepen van moslims het algemene oordeel over moslims in Nederland beïnvloedt (Van Wonderen & Van Kapel, 2017).

Volgens de theorie over 'perceived variability' worden zowel vooroordelen, als stereotypen en discriminatie beïnvloedt door hoe homogeen of heterogeen je de andere groep ziet (Errafiy & Brauer, 2012). Simpel gezegd: wanneer je de verschillen binnen een groep ziet, zorgt dit voor een positievere houding naar mensen uit die groep. Of je wel of geen diversiteit ziet binnen de groep, kan daarmee polarisatie versterken of verminderen. Dit blijkt zowel uit veldonderzoeken als uit laboratorium onderzoeken. De deconstructie van een groep naar verschillende subgroepen zorgt voor minder vooroordelen ten aanzien van de 'outgroup' (Dasgupta, Banaji, Abelson, 1999; Errafiy & Brauer, 2013). In een Frans onderzoek werd een poster getoond van Arabische Fransen die allemaal erg van elkaar verschilden onder het motto: 'Wat we gemeen hebben? Dat we anders zijn'. Het bleek dat in vergelijking met de controlegroep, studenten die de poster zagen minder vooroordelen kregen over Arabische Fransen (Errafiy & Brauer, 2013).

Waar je bij theorie 3 een gemeenschappelijke groep creëert om de spanningen tussen groepen te verminderen, gaat het er bij theorie 4 dus om dat je binnen een bepaalde groep de verschillen zichtbaar maakt.

In diverse studies is aangetoond dat het indelen van een groep in betekenisvolle subcategorieën een manier kan zijn om stereotypen te verminderen. Het indelen van 'subgroepen' is een proces dat onderscheiden moet worden van 'subtyping'. Het begrip subtyping verwijst naar het proces waarin groepsleden die afwijken van het stereotiepe beeld in een andere categorie indelen, waardoor zij niet meer worden gezien als representatief voor de gehele gestereotypeerde groep. 'Subtyping' zorgt er juist voor dat stereotypen in stand worden gehouden (zie voor een review Richards & Hewstone, 2001). Maar het indelen in subgroepen en 'subtyping' is wat anders (Felten, Emmen en Keuzenkamp, 2015); het eerste kan juist wel positieve gevolgen hebben voor het veranderen van stereotypen (Maurer et al., 1995, Richards & Hewstone, 2001). Subgroepen onderscheiden hangt samen met het zien van variëteit in de groep: van belang is dus dat je niet één subcategorie maakt en een type moslims ziet als niet representatief, maar dat je meerdere subgroepen onderscheidt waardoor duidelijk wordt dat niet een enkele moslim afwijkt, maar dat alle moslims onderling verschillen (Richards & Hewstone, 2001). Dit komt meer overeen met zoals mensen zichzelf zien; ook de groep waartoe je zelf behoort bestaat uit verschillende soorten mensen (Park & Rothbart, 1985; Park & Judd, 1990, Richards & Hewstone, 2001).

Maar het werken met 'subgroepen' roept enigszins het beeld op dat er nog steeds geen oog is voor individuen. In de theorie over 'perceived variability' wordt er niet gewerkt met 'subgroepen'. Volgens deze theorie worden zowel vooroordelen, als stereotypen en discriminatie beïnvloedt door hoe homogeen of heterogeen je de andere groep ziet (Errafiy & Brauer, 2012). Simpel gezegd: wanneer je de verschillen binnen een groep ziet, zorgt dit voor een positievere houding naar mensen uit die groep. Of je wel of geen diversiteit ziet binnen de groep, kan daarmee polarisatie versterken of verminderen. Dit blijkt zowel uit veldonderzoeken als uit laboratorium onderzoeken. Het zichtbaar maken van de diversiteit binnen een groep zorgt voor minder vooroordelen ten aanzien van de 'outgroup' (Dasgupta, Banaji, Abelson, 1999; Errafiy & Brauer, 2013). In een Frans onderzoek werd een poster getoond van Arabische Fransen die allemaal erg van elkaar verschilden onder het motto: 'Wat we gemeen hebben? Dat we anders zijn'. Het bleek dat in vergelijking met de

controlegroep, leerlingen die de poster zagen minder vooroordelen kregen over Arabische Fransen (Errafiy & Brauer, 2013).

Waar je bij theorie 3 een gemeenschappelijke groep creëert om de spanningen tussen groepen te verminderen, gaat het er bij theorie 4 dus om dat je binnen een bepaalde groep de diversiteit zichtbaar maakt.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

LAAT DE VERSCHILLEN BINNEN 'ANDERE' GROEPEN ZIEN

Een belangrijke valkuil die vaak herkenbaar is in de praktijk, is om de samenleving voor te stellen als bestaande uit slechts twee groepen. Dus om bijvoorbeeld mensen zonder en met migratieachtergrond tegen elkaar af te zetten, of moslims en niet-moslims. In een samenleving waarin meerdere identiteiten en meerdere groepen belangrijk zijn en dit ook wordt gezien, is er minder kans op spanningen tussen groepen. De 'outgroup' kan hiertoe gedeconstrueerd worden naar de verschillende subidentiteiten (en individuen) die binnen groepen bestaan, en die overeenkomen met de subidentiteiten binnen de eigen groep (bijvoorbeeld dezelfde sekse, leeftijdsgroep, opleiding, werk, motivaties, maatschappelijke opvattingen, interesses, et cetera).

Omdat het zien van de diversiteit binnen de groep het oordeel over de outgroup positief beïnvloedt (en daarmee polarisatie kan verminderen) biedt kansen om polarisatie tussen 'homogene groepen' te doorbreken. Subidentiteiten en individuen binnen die bredere groepen kunnen zichtbaar worden gemaakt, waardoor mensen de 'outgroup' niet meer zien als homogeen. Voor beleid, media en organisaties liggen hier mogelijkheden om te bevorderen dat in communicatie niet over algemene 'bevolkingsgroepen, culturen of religies' wordt gesproken, maar dat meer aandacht komt voor mogelijkheden tot identificatie tussen de wederzijdse subgroepen die zowel binnen de in- als binnen de outgroup zijn te vinden. Een voorbeeld daarvan is het tv-programma 'Moslims zoals wij' van de NTR, waarin acht Nederlandse moslims met uiteenlopende opvattingen en overtuigingen tien dagen in een huis wonen, waarbij de onderlinge verschillen tussen moslims duidelijk zichtbaar worden.

Bij het organiseren en bevorderen van ontmoetingen tussen groepen, ligt de opgave van de overheid en maatschappelijke organisaties er eveneens in om de diversiteit en vele (deels overlappende) groepen binnen de samenleving zichtbaar te maken. Voor sociaal professionals is het raadzaam om tijdens bijvoorbeeld een bijeenkomst in het buurthuis, burgers niet te categoriseren en te benoemen als behorende bij twee groepen. Dus geen avond met als insteek 'wat vinden de buurtbewoners van vluchtelingen in de wijk?' (dan is het buurtbewoners versus vluchtelingen) maar eerder 'hoe zorgen we samen als buurtbewoners ervoor dat iedereen zich thuis voelt in onze wijk?', waarbij aandacht is voor diverse groepen vluchtelingen (moeders met kinderen, ouderen, hoogopgeleide vluchtelingen etc.). Deze insteek sluit daarmee weer aan bij theorie 3 waarin mensen worden aangesproken op hun gemeenschappelijke identiteit maar voegt daarbij aandacht voor de onderling diversiteit van de 'outgroup' aan toe.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Het zichtbaar maken van verschillen binnen groepen, kan worden toegepast ter preventie of vermindering van (ongewenste) polarisatie tussen groepen in steden, dorpen of wijken, maar kan ook worden toegepast door de landelijke overheid en door maatschappelijke organisaties. In communicatie en beleid kunnen (overheids)organisaties ervoor zorgen dat niet over algemene 'bevolkingsgroepen, culturen of religies' wordt gesproken, maar dat er meer aandacht komt voor herkenbare subgroepen. Hierdoor worden de mogelijkheden tot identificatie met subgroepen binnen de 'outgroup' bevorderd.

LITERATUUR

Benhabib, S. (2002). *The claims of culture. Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton University Press.

Dasgupta, N., Banaji, M. R., & Abelson, R. P. (1999). Group entitativity and group perception: Associations between physical features and psychological judgment. *Journal of personality and social psychology*, 77(5), 991.

Errafiy, A., & Brauer, M. (2013). Modifying perceived variability: four laboratory and field experiments show the effectiveness of a ready-to-be-used prejudice intervention. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(4), 840-853.

Errafiy, A., & Brauer, M. (2012). Increasing perceived variability reduces prejudice and discrimination: Theory and application. *Social and Personality Psychology Compass*, 6(12), 920-935.

Felten, H., Emmen, M., & Keuzenkamp, S. (2015). *Do the right thing. De plausibiiteit van interventies voor vergroting van acceptatie van homoseksualiteit*. Utrecht: Movisie.

Maurer, K. L., Park, B., & Rothbart, M. (1995). Subtyping versus subgrouping processes in stereotype representation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 812-824.

Park, B., & Judd, C. M. (1990). Measures and models of perceived group variability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 173-191.

Park, B., & Rothbart, M. (1982) Perception of out-group homogeneity and levels of social categorization: Memory for the subordinate attributes of in-group and out-group members. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 42(6), Jun 1982, 1051-1068.

Richards, Z & Hewstone, M. (2001) Subtyping and Subgrouping: Processes for the Prevention and Promotion of Stereotype Change. *Personality and Social Psychology* 2001, Vol. 5, No. 1, 52-73.

Ryan, C. S., & Bogart, L. M. (1997). Development of new group members' in-group and out-group stereotypes: Changes in perceived variability and ethnocentrism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 719.

Turner, J. C., & Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 5, 7-24.

Van Wonderen, R. & Kapel, M. van (2017). *Oorzaken en triggerfactoren van moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Theorie 5: Het verminderen van verlies- en angstgevoelens

OVER DE THEORIE

In een samenleving die steeds complexer, divers, internationaler en digitaal wordt, ervaart een groot aantal mensen 'verliesgevoelens' van wat wordt gezien als de eigen 'cultuur', tradities, normen en waarden (Smeekes & Mulder, 2016). Niet iedereen kan meekomen met de snelle veranderingen in de samenleving; mensen ervaren een verlies aan controle en voelen de 'vaste grond' onder hun voeten verdwijnen. Men grijpt dan eerder terug op wat vertrouwd is. Voorbeelden van verliesgevoelens in de directe leefomgeving van mensen zijn een verlies van sociale verbanden en minder thuis voelen in de eigen wijk en gevoelens van vervreemding. Uit onderzoek van de WRR (2018) blijkt dat in buurten met veel culturele verscheidenheid de sociale cohesie tussen (groepen) inwoners relatief laag is en het bevorderen van deze cohesie uitdagend is. Inwoners uit dergelijke buurten hebben minder vertrouwen naar andere groepen, oordelen minder positief over de verhoudingen in hun buurt en voelen zich er minder thuis (Putnam, 2007; Van Wonderen & Broekhuizen, 2012).

Op het niveau van de Nederlandse samenleving spelen zorgen en verwarring over wat (nog) de Nederlandse identiteit is en over vrijheden en (culturele) vanzelfsprekendheden in de Nederlandse samenleving die onder druk zouden komen te staan (EenVandaag, 2019; SCP, 2019). Brede bezorgdheid bestaat over opvattingen die kunnen conflicteren met wat men noemt 'westerse' opvattingen, en die volgens mensen daardoor gevolgen hebben voor de tolerantie en openheid binnen de Nederlandse samenleving. Verliesgevoelens doen zich voor in brede lagen van de samenleving, dwars door sociale klassen en politieke voorkeuren heen (WRR, 2016; Van Wonderen & Van Kapel, 2018).

Het ervaren van 'verliesgevoelens' kan eraan bijdragen dat mensen minder positief over andere groepen denken of hen zelfs vijandig bejegenen (Smeekes en Mulder, 2016; Van Wonderen en Van Kapel, 2018). Dit sluit ook aan bij de tweede theorie: de zorg voor de eigen groep en de angst de eigenheid van de eigen groep te verliezen kan zorgen voor negatieve gevoelens naar andere groepen (Brewer, 1991). Dat de eigen groep zo belangrijk is, is ook in lijn met de eerder genoemde sociale identiteitstheorie van Turner en Tajfel uit 1986 die stelt dat we ons identiteit ontleen aan het behoren tot een groep en het verschillen met andere groepen.

Feddes, Nickolson en Doosje (2015) stellen in hun studie naar triggerfactoren voor radicalisering dat verlies – dit kan zijn een ingrijpende gebeurtenis zoals sterfte van een naaste, maar ook het idee dat andere groepen een bedreiging vormen voor de eigen leefwijze en overtuigingen – ertoe kan leiden dat mensen die aanvankelijk geen agressie vertonen, geweld naar andere groepen gaan ondersteunen. Ook de terror-management theorie (Greenberg, Pyszczynski & Solomon, 1986) legt een relatie met het ervaren van doodsangst en het verliezen van iemand of iets belangrijks. Het gevolg van die angst is dat mensen zich meer gaan vastklampen aan wat zij zien als hun eigen groep of cultuur. Dit geeft structuur, zekerheid en een gevoel van geborgenheid en zingeving. Zo vormt de identificatie met de eigen cultuur een buffer tegen de (doods)angst (Bouckaert, 2019). Dit kan echter volgens de terror-management theorie ook leiden tot niet alleen agressie, of de goedkeuring daarvan, maar ook tot meer vooroordelen ten opzichte van anderen.

De terror-management theorie wordt in de literatuur vooral gebruikt om radicalisering en extremisme te verklaren. Maar de theorie biedt ook een kader om naar (ongewenste) polarisatie in de samenleving te

kijken. Een voorbeeld: een wijk is de laatste decennia veranderd van samenstelling. Op de plaats van het voormalige buurtcafé zit nu een Turkse bakker. Waar eerst oude arbeiderswoningen stonden, staan nu dure koopappartementen. Oude wijkbewoners kunnen het gevoel ervaren dat de wijk niet meer 'hun wijk' is, zij moeten deze delen met anderen. Dit verlies van wat zij als eigen zien, kan angst inboezemen. Met als gevolg dat mensen zich meer terugtrekken in de eigen groep en mogelijk meer stereotiepe ideeën en vooroordelen krijgen over andere inwoners in hun wijk. In uitzonderlijke gevallen kan dit tot gewelddadige conflicten leiden. Denk bijvoorbeeld aan de rellen die zijn ontstaan in de Haagse wijk Duindorp omdat 'hun' vreugdevuren op de stranden werden afgeblazen. Die onrust was overigens niet nieuw, al jarenlang waren sommige Duindorpers ontevreden over onder andere de bouw van koopwoningen en de komst van mensen met een migratieachtergrond (Omroep West, 2014).

Het gevoel van bedreiging die mensen kunnen ervaren door de komst van bijvoorbeeld nieuwkomers in de wijk, kan ook bekeken worden met de 'integrated threat theory' (Stephan & Stephan, 2000). Met deze theorie wordt onderzocht of en hoe 'ingroups' zich bedreigd voelen door 'outgroups' (Van Wonderen & Van Kapel, 2016). Zo blijkt dat ervaren symbolische dreiging – bijvoorbeeld die van de eigen 'cultuur' – onder Nederlandse jongeren gepaard gaat met vooroordelen naar moslims. Dit geldt minder bij economische dreiging, zoals de gedachte dat men moeilijker aan een baan komt door moslims (Velasco González, Verkuyten, Weesie & Poppe, 2008). De symbolische dreiging gaat bovendien gepaard met minder tolerantie (Noll, Poppe & Verkuyten, 2010).

Mensen die weerstand ervaren tegen de multiculturele samenleving, worden in de literatuur ook wel bezorgde of boze burgers genoemd. Boze burgers hebben het gevoel dat er steeds minder plaats zal zijn voor hun – Nederlandse – culturele verworvenheden, waarden, normen en tradities en dat de overheid onvoldoende doet om dit tegen te gaan. Het gaat hierbij voor een groot deel om burgers met een Nederlandse achtergrond, maar niet uitsluitend. Er zijn ook burgers met een migratieachtergrond die boos zijn over de komst van vluchtelingen of het gebrek aan integratie van andere mensen (Bellaart, Broekhuizen & Van Dongen, 2016).

Niet alle mensen die negatief denken over toenemende diversiteit in de samenleving kunnen als boze burgers worden bestempeld. Een mildere variant is bezorgdheid (Bellaart et al., 2016). Oftewel: bezorgde burgers die zich oprecht zorgen maken over de gevolgen van de veranderingen die zich in de samenleving voltrekken, zoals de gevolgen voor tolerantie, leefbaarheid en sociale veiligheid. Onder bezorgde burgers zou je ook de jongeren kunnen scharen die de 'nieuwe conservatieven' worden genoemd. Uit recent onderzoek (Muis, Sieben, Reeskens & Halman, 2019) blijkt dat jongeren – de huidige twintigers en dertigers – minder positief staan tegenover abortus, zelfdoding, euthanasie en echtscheiding dan eerdere generaties. VPRO Tegenlicht, die hieraan een aflevering wijdde op 24 mei 2020, ziet dat het conservatieve gedachtegoed weer populair is onder jongeren en dat conservatieve politieke partijen op hun beurt samenwerkingen zoeken met partijen op de rechterflank. Volgens het televisieprogramma willen deze jongeren hun identiteit veilig stellen en orde brengen in de chaotische wereld van keuzemogelijkheden: een lonkend alternatief in tijden van secularisering, mondialisering en migratie.

Ook volgens de Amerikaanse politicoloog en filosoof Fukuyama (2019) kan de vrijheid en keuzemogelijkheden in onze moderne liberale samenleving mensen ongelukkig maken en vervreemden van anderen. Ze hebben heimwee naar de gemeenschap die ze menen te hebben verloren en dat kan een verlangen naar erkenning oproepen, maar ook het gevoel dat de status van de groep is verlaagd (Fukuyama, 2019). Deze verliesgevoelens en angst van witte mensen zouden we serieuzer moeten nemen, zo schrijft Malique

Mohamud op De Correspondent (2016) enkele dagen nadat Donald Trump als president van Amerika is gekozen. Hij stelt dat multiculturaliteit niet alleen de oorzaak van 'witte angst' is, maar ook een mogelijke oplossing voor het overwinnen van de angst voor verandering.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

WERK PER TYPE BOZE OF BEZORGDE BURGER EEN AANPAK UIT

Analyseer de uitingen van boosheid, schat de ernst ervan in en of het gaat om af- of toename van boosheid. Om wat voor type 'boze burgers' gaat het? Probeer per type burger een passende aanpak uit te werken. Als het gaat om bezorgde of angstige burgers die zich terecht zorgen maken om bijvoorbeeld een gebrek aan woningen of in onveiligheid in de buurt; richt dan het gesprek vooral op deze maatschappelijke problemen. In het geval van structureel boze burgers (die over 'van alles' boos zijn, waarvan boosheid over de multiculturele samenleving eerder gevolg dan oorzaak is) past eerder bijvoorbeeld een duurzame integrale wijkaanpak gericht op het versterken van sociale cohesie. Wil je juist mensen in 'het midden' versterken tegen radicalere voortrekkers? Zet dan in op het versterken en weerbaar maken van deze mensen. Wanneer het om boze burgers gaat die discriminerende uitlatingen doen of zelfs oproepen tot geweld, is het altijd belangrijk om duidelijk grenzen te communiceren (Bellaart et al., 2016). En daar actie op te nemen. Bij 'boze' burgers die zich vooral zorgen maken over hun eigen groep / hun identiteit en het gevoel hebben dat hun 'eigen groep' in het nauw wordt gedreven is het volgens onder meer een studie van Weisel & Böhm (2015) zinvol om deze warme gevoelens voor de eigen groep te kanaliseren; om dit 'een plek te geven' zodat voorkomen wordt dat deze geuit wordt in de vorm van 'outgroup hate' (Brewer, 1999)

LUISTEREN NAAR BEZORGDEHEID EN IN KAART BRENGEN VAN DEZE ZORGEN

Als je rekening wilt houden met wat er leeft onder burgers, wat hun zorgen en verliesgevoelens zijn, ga dan met hen op een constructieve wijze in gesprek. Oftewel: neem hun bezorgdheid serieus. Belangrijk is om met angstige of kritische burgers in gesprek te gaan en hen te beschouwen als onderdeel van de 'civil society': burgers die het beste willen voor de samenleving. Inzicht in ideeën, beelden, gevoelens van burgers kan helpen om bezorgdheid onder burgers te herkennen en te duiden; om op meer effectieve wijze contact te leggen en te communiceren met burgers; en tot breed gedragen oplossingen te komen. KIS heeft een hulpmiddel ontwikkeld om inzicht te krijgen in beelden, gevoelens, zorgen, weerstanden, optimisme en ideeën van burgers. KIS heeft 140 'narratieven' over etnisch-culturele diversiteit geïdentificeerd. Deze narratieven en toelichtende citaten kunt u vinden in het KIS-rapport [Bezorgdheid en Veerkracht](#). Het raadplegen van dit rapport kan helpen om beter te begrijpen wat 'leeft' onder burgers wiens stem minder goed of vaak te horen is en om beter in te spelen op zorgen en ideeën die leven onder burgers. Hierdoor wordt tevens een meer gedifferentieerde aanpak en communicatie mogelijk, zoals het kiezen van 'de juiste toon' en herkenbare, aansprekende boodschappen.

ZET IN OP BURGERPARTICIPATIE

Om polarisatie te voorkomen, kan burgerparticipatie – oftewel het betrekken van en de betrokkenheid van burgers bij overheidsbeleid – mogelijk helpend zijn. Zo pleit Elferink (2016) voor een aanpak die is gebaseerd op 'waardierend co-creëren', waarin burgers kunnen meebepalen over bijvoorbeeld de komst van vluchtelingen. Hierdoor kan hun bezorgdheid worden verminderd. In een vroeg stadium wordt een bijeenkomst met meerdere stakeholders georganiseerd (in dit geval o.a. gemeente, vluchtelingen, een

aantal 'oude' bewoners en lokale partners) om te peilen wat er leeft en vervolgens al deze partners burgers uit hun netwerk te laten interviewen. De resultaten worden geanalyseerd en gepresenteerd op een gezamenlijke bijeenkomst waarbij afspraken worden gemaakt wat elke partner kan bijdragen (Elferink, 2016)³.

ZET IN OP HET ONTWIKKELEN VAN ZELFVERTROUWEN EN WEERBAARHEID

Jongeren met weinig zelfvertrouwen zouden zich volgens Hogg (in Lub, De Groot & Schaafsma, 2011) vanuit hun zoektocht naar persoonlijkwaarderingen groepsgevoeleerder aansluiten bij een groep met een sterke ideologie. Methoden die inzetten op weerbaarheidsversterking hebben dan ook tot doel het gevoel van eigenwaarde van mentaal kwetsbare jongeren te vergroten, om hen weerbaarder te maken tegen extreme gedachten of beïnvloeding door radicale personen. Dit type interventie kan plaatsvinden via individuele trainingen of begeleidingstrajecten, maar ook via empowermentssessies (Demant in Lub et al., 2011).

Deze werkwijzen sluit aan bij onderzoeken die aangeven dat als mensen bevestigd worden in hun eigen waarden ('affirmation') zij zich minder aangevallen of bedreigd voelen, wat de houding naar de 'outgroup' kan verbeteren (Sherman & Cohen, 2006; Stone, Whitehead, Schmader, Focella, 2011). Dat kan gaan om je eigen persoonlijke waarden maar ook om de waarden als groep. Bijvoorbeeld: Fransen christenen die deze kans kregen om hun normen en waarden als christenen te bevestigen, voelden zich minder bedreigd door moslims (Badea, Bender, Korda, 2019)

COMMUNICEER INCLUSIEF

Zoals Malique Mohamud (2016) aangeeft, kan multiculturaliteit ook een oplossing zijn van wat hij 'witte angst' noemt. In superdiverse steden als Rotterdam en Amsterdam, waar de meerderheid uit minderheden bestaat, kan, mits het beleid inclusief is, ingezet worden op het ontwikkelen van een stedelijke identiteit waartoe iedereen in de stad zich verbonden mee kan voelen. Dit vraagt om inclusieve communicatie waarbij uitsluiting wordt voorkomen. Dat kan door te zoeken naar overeenkomstige behoeften en belangen en/of gedeelde identiteiten tussen belanghebbenden. Gedeelde ervaringen en belangen zijn een beter startpunt voor het vinden van overeenkomsten dan vooraf gegeven 'grote' identiteiten, zoals migratieachtergrond. Stel daarom vast welke lokaal relevante deelidentiteiten (wijkbewoner, leerling of ouder) van belang zijn in het desbetreffende communicatievraagstuk (Van Hal, Hermes, Koch & Yilmaz, 2019).

ORGANISEER POSITIEF CONTACT TUSSEN GROEPEN

Uit het onderzoek van Velasco González, Verkuyten, Weesie en Poppe (2008) blijkt dat meer contact van Nederlandse jongeren met moslims resulteert in minder negatieve stereotypen. Dit sluit aan bij de contacttheorie van Allport (1954), die uitgebreid is beschreven in hoofdstuk 1 (zie: Bevorderen van positief contact tussen groepen).

3 Elferink heeft deze methode beschreven in zes stappen. Zie voor meer informatie: <https://www.kis.nl/artikel/opvang-vluchtelingen-6-stappen-om-spanning-de-gemeente-te-voorkomen>

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Dit theoretisch kader voor het verminderen van verlies- en angstgevoelens is bruikbaar in meerdere situaties wanneer er weerstand, angst of boosheid wordt ervaren tegen de multiculturele samenleving of de komst van nieuwe groepen in een wijk. Door het ervaren van angst- en verliesgevoelens kunnen tegenstellingen tussen groepen scherper worden ervaren. De polarisatie kan zich daardoor in een rustfase bevinden: door de angst- en verliesgevoelens zijn er risicofactoren aanwezig voor het ontstaan van polarisatie. Dit theoretisch kader wordt dan ook idealiter in deze fase ingezet; preventief, wanneer angsten en weerstand sluimeren. Maar de polarisatie kan zich ook meer aan de oppervlakte bevinden, bijvoorbeeld wanneer er concrete gebeurtenissen in aantocht zijn waardoor mogelijk openlijke incidenten plaatsvinden. Denk aan de bouw van een asielzoekerscentrum of een moskee, de afschaf van Zwarte Piet in de lokale Sinterklaasoptocht.

LITERATUUR

Allport, G. W. (1954). (1979). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Badea, C., Tavani, J. L., Rubin, M., & Meyer, T. (2017). Self-affirmation, political value congruence, and support for refugees. *Journal of Applied Social Psychology*, 47(7), 355-365.

Bellaart, H., Broekhuizen, J., & Dongen, S. van (2016). *Boze Burgers. Omgaan met weerstand tegen de multiculturele samenleving*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Bouckaert, S. (2019, 23 september). *Drie manieren om te interveniëren bij polarisatie*. Geraadpleegd op 20 maart 2020, van https://bouckaert.nu/drie-mogelijke-interventies-bij-polarisatie/#Hoe_ontstaat_polarisatie.

Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?. *Journal of social issues*, 55(3), 429-444.

Eenvandaag (2019, 17 mei). Onderzoek: Nederlandse identiteit. Opiniepanel rapport. Geraadpleegd op 2 april 2020, van <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/tweederde-vindt-dat-nederlandse-identiteit-onder-druk-staat/>.

Elferink, J. (2016). *Opvang vluchtelingen: 6 stappen om spanning in de gemeente te voorkomen*. Geraadpleegd op 6 april 2020, van <http://www.kis.nl/artikel/opvang-vluchtelingen-6-stappen-om-spanning-de-gemeente-te-voorkomen>.

Feddes, A. R., Nickolson, L., & Doosje, B. (2015). *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*. Expertise-unit Sociale Stabiliteit/Universiteit van Amsterdam.

Fukuyama, F. (2018). *Identity: Contemporary identity politics and the struggle for recognition*. Profile books.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. In *Public self and private self* (pp. 189-212). Springer, New York, NY.

Jennissen, R., Engbersen, G., Bokhorst, M. & Bovens, M. (2018). *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland*. Den Haag: WRR.

Lub, V., Groot, N. de, & Schaafsma, J. (2011). *Polarisatie en radicalisering. De onderbouwing van sociale interventies getoetst*. Utrecht: Movisie.

Mohamud, M. (2016, 10 november). Hoe we de angsten van witte mensen serieus kunnen nemen. Geraadpleegd op 20 maart 2020, van <https://decorrespondent.nl/5643/hoe-we-de-angsten-van-witte-mensen-serieus-kunnen-nemen/532556917398-420653a7>.

Muis, Q., Sieben, I., Reeskens, T., & Halman, L. (2019). Seksueel-ethische permissiviteit: Trends in Nederland 1981-2017. *Mens en Maatschappij*, 94(4), 429-458.

Noll, J. V. D., Poppe, E., & Verkuyten, M. (2010). Political tolerance and prejudice: Differential reactions toward Muslims in the Netherlands. *Basic and Applied Social Psychology*, 32(1), 46-56.

Omroep West (2014, 17 april). Allochtonen stelselmatig weggepest uit Haagse wijk Duindorp. Geraadpleegd op 1 april 2020, van <https://www.omroepwest.nl/nieuws/2530283/Allochtonen-stelselmatig-weggepest-uit-Haagse-wijk-Duindorp>.

Putnam, R. (2007). E pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century, The 2006 Johan Skytte Prize Lecture, *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), pp. 137-174.

Sherman, D. K., & Cohen, G. L. (2006). The psychology of self-defense: Self-affirmation theory. *Advances in experimental social psychology*, 38, 183-242.

Smeeke, A., & L. Mulder (2016). *Verliesgevoelens in relatie tot de multi-etnische samenleving onder autochtone Nederlanders*. WRR Working paper 22. Den Haag: WRR.

Sociaal- en Cultureel Planbureau (2019). *Denkend aan Nederland*. Den Haag: SCP.

Stephan, W. G. & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In Oskamp, S. (Ed.) *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23–45). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

Turner, J. C., & Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 5, 7-24.

Van Hal, L., Hermes, J., Koch, K. & Yilmaz, C. (2019). *Kompas voor inclusieve communicatie. Een procesbeschrijving voor professionals en organisaties in het publieke domein*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Weisel, O., & Böhm, R. (2015). "Ingroup love" and "outgroup hate" in intergroup conflict between natural groups. *Journal of experimental social psychology*, 60, 110-120.

Wonderen, R. van & Broekhuizen, J. (2012) *Samenleven met verschillen. Signaleren van spanningen en versterken van vertrouwen in Amsterdamse buurten*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Wonderen, R. van & Van Kapel, M. (2016). *Oorzaken en triggerfactoren moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Wonderen, R. van & Van Kapel, M. (2018). *Bezorgdheid en Veerkracht. Nederlanders over etnisch-culturele diversiteit in de samenleving*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Velasco González, K., Verkuyten, M., Weesie, J., & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 667-685.

VPRO Tegenlicht (2020, 24 mei). Lekker conservatief. Geraadpleegd op 25 mei 2020, van <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/kijk/afleveringen/2019-2020/lekker-conservatief.html#2b652020-be53-4ec9-be76-1ac168edcc3f>.

Theorie 6: Intersectioneel denken bevorderen en machtsongelijkheid verminderen

OVER DE THEORIE

In de eerder beschreven theorieën speelt de sociale identiteitstheorie van Turner en Tajfel uit 1986 een belangrijke rol: het idee dat het behoren tot een groep belangrijk is voor iemands identiteit. Echter, volgens de Amerikaanse juriste Kimberly Crenshaw (1994) is het van belang dat we oog hebben voor de intersectie van verschillende identiteiten. Zij introduceerde eind jaren 80 van de vorige eeuw de term 'intersectionaliteit'. Niet vanuit de sociale wetenschappen maar vanuit een juridische invalshoek. Als advocaat ondervond Crenshaw dat het recht en de wetgeving wel opkomt voor minderheden vanuit het oogpunt van 'ras' of sekse, maar wel altijd vanuit óf vanuit sekse óf vanuit een 'ras'. In haar bekende artikel *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex* uit 1989 beschrijft Crenshaw aan de hand van een rechtszaak hoe zwarte vrouwen binnen het recht hierdoor benadeeld werden: uit het oogpunt van genderdiscriminatie konden bedrijven namelijk aan de quota voldoen door 'witte' vrouwen in dienst te nemen. Uit het oogpunt van racisme volstond het aannemen van 'zwarte' mannen. Gevolg was de buitensluiting van 'zwarte' vrouwen (Mens-Verhulst & Radtke, 2009).

Intersectionaliteit is de theorie dat de institutionele doorwerking van vooroordelen en oude patronen rondom onze sociale identiteiten elkaar juist kruisen en versterken (De Rode Hoed, 2019). Volgens Crenshaw gaat het niet om ééndimensionale, maar overlappende identiteiten en deze zijn doorslaggevend voor de manier waarop discriminatie in onze samenleving plaatsvindt (De Rode Hoed, 2019). Intersectionaliteit betekent dus oog ervoor hebben dat iedereen onderdeel is van verschillende groepen tegelijkertijd en dat de intersectie van deze groepen de positie bepaalt van een persoon in de samenleving. Intersectionaliteit betekent óók oog hebben voor het feit dat deze posities niet gelijkwaardig zijn; er bestaan duidelijk verschillen in macht op basis van de combinatie van onder meer sekse, afkomst, huidskleur, seksuele voorkeur en nationaliteit.

Alhoewel intersectionaliteit vaak wordt beschouwd als een feministische theorie, onderscheidt het zich van eerdere feministische theorieën waarin enkel het machtsverschil tussen mannen en vrouwen centraal stond (denk bijvoorbeeld aan het werk van Simone de Beauvoir's 'De tweede sekse'). Bij intersectionaliteit gaat het zeker om machtsverschillen tussen vrouwen en mannen maar wordt er verder en breder gekeken en draait het om een combinatie van verschillende categorieën van verschil en de machtsverschillen die daaruit voortvloeien (Jaunait & Chauvin, 2012).

In Nederland is de term intersectionaliteit vertaald door Wekker & Lutz (2001) als kruispuntdenken. Volgens het kruispuntdenken zijn verschillende assen van maatschappelijke betekenisgeving (ook wel 'verschilassen' genoemd) cruciaal voor ons gevoel van wie we zijn, onze identiteit. Wij leven onze levens op de kruispunten van onder andere sekse, etniciteit, sociaaleconomische positie, nationaliteit, seksuele voorkeur, en het al dan niet hebben van een beperking (Crenshaw, 1994; Wekker & Lutz, 2001).

Het intersectionele denken gaat uit van vijf veronderstellingen zoals beschreven door Mens-Verhulst en Radtke in 2009 en Van de Haterd, Felten, Vos en Bellaart in 2010. Deze vijf veronderstellingen zullen hieronder worden uitgelegd:

1. VERSCHILLEN ZIJN CONTINU (EN NIET DICHOTOOM)

Het kruispuntdenken zet zich af tegen het 'dichotome denken': in onze samenleving word je vaak gezien als of man óf vrouw, hetero óf homo, Nederlands óf Marokkaans etc. Daarbij wordt de ene categorie vaak gezien als beter dan de andere, of als 'de norm' (Wekker & Lutz, 2001). Maar volgens het kruispuntdenken zijn verschillen continu. Bijvoorbeeld: je wordt vaak als vrouw óf als man gezien maar mannelijkheid en vrouwelijkheid kan je op verschillende niveaus (zowel biologisch als wat betreft identiteit) zien als een continuüm (Hues, 2017). Een ander voorbeeld: als het gaat om culturele afkomst voelen veel jongeren zich bijvoorbeeld niet óf Nederlands óf Marokkaans. In onderzoek van KIS werd geconcludeerd dat jongeren meervoudige bindingen ervaren, die samenhangen met hun meervoudige en hybride identiteitsbeleving. Per context kan het verschillen of iemand zich sterker identificeert met de etnische achtergrond, het Nederlands zijn of juist de religieuze achtergrond (Day & Badou, 2019). Volgens het kruispuntdenken zou het dichotome (óf-óf) denken vervangen moet worden door het beschouwen van verschillen als meer continu, dus als én-én.

2. VERSCHILLEN GAAN GEPAARD MET EEN VERSCHIL IN MACHT (VERSCHILLEND PER CONTEXT)

Verschillen in onder meer sekse, huidskleur en afkomst gaan gepaard met verschillen in macht. Man, wit en hetero zijn is vaak een onzichtbare norm in diverse contexten in onze samenleving (Wekker & Lutz, 2001). Zo wordt in bevolkingsonderzoek vaak gekeken of mensen met een migratieachtergrond het op verschillende terreinen net zo goed doen als mensen zonder migratieachtergrond: de norm zijn dus mensen zonder migratieachtergrond waarmee mensen met migratieachtergrond mee worden vergeleken. Daarbij komt dat de categorie die wordt gezien als beter of normaler, wordt veel minder vaak benoemd (Wekker & Lutz 2001; Van Mens-Verhulst 2009). Het betreft een "ongemarkeerde categorie" die als de norm wordt gezien (Wekker & Lutz 2001). Zo hoeft je je eigen heteroseksualiteit meestal niet te benoemen omdat hier vaak vanzelfsprekend al vanuit wordt gegaan dat dit het geval is (Van Lisdonk, Nencel & Keuzenkamp, 2018)

3. VERSCHILLEN ZIJN MEERDIMENSIONAAL OFWEL GELAAGD

Wanneer er wordt gesproken over verschillen tussen mensen, wordt er volgens het kruispuntdenken te vaak gedacht dat deze verschillen alleen op één niveau zich afspelen (Van de Haterd et al., 2010). Bijvoorbeeld wanneer verschillen in sekse alleen bekeken worden vanuit de biologische hoek (Van der Tuin, 2007) en verschillen in etniciteit alleen vanuit de culturele hoek (Van de Haterd et al., 2010). Volgens het kruispuntdenken is dit een te simpele voorstelling van zaken. De verschillen in onder meer sekse, etniciteit, sociaaleconomische positie, nationaliteit en seksuele voorkeur zijn volgens het kruispuntdenken meerdimensionaal en gelaagd (Van Mens-Verhulst, 2009) en spelen op verschillende niveaus een rol: het biologische, psychische, interpersoonlijke, sociale, culturele maar ook het economische en het politieke niveau (Buikema & Van der Tuin, 2007).

4. VERSCHILLEN ZIJN DYNAMISCH

Kruispuntdenken zet zich af tegen het idee dat verschillen statisch en onveranderlijk zijn: een man blijft altijd een man, een hetero blijft altijd hetero etc. Maar volgens het kruispuntdenken zijn verschillen tussen (groepen) mensen dynamisch (Van Mens-Verhulst, 2009). Bijvoorbeeld: als het gaat om cultuurverschillen is het belangrijk om te zien dat culturen een procesmatig karakter hebben; er bestaat een constante verschuiving van normen, waarden en symbolen, zeker tussen generaties (Van Mens-Verhulst, 2009).

5. VERSCHILLEN ZIJN ONDERLING AFHANKELIJK

Kruispuntdenken stelt dat categorieën zoals etniciteit, sekse en leeftijd, altijd gelijktijdig en in wisselwerking werkzaam zijn (Wekker & Lutz, 2001). Het zijn “in elkaar grijpende systemen van ideeën en praktijken met betrekking tot verschillen tussen mensen” (Wekker & Lutz, 2001). In de discriminatie die mensen tegenkomen en stereotiepe beelden (die we hebben van onszelf maar ook van anderen) speelt volgens het kruispuntdenken dus bijvoorbeeld niet alleen sekse of afkomst een rol maar tegelijkertijd afkomst, sekse, seksuele voorkeur, leeftijd et cetera. Het is niet simpel een optelsom van tot welke groepen je behoort maar een intersectie (Wekker & Lutz, 2001). Kang & Bodenhausen, (2015) stellen in hun review op basis van diverse empirische onderzoeken dat de stereotypen van verschillende groepen niet zomaar bij elkaar opgeteld kunnen worden. Het gaat om de combinatie; soms heb je zelfs minder last van stereotypen wanneer je tot twee stereotiepe groepen behoort in plaats van tot één. Zo zou je verwachten dat je méér gestereotypeerd wordt als je én homoseksueel én ‘zwart’ bent, in vergelijking met als wanneer je ‘wit’ én homo bent of ‘zwart’ én hetero. Maar uit experimenteel onderzoek komt naar voren dat ‘zwarte’ homomannen door ‘witte’ heteroseksuelen juist als minder bedreigend gezien worden dan ‘witte’ homomannen; het stereotiepe beeld van ‘zwarte’ mannen (vaak bedreigend of ‘gevaarlijk’) en het stereotiepe beeld van homomannen (vaak ‘vrouwelijk’ en ‘zacht’) zijn tegenovergesteld aan elkaar en heffen elkaar daardoor op (Kang & Bodenhausen, 2005; Remedios, Chasteen, Rule & Plaks, 2011). Verschillen zijn dus onderling afhankelijk van elkaar (Mens-Verhulst & Radtke, 2009). Oftewel: volgens het kruispuntdenken word je als ‘zwarte’ vrouw niet simpelweg dubbel gediscrimineerd, maar neem je een andere positie in de samenleving in dan bijvoorbeeld ‘witte’ vrouwen of ‘zwarte’ mannen waardoor je ook met andere stereotypen en vormen van discriminatie in aanraking komt.

Kortom: voor het kruispuntdenken draait het om verschillen in de machtsstructuren in de samenleving. Anders dan in de eerst vier gepresenteerde theorieën ligt de nadruk niet op gelijkwaardige groepen die over en weer vooroordelen hebben naar elkaar maar op ongelijkwaardige groepen. Het benoemen en zichtbaar maken van de verschillen in macht is nodig om macht gelijkjer te verdelen. Vervolgens is het vanuit intersectionele theorie de bedoeling om “ruimte te maken voor belangenbehartiging en corrigerende praktijken”, aldus Crenshaw (Coaston, 2019). De bedoeling is daarbij niet om een nieuwe hiërarchie te maken met witte heteromannen onderaan. Het gaat om het verminderen van machtsverschillen, niet om nieuwe machtsverschillen te creëren. Het intersectionele denken is dus onlosmakelijk verbonden met emancipatiebewegingen die de macht in de samenleving (op basis van o.a. sekse, afkomst etc.) eerlijker willen verdelen (Cho, Crenshaw & McCall, 2013).

Vanuit het kruispuntdenken zijn activisten die bijvoorbeeld racistische symbolen aankaarten zoals Zwarte Piet bezig om de macht eerlijker te verdelen; het wordt dus vanuit het kruispuntdenken niet gezien als een ongewenste vorm van polarisatie. Vanuit het kruispuntdenken kan dus gesteld worden dat mensen en groepen soms polariseren om te emanciperen. Hierdoor ontstaat spanningen in samenleving maar die spanningen hebben als doel de ongelijke machtsverhoudingen te veranderen. Zo bracht de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten in de jaren 60 veel spanningen tussen bevolkingsgroepen met zich mee; maar nu zullen veel mensen, ook ‘witte’ mensen, deze spanningen beschouwen als een onvermijdbaar gevolg van een noodzakelijke en belangrijke emancipatiebeweging. Diverse emancipatiebewegingen kunnen vanuit de intersectionele beweging elkaar bovendien juist versterken. Bijvoorbeeld bij de de Women’s March; daar draaide het om vrouwenrechten maar was ook de LHBTI-beweging aanwezig (Ten Houten & Dee lange,

2017). Vanuit intersectioneel perspectief ligt dat voor de hand. Groepen zijn namelijk onderling ook weer divers maar hebben een gemeenschappelijk belang, zoals emancipatie en gelijkwaardigheid.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Vanuit het kruispuntdenken geredeneerd moeten machtsverschillen worden benoemd, om op die manier te kunnen werken aan verandering. Intersectioneel denken is daarmee het omgekeerde van de 'kleurenblindheidsideologie'. Dit is het idee dat verschillen in huidskleur en etniciteit er niet toe mogen doen en dus ook niet besproken horen te worden (Essed & Trienekens, 2008). Echter, omdat in de samenleving verschillen in huidskleur en afkomst wel degelijk gepaard gaan met machtsverschillen, kan deze houding ertoe leiden dat de ervaringen van mensen 'van kleur' ontkend worden en de aanpak van racisme en discriminatie bemoeilijkt wordt (Anderson, 2010). 'Kleurenblindheid' leidt dan ook in de praktijk tot meer vooroordelen in plaats van minder (Poteat & Spanierman, 2012; Richeson & Nussbaum, 2004).

In de praktijk betekent werken vanuit het kruispuntdenken het volgende:

OOG VOOR VERSCHILLEN EN MACHT

Zoals toegelicht heeft het kruispuntdenken oog voor verschillen tussen mensen. Mensen worden dus niet simpel ingedeeld in man of vrouw of homo of hetero, maar er wordt gekeken naar een heel spectrum van diversiteit. Verschillen worden gezien als "in elkaar grijpende systemen van ideeën en praktijken met betrekking tot verschillen tussen mensen" (Wekker & Lutz, 2001). Bij iedere context of situatie staan weer andere verschillen op de voorgrond (Van Mens-Verhulst 2009). In de praktijk wordt dit al toegepast in bijvoorbeeld de hulpverlening (Van de Haterd et al., 2010) en ook door verschillende gemeenten zoals de gemeente Amsterdam⁴. Maar oog voor verschillen betekent ook oog voor verschillen in macht. Oog voor wie een geprivilegieerde positie heeft in een bepaalde context. De bekende term 'wit privilege' refereert hieraan en het betekent dat een lichte huidskleur (of 'wit') allerlei voordelen in de samenleving met zich mee brengt die mensen met een donkere huidskleur (of 'zwart') niet hebben (McIntosh, 2018). Denk bijvoorbeeld aan rustig kunnen winkelen zonder strikt in de gaten te worden gehouden door de bewaking, niet extra gecontroleerd worden op het vliegveld, niet bang zijn om afgewezen te worden voor een baan vanwege je huidskleur et cetera⁵. Wanneer je dus vanuit intersectionele theorie naar spanningen tussen groepen gaat kijken, dan ga je altijd analyseren welke verschillen er spelen tussen mensen en welke relevant zijn, welke positie meer zeggenschap geeft, wie als de norm wordt beschouwd en wie wordt gezien als 'de ander'.

AANDACHT VOOR UNIEKE ERVARINGEN

Als een groep vrouwen zegt te spreken voor alle vrouwen, dan wordt dit vanuit het kruispuntdenken niet per definitie als 'waar' aangenomen. Er is juist oog voor de verschillende ervaringen van verschillende vrouwen (zie o.a. Verdonk, Muntinga, Leyerzapf & Abma, 2019). Daarmee is waardering van ervaringsdeskundigheid een belangrijk principe dat voortvloeit uit intersectioneel denken: we hebben immers allemaal andere posities en daardoor andere ervaringen (Boer, Karbouniaris & De Wit, 2018). Dat er bijvoorbeeld witte mensen zijn die racisme geen probleem (meer) vinden, heeft volgens het kruispuntdenken onlosmakelijk te maken met de positie van deze mensen. Zij ervaren zelf persoonlijk

4 <https://www.amsterdam.nl/sociaaldomein/diversiteit/amsterdam-regenboogstad>

5 Zie bijvoorbeeld: <https://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/wp/2016/01/16/white-privilege-explained/>

geen racisme vanwege hun huidskleur en maken daarom de denkfout om er vanuit te gaan dat dit probleem er niet of nauwelijks meer is.

RUIMTE VOOR DIVERSE EMANCIPATIEBEWEGINGEN

Het kruispuntdenken komt voort uit de 'zwarte vrouwenbeweging' of in Nederland de beweging van zwarte migranten- en vluchtelingenvrouwen (Jaunait, & Chauvin, 2012; Wekker & Lutz, 2001). Inmiddels gebruiken zeer diverse emancipatiebewegingen het kruispuntdenken, zoals de organisaties van biculturele LHBTI- of queer personen (Van den Brandt, Roodsaz & Van Kerckem, 2015). Een intersectionele aanpak betekent dat deze groepen de ruimte krijgen om zichzelf te emanciperen. Essentieel hierbij is dat zij dit zelf doen; emancipatie of anders gezegd 'empowerment' kan nooit worden overgenomen, zo stelt Tine van Regenmortel (2009). Zij bepleit dan ook dat sociaal professionals de empowerment van kwetsbare burgers niet overnemen maar wel faciliteren en ondersteunen; zij ziet dit bij uitstek als een taak voor deze beroepsgroep. In onder meer deze publicatie lees je meer over [empowerment](#) faciliteren vanuit het sociaal werk.

De stappen bij polarisatie

Wanneer er sprake is van (de dreiging van) polarisatie, zijn vanuit het kruispuntdenken de volgende stappen aan te bevelen:

- Voldoet een van de betrokken (of deel van de) groepen meer aan een (onzichtbare) norm dan een andere groep? Dit kun je onderzoeken door na te gaan of er bij (een deel) van de groepen de categorieën van verschil (bijvoorbeeld afkomst, religie, huidskleur, sekse, seksuele voorkeur et cetera) worden benoemd terwijl bij een (deel van de) andere groepen deze categorieën van verschil niet worden genoemd. In dat geval is er mogelijk sprake van een 'emancipatiebeweging' waarbij een groep opkomt voor diens rechten en een betere positie, en dat dit weerstand oproept bij mensen die de machtsongelijkheid willen behouden, waardoor er polarisatie ontstaat.
- Als er sprake is van een emancipatiebeweging dat kan dat voor overheden en sociaal professionals allereerst een opdracht betekenen om de emancipatiebeweging te ondersteunen en te faciliteren.
 - Een valkuil hierbij is om de emancipatie van de groep over proberen te nemen of proberen te sturen. Het kruispuntdenken gaat er vanuit dat ieder een andere ervaring heeft afhankelijk van het kruispunt waarop je begeeft. De emanciperende groep moet dus de ruimte worden geboden om de eigen doelen en plannen te maken.
 - Een andere tip is om een 'groep' niet als uniform te zien; binnen bijvoorbeeld een groep van migranten, homoseksuelen of mensen met een beperking, spelen ook weer verschillen. Oog voor die verschillen is dus volgens het kruispuntdenken cruciaal. Wanneer je als overheid binnen een gepolariseerde context bijvoorbeeld een migrantenorganisatie wil ondersteunen in hun emancipatie, dan is het raadzaam om niet alleen met een groepje mensen of een organisatie te spreken, maar meerdere (sub)groepen te ondersteunen in hun emancipatie of empowerment.
 - Empowerment faciliteren is een taak die goed past bij het sociaal werk. Er zijn verschillende tools en methodes hiervoor beschikbaar voor het sociaal werk.

- Wanneer er sprake is van een emancipatiebeweging die de positie van een minderheidsgroep wil verbeteren, dan is er mogelijk ook een dominante groep die de eigen dominante positie niet wil opgeven en zelfs in protest komt. Mogelijk spelen gevoelens van 'verlies' een rol. Theorie 5 geeft handvatten om hiermee om te gaan. In dit geval spelen waarschijnlijk ook vooroordelen over de gemarginaliseerde groepen een rol; theorie 1 geeft vanuit de contacttheorie handvatten voor het verminderen van deze vooroordelen.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Deze theorie gaat over situaties waarin machtsverschillen spelen tussen mensen op basis van hun sekse, afkomst, religie, seksuele voorkeur, huidskleur of andere categorieën. Deze theorie is toepasbaar in contexten waarin spanningen bestaan tussen twee groepen die duidelijk of juist bij nader inzien *niet* gelijkwaardig aan elkaar zijn in macht, niet evenveel middelen of zeggenschap hebben. Die verschillen in macht zijn misschien niet direct zichtbaar maar bij nader bestuderen van de situatie wel. Een analyse vanuit het kruispuntdenken kan hierbij helpen.

LITERATUUR

Boer, M., Karbouniaris, S., & de Wit, M. (Eds.). (2018). *Van levenservaring naar ervaringsdeskundigheid: didactiekboek*. Antwerpen: Gompel & Svacina.

Buikema, R., & Van der Tuin, I. (2007). *Gender in media, kunst en cultuur*. Bussum: Countinho.

Brandt, N. van den, Roodsaz, R., & Van Kerckem, K. (2015). Emancipatie op het Kruispunt van Seksuele en Etnisch-Culturele Diversiteit. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 18(2), 197-216.

Cath, E., Ferrari, Y. & Vuković, D. (2014). *Dutchifying Intersectionality: Intersectional Activism in the Netherlands (or the Lack Thereof?)*. Geraadpleegd op 1 april 2020, van https://www.humanityinaction.org/knowledge_detail/dutchifying-intersectionality-intersectional-activism-in-the-netherlands-or-the-lack-thereof/.

Cho, S., Crenshaw, K. W., & McCall, L. (2013). Toward a field of intersectionality studies: Theory, applications, and praxis. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 38(4), 785-810.

Coaston, J. (2019). *The intersectionality wars*. Geraadpleegd op 1 april 2020, van <https://www.vox.com/the-highlight/2019/5/20/18542843/intersectionality-conservatism-law-race-gender-discrimination>.

Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics*. University of Chicago Legal Forum, 139.

Day, M. & Badou, M. (2019). *Geboren en getogen. Kwalitatief onderzoek naar de identiteitsbeleving en gevoelens van binding van jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving

De Rode Hoed (2019). *On Intersectionality with Prof. Kimberlé Crenshaw*. Geraadpleegd op 13 mei 2020, van <https://rodehoed.nl/programma/on-intersectionality/#>.

Essed, P., & Trienekens, S. (2008). 'Who wants to feel white?' Race, Dutch culture and contested identities. *Ethnic and Racial Studies*, 31(1), 52-72.

Haterd, J. van de, Felten H., Vos R., Bellaart, H. (2010). *Naar interculturele competentieprofielen in het preventieve en ontwikkelingsgericht jeugdbeleid*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Hues (2017). *Genderbread Person v4.0*. Geraadpleegd op 13 mei 2020, van <https://www.genderbread.org/>.

Jaunait, A., & Chauvin, S. (2012). Representing the intersection in France and America: Theories of intersectionality meet social science. *Revue française de science politique (English)*, 62(1), 1-15.

Kang, S. K., & Bodenhausen, G. V. (2015). Multiple identities in social perception and interaction: Challenges and opportunities. *Annual review of psychology*, 66, 547-574.

Lisdonk, J. van, Nencel, L., & Keuzenkamp, S. (2018). Labeling same-sex sexuality in a tolerant society that values normality: the Dutch case. *Journal of homosexuality*, 65(13), 1892-1915.

McIntosh, P. (2018). *White privilege and male privilege*. In *Privilege* (pp. 28-40). Routledge.

Mens-Verhulst, V., & Radtke, L. (2009). Intersectionaliteit en Sociale inclusie: het ei... van Troje. Deel 1: Het ei van Columbus. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(3), 4-22.

Poteat, V. P., & Spanierman, L. B. (2012). Modern racism attitudes among White students: The role of dominance and authoritarianism and the mediating effects of racial color-blindness. *The Journal of Social Psychology*, 152(6), 758-774.

Regenmortel, T. van (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(4), 22-42.

Remedios, J. D., Chasteen, A. L., Rule, N. O., & Plaks, J. E. (2011). Impressions at the intersection of ambiguous and obvious social categories: Does gay+ Black= likable?. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(6), 1312-1315.

Richeson, J. A., & Nussbaum, R. J. (2004). The impact of multiculturalism versus color-blindness on racial bias. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(3), 417-423.

Ten Houte de Lange, S. (2017). *Onderdrukking zien door een nieuwe bril*. Movisie: Sociale vraagstukken.

Verdonk, P., Muntinga, M., Leyerzapf, H., & Abma, T. (2019). From Gender Sensitivity to an Inter-sectionality and Participatory Approach in Health Research and Public Policy in the Netherlands. In *The Palgrave Handbook of Intersectionality in Public Policy* (pp. 413-432). Palgrave Macmillan, Cham.

Wekker, G. & H. Lutz (2001). 'Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland'. M. Botman, N. Jouwe en G. Wekker (red.), *Caleidoscopische visies: de zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Theorie 7: Bevorderen van de legitimiteit van de overheid bij de aanpak van polarisatie

OVER DE THEORIE

Sinds de aanslagen op 9 september 2001 in New York, is er veel gepubliceerd over het ontstaan van radicalisering en extremisme. Een van de vaak aangehaalde modellen is de Theory of Delegitimization van terrorisme-expert Ehud Sprinzak uit 1995. Hij was een van de eerste wetenschappers die stelde dat een groot deel van het radicaliseringsproces plaatsvindt voordat mensen daadwerkelijk 'terroristen' worden. Onderzoek (en beleid) zou zich daarom moet richten op dit proces van 'delegitimatie', zoals hij het noemt.

In het model van Sprinzak worden drie verschillende stadia van radicalisering onderscheiden: een legitimiteitsconflict, een vertrouwensbreuk en een legitimiteitscrisis. Volgens het model, dat is gebaseerd op onderzoek naar extreemrechtse groeperingen in verschillende delen van de wereld, verschuiven, naarmate een groep vertrouwen verliest in de overheid, politieke acties naar openlijke protesten. Deze protesten kunnen leiden tot gewelddadige conflicten (Kerodal, Freilich, Chermak, & Suttmoeller, 2015).

De theorie van Sprinzak biedt aanknopingspunten om ook polarisatie tussen groepen in de samenleving te ontleden. Liesbeth Hulst en Kees van den Bos fileerden in 2019 op de website van Sociale Vraagstukken met deze theorie de zwartepietendiscussie in drie fases: de 1) kijkfase, 2) protestfase en tenslotte 3) de geweldsfase. In de 'kijkfase' accepteren aanhangers nog de legitimiteit van de overheid, zo schrijven de twee onderzoekers. Een voorbeeld van deze fase zagen zij bij Jenny Douwes, initiatiefnemer van de blokkeerfriezen in 2017. Douwes keek naar wat de lokale overheid deed om mensen te beschermen tegen de, in haar ogen, 'extremistische' anti-Zwarte Piet-activisten. De toenmalige burgemeester van gemeente Dongeradeel nam volgens haar geen stelling hiertegen, waardoor Douwes demonstranten oproep om zelf de anti-Zwarte Piet-activisten tegen te houden. Volgens Hulst en Van den Bos heeft deze oproep te maken met een volgende fase die in een proces van polarisatie kan worden geïdentificeerd: de protestfase. Nadat de demonstranten constateerden 'de overheid doet niet veel of genoeg voor ons', kwam de oproep om dan maar zelf actie te ondernemen. De escalatie van geweld tegen anti-Zwarte Piet-activisten na de aanval op Kick Out Zwarte Piet in Den Haag, zou erop kunnen wijzen dat we bij de laatste fase zijn beland: de geweldsfase.

In de theorie van Sprinzak speelt de overheid als 'passieve ander' of zelfs als 'vijand' een belangrijke rol in een polarisatieproces. Naarmate een groep zich minder gerepresenteerd voelt door overheden wanneer sprake is van polarisatie tussen groepen in de samenleving, zoals in het geval van de groep Friezen in het voorbeeld hierboven, kunnen deze overheden ongewild bijdragen aan polarisatie. Als burgers het gevoel hebben dat zij niet serieus worden genomen of dat dingen 'van hogerhand' worden doorgedrukt of als de wijze en 'toon' van communiceren niet aansluit bij de beleving van de inwoners, kan dit tevens bijdragen aan (verdere) polarisatie. Volgens de theorie van Sprinzak is de kans groter dat in een dergelijke situatie, waarbij het vertrouwen in de overheid is afgenomen of zelf verloren, de situatie escaleert en er naar geweld wordt gegrepen.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Om ontwikkelingen zoals beschreven door Hulst en Van den Bos te voorkomen (namelijk: een ontwikkeling naar escalatie als groepen het vertrouwen in de overheid kwijtraken), is het belangrijk om stil te staan bij

de mogelijke rol die de landelijke of lokale overheid evenals maatschappelijke organisaties en uitvoerend professionals spelen bij polarisatie (Van Wonderen, 2019). Zo kunnen gemeenten of sociaal professionals die actief zijn in de buurt soms ongewild bijdragen aan de polarisatie, bijvoorbeeld als groepen in de buurt het gevoel hebben dat niet naar hen wordt geluisterd, dat zij niet betrokken worden. Als bewoners het gevoel hebben dat hun zorgen niet serieus worden genomen, dat beslissingen 'van hogerhand' worden doorgedrukt of als de wijze en 'toon' van communiceren niet aansluit bij de beleving van de bewoners, kan dit ook bijdragen aan (verdere) polarisatie. Een effectieve aanpak van polarisatie kan bovendien worden belemmerd door een gemis aan een breed gedragen visie en duiding.

De zelfreflectie op je eigen legitimiteit/handelen/rol is voor elke overheidsorganisatie onmisbaar en noodzakelijk voorafgaande aan de keuze voor een aanpak. Dit leidt tot de volgende tips voor gemeenten en professionals in het sociaal domein:

WEES REFLECTIEF OP JE ROL ALS OVERHEID

Volgens Hulst en Van den Bos (2019) is een meer reflectieve overheid een vereiste om bij een gepolariseerd maatschappelijk debat escalatie te voorkomen. In de maatschappelijke discussie hierover gaan sommigen nog een stap verder: de overheid zou zich duidelijker moeten uitspreken tegen bijvoorbeeld racisme ⁶. Ook hoogleraar Paul Scheffer stelt in het NRC Handelsblad ⁷ dat in een land waar waarden steeds meer lijken te schuren, symbolische conflicten om duiding vragen. Een duidelijkere keuze had richting gegeven en had de oplopende spanningen in de pietendiscussie kunnen dempen, aldus Scheffer. Volgens de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2009) kan de overheid de grens bewaken van positief naar negatief polariseren door discriminatie en vooroordelen te bestrijden en het verbod op geweld duidelijk te handhaven.

VERBETER JE INFORMATIEPOSITIE IN DE WIJK OF GEMEENTE

In een beginnende fase van polarisatie, de zogenoemde 'kijkfase', is het van belang om vroege signalen van polarisatie vanuit verschillende domeinen bij elkaar te brengen. Breng dus binnen de gemeente of binnen de wijk diverse ambtenaren (waaronder sociaal domein en veiligheidsdomein, beleidsambtenaren én wijkcoördinatoren) bijeen om samen kennis en signalen uit te wisselen en mogelijke aanpakken te bespreken. Raadpleeg hiervoor ook sleutelfiguren uit de wijken en lokale maatschappelijke organisaties. Om informatie-uitwisseling en eenduidige duiding van signalen tussen buurtprofessionals te bevorderen, kan een gestructureerde Signalering en Aanpak Maatschappelijke Onrust en Spanningen (SAMOS) worden ingezet. Meer informatie hierover in de KIS-handreiking [Omgaan met maatschappelijke spanningen](#).

DURF ALS OVERHEID OPENLIJK STELLING TE NEMEN WANNEER EEN GROEP OF GEBEURTENIS IN STRIJD IS MET DE NEDERLANDSE GRONDWET.

De overheid, zowel landelijk als lokaal, kan geen spelregels opleggen hoe het debat over maatschappelijke kwesties als Zwarte Piet of migratie wordt gevoerd. Wel heeft de overheid de verplichting om haatzaaien en discriminatie te voorkomen. Een positieve verplichting van de staat kan

⁶ Bijvoorbeeld Rob Witte van antidiscriminatiebureau Radar in Trouw (d.d. november 2018): <https://www.trouw.nl/nieuws/wordt-racisme-het-nieuwe-normaal~b3cd6d85/>

⁷ <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/11/20/de-afzwaaiende-hoofdpiet-en-de-zwijgende-premier-a3980888>

zijn dat extremistische en mogelijk haatzaaiende politici of groeperingen meer proactief inhoudelijk worden tegengesproken (Schinkel & Van den Berg, 2009). Volgens socioloog Willem Schinkel (2018) is inhoudelijke kritiek op extremisme in Nederland zwak of ontbreekt het.

ZET IN OP HET VOORKOMEN VAN GEWELD

Het model van Sprinzak vraagt een actieve rol van de overheid, onder andere om geweld te voorkomen. Een voorbeeld van goed bestuur van de lokale driehoek van burgemeester, commissaris van politie en officier van justitie – wanneer je louter vanuit het oogpunt van veiligheid naar deze intocht kijkt en niet vanuit het oogpunt van emancipatie en gelijkwaardigheid gezien de kleur van de pieten van deze specifieke intocht – zagen Hulst en Van den Bos bij de landelijke Sinterklaasintocht in Zaanstad in 2018. Deze intocht verliep rustig. Zo kon er goed gedemonstreerd worden door de anti-Zwarte Piet beweging, stonden demonstranten tegen en voor Zwarte Piet aan weerszijden van de Zaan, hadden ‘extremistische’ protesteersders een gebiedsverbod of waren zij vastgezet, stond anti-hooligan politie stand-by en was er vooraf een dialoogavond.

INVENTARISEER WAT ER LEEFT ONDER BEWONERS

Om te zorgen dat burgers het gevoel hebben dat de overheid naar hen luistert, moet er ook kennis worden genomen van hun ervaringen en hoe zij aankijken tegen bepaalde problemen. Ga op constructieve wijze in gesprek met buurtbewoners, neem hun boosheid en bezorgdheid serieus en probeer tot breed gedragen oplossingen in de buurt te komen. Belangrijk is om met angstige of kritische burgers in gesprek te gaan en hen te beschouwen als onderdeel van de ‘civil society’: burgers die het beste willen voor de samenleving (Van Wonderen, 2019).

GEEF INZICHT IN DE AFWEGINGEN VAN DE OVERHEID VIA ‘DILEMMALOGICA’

Dilemmalogica is een manier van communiceren over problemen met een focus op het depolariseren van de relatie tussen de overheid en burgers. Het kan even zinnig zijn om te communiceren over problemen, als over oplossingen. Burgers willen erkenning van hun zorgen en inzicht in de afweging die hun overheid maakt. Is de uitkomst anders dan gehoopt, dan is in elk geval het vertrouwen niet beschadigd. Een hulpmiddel hiervoor is dilemmalogica. Lees meer over dilemmalogica bij aanpak 11 in dit rapport.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Deze theorie is vooral bruikbaar voor de (lokale) overheid om duidelijk te kunnen kijken naar de rol die zij spelen in een proces van polarisatie, en hoe zij zo nodig (indien hun handelen polarisatie eerder lijkt aan te jagen dan te verminderen) dit handelen kunnen aanpassen. Deze theorie is bruikbaar in verschillende fases van polarisatie: enerzijds in een vroeg stadium van polarisatie waarbij het vertrouwen tussen overheid en burgers in het geding is, maar gesprek nog wel mogelijk is. Ook indien polarisatie is geëscaleerd tot conflicten of agressie tussen groepen, zoals in het geval van gewelddadige incidenten ten gevolge van de zwartepietendiscussie, biedt deze theorie mogelijkheden om duidelijk stelling te nemen en te reflecteren op de rol die de overheid kan spelen bij het verder de-escaleren van een conflict. Ook is in andere contexten waarbij polarisatie niet plaatsvindt langs etnisch-culturele lijnen, denk aan polarisatie door de aanleg van windmolenparken of het beheer van de Oostvaardersplassen, is deze theorie bruikbaar.

LITERATUUR

Hulst, L. & Van den Bos, K. (2019, 6 juni). *Sinterklaasintochten in 2019 mogelijk grimmiger*. Geraadpleegd op 29 november 2019, van <https://www.socialevraagstukken.nl/sinterklaasintochten-in-2019-mogelijk-grimmiger/>.

Kerodal, A. G., Freilich, J. D., Chermak, S. M., & Suttmoeller, M. J. (2015). A test of Sprinzak's split delegitimization's theory of the life course of far-right organizational behavior. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 39(4), 307-329.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2009). *Polariseren binnen onze grenzen*. Amsterdam: SWP.

Scheffer, P. (2019, 20 november). De afzwaaiende hoofdpiet en de zwijgende premier. Geraadpleegd op 29 november 2019, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/11/20/de-afzwaaiende-hoofdpiet-en-de-zwijgende-premier-a3980888>.

Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Uitgeverij Kampen.

Schinkel, W. & Berg, M. van den (2009). Polariserend en moraliserend burgerschap in de inburgering. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 188-205). Amsterdam: SWP.

Sprinzak, E. (1995). Right-wing terrorism in a comparative perspective: the case of split delegitimization. *Terrorism and Political Violence*, 7(1), 17-43.

Van Wonderen, R. (2019). *Van polarisatie naar verbinding in buurten*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Praktijkaanpakken

In dit deel presenteren we negen praktijkaanpakken die ontwikkeld zijn in de praktijk of op basis van praktijkgericht onderzoek en mogelijk onderbouwd kunnen worden met wetenschappelijke kennis.

Praktijkaanpak 8: het denkkader over polarisatie van Bart Brandsma

Het meest bekende en toegepaste model van polarisatie is het 'denkkader' van Bart Brandsma. Brandsma geeft veel trainingen waarin hij professionals en beleidsmakers leert hoe je met polarisatie kunt omgaan en hoe je polarisatie dynamiek kunt doorbreken. De kern van dit denkkader is de aanname dat polarisatie niet wordt verminderd maar juist wordt versterkt als aandacht wordt gegeven aan 'gepolariseerde personen of groepen' (in het maatschappelijk debat rondom integratie en migratie is veel aandacht voor uitgesproken opvattingen van de 'polen', deze aandacht geeft alleen maar voeding aan hun positie). Om polarisatie te verminderen is het volgens dit denkkader beter om juist aandacht te geven aan de doorgaans stilzwijgende personen uit het midden ('the silent') en hen weerbaarder maken tegen de polarisatie vanuit de polen ('the pushers').

ELEMENTEN IN DE AANPAK

Polarisatie is volgens Brandsma een dynamiek die een aantal wetmatigheden kent. Brandsma heeft drie algemene basiswetten opgesteld die van toepassing zijn op polarisatie:

- 1. Polarisatie is een gedachteconstructie.** Mensen gaan in termen van wij en zij denken, aan de hand van stereotiepe beelden. Dat gebeurt in eerste instantie op microniveau, individueel of in kleine kring. Van daaruit kan het zich uitbreiden naar steeds grotere groepen. Polarisatie (wij-zij denken) bestaat alleen op het moment dat mensen indelingen maken, waarin ze identiteiten of visies tegenover elkaar zetten. Zoals moslims tegenover niet-moslims, voorstanders van Zwarte Piet versus tegenstanders van Zwarte Piet, jongeren versus ouderen, PVV- en FvD-stemmers tegenover 'de linkse kerk'. Incidenten of conflicten versterken de beeldvorming en geven voeding ('brandstof') aan de polarisatie. De polarisatie zelf is en blijft echter altijd een gedachteconstructie. Het polarisatieproces kan zich voordoen op microniveau, bijvoorbeeld in een klas, maar ook op macroniveau (zoals in landelijke discussies).
- 2. Polarisatie heeft brandstof nodig.** Polarisatie moet gevoed worden om uit te groeien tot tegenstellingen tussen grote groepen in de samenleving. Die voeding bestaat veelal uit gesprekken over identiteiten, voorzien van beoordelingen. Door sociale media zijn de mogelijkheden om polarisatie te voeden en aan te wakkeren enorm gegroeid. Deze brandstof is het benadrukken van identiteiten, gekoppeld aan etiketten en beoordelingen. Dit kunnen zowel negatieve als positieve etiketten en beoordelingen zijn. Voorbeelden van negatieve etiketten/beoordelingen zijn: moslims zijn intolerant, linkse mensen zijn naïef, PVV'ers zijn laaggeschoold en racistisch, asielzoekers komen af op onze sociale voorzieningen maar willen niet werken. Als reactie op negatieve etiketten kunnen juist positieve etiketten op groepen worden geplakt. Bijvoorbeeld: moslims zijn buitengewoon gastvrij, de zorgen van PVV'ers zijn zeer terecht, asielzoekers zijn een verrijking voor onze samenleving. Of we nu negatieve of positieve etiketten plakken: we leveren in beide gevallen brandstof aan de polarisatie.

door in te gaan op het gesprek over de identiteiten van de tegenpolen. Zonder deze brandstof zwakt polarisatie af.

3. **Polarisatie kent een eigen gevoelsdynamiek, met een aantal wetmatigheden.** Bij toenemende polarisatie komen twee identiteiten steeds meer tegenover elkaar te staan. De hoeveelheid gespreksstof – ideeën over de ander – nemen toe terwijl de redelijkheid afneemt. Gevoelens en emoties worden steeds belangrijker en feitelijke informatie heeft steeds minder impact. Belangrijk is om in een situatie die zich voordoet onderscheid te maken tussen het concrete conflict en de (eventuele) polarisatie. Een conflict hoeft niet tot polarisatie te leiden, maar kan wel het wij-zij denken versterken. Wij en zij worden dan tegenover elkaar gestelde identiteiten die wezenlijk van elkaar verschillen.

Brandsma onderscheidt vijf rollen die in een onderlinge dynamiek een polarisatieproces kunnen versterken of kunnen dempen.

1. De eerste rol is die van de **'pusher'** die op een van beide polen, de polarisatie 'pusht'. De pusher levert voortdurend brandstof aan de polarisatie door de tegenpool verdacht te maken en zoveel mogelijk medestanders te werven uit het midden. Pushers kennen geen twijfel, zijn zichtbaar voor het hele speelveld, spreken over de urgentie van het maken van een keuze, en maken in hun strategie gebruik van emoties. De pusher doet (eenvoudige) uitspraken over 'de ander', de tegenpool: moslims zijn terroristen, vluchtelingen zijn testosteronbommen. Maar de pusher op de tegenpool doet exact hetzelfde. Het kwaad zit volgens de pusher altijd aan de overkant. Pushers spelen een zichtbare hoofdrol. Zij hebben het eigen (morele) gelijk in huis, de ander is 100% fout. De identiteiten die tegenover elkaar geplaatst worden, hebben niets gemeen: een pusher dwingt je te kiezen. Hij zal zichzelf niet toestaan naar de ander te luisteren, want dan verliest hij zijn rol. Matiging en nuance brengen gezichtsverlies. Dat maakt zijn positie onvoorspelbaar, en daardoor machtig én kwetsbaar terzelfdertijd.
2. Daarnaast is er de **'joiner'**, die een keuze maakt voor een van de beide polen. De joiner kiest een van de twee polen. Hij is niet zo extreem als de pusher en onderschrijft zijn visie ten dele, althans in het begin. Maar hij sluit zich wel degelijk aan bij een kamp van medestanders: hij krijgt kleur en status. Bij toenemende polarisatie kan de joiner nog moeilijk switchen naar het andere kamp, dat zou verraad betekenen. Er zijn joiners in soorten en maten. Zo verblijft dicht bij de polen de 'aspirant-pushers'. Hij is druk doende het eigen gelijk te onderbouwen met feiten en redenen. Daarvoor selecteert hij die informatie die zijn eigen gelijk ondersteunt. Een aspirant-pushers wil vooral een monoloog afsteken, hij toont geen interesse in het standpunt van de ander. De ietwat gematigder joiner gaat de discussie aan. Daarbij staat het eigen gelijk voorop, maar er kan een gesprek plaatsvinden, ook al is het dan naast elkaar. De joiner die een debat wil aangaan, bevindt zich nog iets meer naar het midden toe. In een goed debat wordt er geluisterd en kan het standpunt ietwat bijgesteld worden. Pas in het midden kan er sprake zijn van een dialoog: de eigen standpunten staan niet centraal, er is uitwisseling mogelijk over een gezamenlijke vraag of dilemma.
3. Het **'stille midden'** is de grootste groep burgers. Zij nemen in een debat een neutrale positie in. Er zijn meerdere groepen 'in het stille midden'. Sommige burgers denken genuanceerd over een kwestie en wegen voor- en tegenstandpunten af. Anderen doen dat juist niet, de kwestie laat hen onverschillig, zij nemen in feite geen duidelijk standpunt in. Als de polarisatie toeneemt worden mensen in het stille midden steeds meer gedwongen om een keuze te maken en verdwijnt het midden. Interventies om polarisatie tegen te gaan dienen zich te richten op het versterken van de weerbaarheid van

‘het midden’ tegen de druk vanuit de polen, en moeten dus juist niet op ‘polen’ of ‘aanstichters’ gericht worden. Dat zou niet alleen vergeefse moeite zijn, maar juist ‘brandstof’ geven aan een polarisatieproces. In de woorden van Brandsma: ‘Bevecht niet de polen, maar versterk en bevestig het middenveld. Zodat de zwijgende meerderheid niet overstapt naar de joiners.’ De pushers en joiners in het debat vinden in het midden namelijk ook hun doelgroep, daar willen ze aanhang werven.

Hiernaast onderscheid Brandsma nog twee andere rollen: de **bruggenbouwer** (4) en de **zondebok** (5). De bruggenbouwer wil de polarisatie verhelpen. Hij ziet tekortkomingen in het wereldbeeld van zowel de ene als de andere pool. Via een dialoog of via tegenverhalen wil hij nuance brengen in de visie van pushers en joiners. Maar spreken over de ander voedt net zo goed de polarisatie. Personen en groepen die zich vlakbij de polen situeren – de extremen dus – luisteren immers niet naar elkaar. Zo levert de bruggenbouwer met de beste bedoelingen brandstof aan de polarisatie. De media kunnen deze rol van bruggenbouwer – en dus versneller – spelen als ze de beide kanten tonen en tegenover elkaar plaatsen. De vijfde rol is die van de zondebok, precies in het midden tussen de polen. Het midden is uitgegroeid tot een hachelijke positie, er wordt immers verwacht dat je voor of tegen bent, een tussenpositie wordt niet geaccepteerd. Als je niet voor ons bent, dan ben je tegen ons! De bruggenbouwer vormt een ideale zondebok. Deze werd gedoogd zolang hij de belangen van beide kampen diende. Maar bij extreme polarisatiedruk wordt iemand die nuanceert, ervaren als verrader. Burgemeester, politie, journalist of docent, allen kunnen uitgroeien tot zondebok.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Het denkkader van Brandsma is inzichtelijk en overzichtelijk. Het biedt inzicht in polarisatieprocessen en de verschillende rollen die personen of groepen kunnen spelen in het aanjagen of dempen van polarisatie. Brandsma geeft diverse handelingsperspectieven om polarisatie te verminderen. Om deze handelingsperspectieven te kunnen begrijpen is het belangrijk om eerst beknopt de zeven fasen van conflict te noemen die Brandsma onderscheidt:

- I. Voorbereidingsfase
- II. Intensificatiefase. Geleidelijk bouwt de ergernis tussen groepen zich op.
- III. Escalatiefase. Een incident – een druppel die de emmer doet overlopen – jaagt de hitte van het conflict op. Partijen en omstaanders worden zich bewust van het conflict.
- IV. Onderhoudsfase. In de hitte van het conflict investeert men in de tegenstellingen en onderhoudt men het conflict. De woede moet uitzieden. De partijen zijn niet bereid tot toenadering of dialoog. Deze fase kan heel lang duren. Toch komt er vroeg of laat energiegebrek: de strijdende partijen worden moe. Dat luidt een omslagpunt in. Het inzicht rijpt dat het onderhoud van een conflict allicht meer kosten meebrengt dan de energie om een conflict te slechten.
- V. Toenaderingsfase. Het punt van energiegebrek betekent de aanzet naar een toenaderingsfase. Pas dan krijgt onderhandelen zin. Het conflict is niet uitgewoed en kan op elk moment opnieuw uitbarsten, maar de partijen kunnen rond de tafel.
- VI. H)erkenningsfase. Stilaan luisteren de partijen weer naar elkaar. Het wordt mogelijk het onderliggend probleem aan te pakken.
- VII. Verzoeningsfase. De strijdende partijen gaan weer vriendschappelijk met elkaar om. Verzoening leidt tot transformatie. Begrip voor de ander groeit, bezinning op het eigen aandeel in het conflict werpt een nieuw licht op de zaak. Vaak wordt deze fase over het hoofd gezien terwijl ze essentieel is voor stabiele vrede.

Om polarisatie aan te pakken stelt Brandsma als eerste methode voor het verstandig inzetten van 'dialogoog'. Om polarisatie en conflict aan te pakken middels dialogoog, is de timing cruciaal. Want tijdens het interventiestadium (escalatie- en onderhoudsfase van het conflict) heeft een dialogoog totaal geen zin. In dat stadium willen en kunnen de betrokken partijen immers niet naar elkaar luisteren. Een dialogoog zou dan alleen maar de polarisatie versterken. Enkel in de drie overige stadia heeft het zin om partijen en polen bij elkaar te brengen voor een dialogoog:

- Preventiestadium: uitwisselen van kennis en begrip opbouwen voor de ander.
- Bemiddelingsstadium: trainen in vaardigheden in de omgang met conflict.
- Verzoeningsstadium: bezinning op eigen houding en levensovertuiging in het conflict.

Naast het verstandig inzetten van het middel 'dialogoog', zijn volgens Brandsma vier zogeheten 'game changers' cruciaal om polarisatie te kunnen verminderen.

1. Verander van doelgroep. Laat de polen los en investeer in het midden. Aandacht geven aan de polen leidt immers tot groeiende polarisatie: je schenkt hen brandstof. Alleen in het midden kan je vorderingen maken, want het midden is uiteindelijk dé doelgroep van de pusher. Dat kan via sleutelfiguren: mensen die in het midden staan, invloed hebben en geen belang hebben bij polarisatie. Dergelijke sleutelfiguren (voorzitter moskee, vakbondsman...) kunnen bijvoorbeeld in een buurtconflict tussen moslims en niet-moslims mee helpen ontrafelen dat al bij al beide groepen hetzelfde willen: veiligheid in de wijk en toekomst voor de kinderen. Door je te richten op het midden, wordt dat midden versterkt.
2. Verander van onderwerp. Draait het echt rond de identiteit van de twee groepen of polen? In het zonet aangehaalde buurtconflict bleek het onderliggende onderwerp: we willen allemaal veiligheid en een toekomst voor de kinderen. Dat is veeleer een vraagstuk dat iedereen aangaat, en geen standpunt dat discussie uitlokt. Zo ontnem je brandstof aan de pushers die focussen op identiteit.
3. Verander van positie. De bruggenbouwer stelt zich op boven de partijen. Maar een dergelijke positie wordt niet vertrouwd: voor beide polen is hij 'niet van ons'. Veel beter houdt de bemiddelaar zich letterlijk op in het midden (met de silent), op hetzelfde niveau als de doelgroepen die ertoe doen. Deze bouwt geen bruggen boven de ravijn tussen twee extremen, maar bouwt vanuit het midden naar verbinding. Dat vergt dat men het midden kent, ernaar luistert, er deel van uitmaakt. Burgemeesters en politie dienen zich op te houden in het midden.
4. Verander van toon. Wie zich in het midden ophoudt, steekt geen vermanende of beschuldigende vinger op. Hij stelt vragen om te achterhalen wat de dieperliggende kwestie is. De toon moet er een zijn van gemeente interesse, van erkenning van de ander, een toon die mild is, zonder oordeel. De bemiddelaar zoekt niet het eigen gelijk, maar wil oprecht de ander aanhoren. En die ander erkenning geven is niet noodzakelijk hetzelfde als hem gelijk geven. Deze kunst van 'mediative speech' en 'mediative behaviour' is een kritische succesfactor om te kunnen depolariseren. In een gepolariseerd klimaat is de bemiddelaar te laat. Het krediet moet opgebouwd worden in de preventiefase.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Het denkkader van Brandsma wordt in de praktijk veelal toegepast als er sprake is van polarisatie tussen duidelijk omschreven groepen of polen, en sprake is van een fase van openlijke spanningen of incidenten. Doelgroepen die dit denkkader toepassen zijn onder meer burgemeesters en OOV-medewerkers van gemeenten. De toepassing van het denkkader is echter breder dan dit, het denkkader biedt ook inzichten voor bijvoorbeeld sociaal professionals om de dynamiek van ongewenste polarisatie te kunnen begrijpen en bij te dragen aan oplossingen hiervoor. De toepassing van het denkkader van Brandsma kent echter ook

enkele beperkingen, zoals in contexten waarin polarisatie (nog) niet openlijk is maar onderhuids of waarin polarisatie bij nader inzien veroorzaakt wordt door een emanciperende strijd voor gelijke rechten. In deze contexten kan gekeken worden naar de alternatieve modellen die gepresenteerd worden in dit rapport.

LITERATUUR

Brandsma, B. (2016). *Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*. Nederland: BB in Media.

Praktijkaanpak 9: KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen

De buurt is bij uitstek het domein waar samenlevingsvraagstukken zich manifesteren die samenhangen met de toegenomen pluriformiteit van de samenleving. In sommige buurten staat het samenleven onder druk. Buurtbewoners voelen zich vervreemd, voelen zich niet (meer) thuis in de buurt, ervaren ongemak in het contact met buurtgenoten uit andere bevolkingsgroepen, en er zijn (toenemende) tegenstellingen of zelfs spanningen tussen bevolkingsgroepen (WRR, 2018). Als we spreken over polarisatie of ‘spanningen’ dan wordt al snel een associatie gelegd met sociale veiligheidsproblemen (incidenten).

Maar ‘onderhuidse’ spanningen (tussen bewoners) komen veel vaker voor dan openlijke incidenten. Deze manifesteren zich tussen bewoners met andere opvattingen over ‘toelaatbaar’ gedrag in de openbare- en semipublieke ruimte. Vaak wordt polarisatie in wijken benaderd vanuit openbare orde en veiligheid. Dan is er veelal al sprake van openlijke incidenten en escalatie. Terwijl sociaal werkers zoals jongerenwerkers, opbouwwerkers, maatschappelijk werkers en huismeesters van corporaties de spanningen allang hadden zien aankomen. Sociaal werkers hebben veel contact met bewoners en zien en horen wat er broeit in een wijk. Zij hebben vaak eerder dan veiligheidsprofessionals signalen dat er spanningen ontstaan.

KIS (Van Wonderen, 2019) heeft een analysemodel ontwikkeld dat fasen, verschijningsvormen, oorzaken en/of risicofactoren en oplossingsrichtingen van polarisatie in wijken beschrijft. Het model is gebaseerd op uitvoerig empirisch onderzoek in 30 wijken in diverse steden onder 6.000 burgers; enkele honderden interviews met burgers, wijkprofessionals en beleidsmakers, alsmede observaties door de onderzoekers in de wijken⁸. De inzichten vanuit deze studies zijn vervolgens toegankelijk gemaakt voor gemeenten en sociaal werkers middels diverse handreikingen, een analysetool en een e-learning⁹.

⁸ Broekhuizen, J. & R. Van Wonderen (2011, 2012); Van Wonderen (2012, 2013).

⁹ <https://www.verwey-jonker.nl/publicaties/2016/omgaan-met-maatschappelijke-spanningen>; <https://www.kis.nl/publicatie/van-polarisatie-naar-verbinding-buurten-handreiking>; <https://www.kis.nl/publicatie/van-polarisatie-naar-verbinding-buurten-analyse-instrument-buurtoverleg>; <https://www.kis.nl/artikel/e-learning-polarisatie-herkennen-aanpakken-en-voorkomen>

ELEMENTEN IN DE AANPAK

Het KIS-analysemodel beschrijft dat op locaties waar mensen uit verschillende bevolkingsgroepen elkaar regelmatig tegenkomen, zoals multiculturele wijken en scholen, polarisatie 'van onderop' kan ontstaan door ongemak in dagelijkse contacten of ervaringen tussen groepen. Polarisation in wijken begint veelal met 'kleine ongemakken' en niet vanuit grote thema's zoals religieuze en culturele verschillen. Het gaat in de eerste plaats om de kwaliteit van de ervaringen (zie ook hoofdstuk 1 Bevorderen van positief contact tussen groepen). Verschillende identiteiten spelen aanvankelijk een ondergeschikte rol, ook hoeft niet per se sprake te zijn van 'pushers' in de buurt. Bijvoorbeeld, het kan buurtbewoners zonder een migratieachtergrond in veel gevallen weinig schelen of de buren christenen of moslims zijn (en of de buurvrouw wel of geen hoofddoek draagt), zolang prettig onderling contact mogelijk is en er geen overlast wordt ervaren.

Het KIS-analysemodel bestaat uit de volgende acht dimensies:

1. Verschijningsvormen van polarisatie in buurten
2. Fase(n) van polarisatie in buurten
3. Groepen die zijn betrokken bij de polarisatie
4. Locaties in buurten waar polarisatie zich manifesteert
5. Oorzaken en/of risicofactoren van polarisatie in buurten
6. Triggerfactoren voor polarisatie in buurten
7. Rol van de overheid/ organisaties/ professionals bij polarisatie in buurten
8. Positieve krachten in buurten

1. VERSCHIJNINGSVORMEN VAN POLARISATIE IN BUURTEN

Polarisatie in buurten kan voorkomen in drie hoofdvormen:

1. Denken (negatief denken tussen bevolkingsgroepen, vooroordelen)
2. Voelen (ervaren van ongemak, spanningen, irritaties, angst tussen bevolkingsgroepen)
3. Gedrag (ontwijkend gedrag, negatief gedrag, conflicten)

2. FASEN VAN POLARISATIE IN BUURTEN

Polarisatie in buurten kan zich bevinden in de volgende fasen:

1. Rustfase (weinig contact, onwetendheid);
2. Ongemak (ongemakkelijk samenleven, misverstanden, langs elkaar heen leven, vervreemding);
3. Onderhuidse spanningen (onbehagen, irritaties, negatieve beeldvorming, toename wij/zij gevoel, groepen vermijden contact);
4. Openlijke incidenten of escalatie.

3. GROEPEN DIE ZIJN BETROKKEN BIJ POLARISATIE IN BUURTEN

De aanpak van polarisatie hangt mede af van welke specifieke groepen zijn betrokken. Bijvoorbeeld, de aanpak van polarisatie waarbij (groepen) jongeren zijn betrokken kan een andere aanpak vereisen dan polarisatie tussen volwassen buurtbewoners met verschillende achtergronden. Het is belangrijk om in de analyse van een polarisatieproces betrokken groepen te onderscheiden op meerdere niveaus:

- Demografische factoren (zoals leeftijdsgroepen, nieuw- of oudkomers)
- Etnisch-culturele-religieuze achtergronden
- Subgroepen binnen specifieke (bevolkings)groepen

- Groepen bewoners op basis van andere kenmerken, zoals politieke en sociaal-culturele opvattingen
- Groepen (soms ook individuele buurbewoners) die een aanjagende rol spelen in het ontstaan of versterken van polarisatie in de buurt, of juist een bemiddelende rol kunnen spelen (actiegroepen, actieve buurtbewoners)
- Specifieke groepen van buiten de buurt die een rol (kunnen) spelen in het ontstaan, versterken of juist verminderen van de polarisatie in de buurt

4. LOCATIES IN BUURTEN WAAR POLARISATIE ZICH MANIFESTEERT

Polarisatie kan zich in buurten op diverse locaties manifesteren. De locatie bepaalt (mede) wat een passende aanpak is. Voorbeelden van locaties zijn:

- Directe woonomgeving van buurtbewoners (deel van een straat, woonblokken, galerijen, portieken);
- Publieke ruimte in de buurt (straat, park, speellocaties, sportveldjes, winkelcentrum);
- Locaties die in de buurt zijn gevestigd maar een buurt overstijgende functie hebben zoals scholen.

5. OORZAKEN EN/OF RISICOFACTOREN VOOR POLARISATIE IN BUURTEN

In het model worden de belangrijke oorzaken/risicofactoren voor polarisatie in buurten nader toegelicht en inzichtelijk gemaakt welke rol deze spelen in polarisatieprocessen:

- Vervreemding, ongemak, onzekerheid, botsende opvattingen;
- Ongeschreven regels/normen over hoe te gedragen in de buurt ('wat is gewenst gedrag');
- Gevoelens van onmacht, onzekerheid of angst om aan te spreken op gedrag;
- Overlast, brutaal gedrag of straatcultuur van kinderen of jongeren;
- Verloedering, criminaliteit, stapeling van wijkproblemen;
- Armoede en achter de voordeur problematiek;
- (Ervaren) discriminatie, uitsluiting, jongeren die zich afkeren van de samenleving;
- Aanwezigheid in de buurt van mensen met radicale opvattingen (rechts, links, islamitisch);
- Historie van de buurt. Na-ijlen van gebeurtenissen die in het verleden hebben plaatsgevonden.

Nota bene: er kan sprake zijn van meerdere oorzaken tegelijkertijd.

De oorzaak voor polarisatie in een buurt is soms een andere is dan het in eerste instantie lijkt. Polarisation kan worden aangewakkerd door een gebeurtenis terwijl feitelijk deze gebeurtenis niet de oorzaak is van de polarisatie, maar andere, veelal dieperliggende sentimenten.

6. TRIGGERFACTOREN VOOR POLARISATIE

Actuele gebeurtenissen (in de gemeente, maar ook nationaal of internationaal) kunnen polarisatie tussen groepen in buurten aanwakkeren ('triggeren'). Dit geldt ook voor berichtgeving en gepolariseerde discussies in de media (kranten, televisie) en in de virtuele wereld (sociale media, internet), en voor uitspraken van opiniemakers en politici.

7. ROL VAN DE OVERHEID/ORGANISATIES/PROFESSIONALS BIJ POLARISATIE IN BUURTEN

In het model wordt ook stilgestaan bij de mogelijke rol die de overheid en andere actoren spelen bij polarisatie. Soms kunnen gemeenten/organisaties/professionals die actief zijn in de buurt -ongewild- bijdragen aan de polarisatie. Bijvoorbeeld als groepen in de buurt het gevoel hebben dat niet naar hen wordt geluisterd of dat zij niet betrokken worden, als zorgen of angsten niet serieus worden genomen, dingen worden doorgedrukt 'van hogerhand', of als de wijze en 'toon' van communiceren niet aansluit bij de beleving van de bewoners (zie hoofdstuk 4 Bevorderen van legitimiteit van de overheid bij de aanpak van polarisatie).

8. POSITIEVE KRACHTEN IN BUURTEN

Anderzijds kunnen gemeenten/organisaties/professionals die actief zijn in de buurt juist ook een dempende rol spelen bij polarisatie in buurten. Hetzelfde geldt voor bepaalde individuen en initiatieven in buurten. Het model gaat hierop in.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Op basis van de uitkomsten van de structurele analyse beschrijft het model oplossingsrichtingen voor overheden, politie en sociaal professionals voor de aanpak van polarisatie in buurten.

Samengevat gaat het om de onderstaande oplossingsrichtingen:

- Verbeteren van contact en wederzijds begrip in de directe woonomgeving
- Bevorderen van ontmoeting en wederzijds begrip op buurtniveau
- Bevorderen van positief gedrag van kinderen en jongeren, van rolmodellen en het bevorderen van conflicthantering
- Vergroten van sociale controle, collectieve weerbaarheid en basisveiligheid in de buurt
- Tegengaan van stereotypen en vooroordelen via contact, dialoog, communicatie en 'stem geven aan het stille midden'
- Verbeteren van de informatiepositie van beleidsmakers en buurtprofessionals (signaleren en het ophalen en duiden van signalen)
- Kennisnemen van onderhuidse onvrede en zorgen van buurtbewoners, en hen betrekken om te komen tot 'win-win' oplossingen in de aanpak van deze problemen

Het KIS-analysemodel kan worden gebruikt door buurtprofessionals om meer inzicht te krijgen in polarisatie in buurten, polarisatie en onderliggende problematieken vroegtijdig te signaleren en daadkrachtig aan te pakken. Het model is een aanvulling of verdieping op het denkkader van Brandsma omdat het een specifieke focus heeft: vroegtijdigheid van signaleren en een structurele analyse met de buurt als context. Ook is het model actiegericht voor de buurt (concrete oplossingsrichtingen voor polarisatie in buurten). Vroegtijdig signaleren van polarisatie wil zeggen: als spanningen nog onderhuids zijn. Structurele analyse van polarisatie wil zeggen: professionals vanuit verschillende domeinen (sociaal én veiligheid) verkrijgen inzicht in de verschijningsvormen, oorzaken, fase en oplossingsrichtingen voor de polarisatie. Omdat buurten onderling zeer kunnen verschillen in onderliggende problematieken en dynamiek, is het raadzaam een dergelijke structurele analyse te maken opdat concrete oplossingen mogelijk worden. Hiertoe zijn de [e-learning](#), [handreiking](#) en [analyse instrument](#) "van polarisatie naar verbinding in buurten" beschikbaar.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Fasen van polarisatie

Het KIS-analysemodel kan primair worden toegepast in contexten waarin polarisatie nog 'onderhuids' is. In contexten waarin wel sprake is van openlijke polarisatie of incidenten, kan het model worden toegepast om vast te stellen hoe de polarisatie is ontstaan, welke oorzaken de polarisatie heeft.

Doelgroepen

Het KIS-analysemodel is relevant voor eerstelijnsprofessionals (zoals in wijken) vanuit zowel het sociaal- als het veiligheidsdomein, evenals voor wijkcoördinatoren sociaal en veilig van gemeenten en (actieve) burgers.

Locatie

Het KIS-analysemodel kan worden toegepast in contexten waarin sprake is van contact tussen bevolkingsgroepen met verschillende culturele, religieuze of etnische achtergronden. Zoals buurten of scholen. Het model kan ook worden toegepast in buurten waarin spanningen zijn tussen groepen met andere karakteristieken zoals spanningen tussen huurders en kopers, tussen mensen die kort en lang in een buurt wonen, tussen jongeren en ouderen, tussen hoog- en laagopgeleiden.

ONDERBOUWING VAN HET KIS-ANALYSEMODEL POLARISATIE EN OPLOSSINGEN

Elementen uit het KIS analyse model worden onderbouwd vanuit de literatuur. Het model is mede gebaseerd op de volgende theorieën:

- Contact- conflict- en constricttheorie (Allport; Pettigrew & Tropp; Putnam)
- Social disorganisation theory (o.a. Ross & Mirowski; Wilson & Kelling)
- Collective efficacy theory (Morenoff et al., 2001; Sampson & Raudenbusch, 2004).
- Sociale identificatietheorie (Tajfel, 1982; Turner, 1999)
- Publieke familiariteit (Blokland, 2006).
- Integrated threat theory (Stephan, 2014)

LITERATUUR

- Allport, G. W. (1954). (1979). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Blokland-Potters, T. (2006). *Het sociaal weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*. Oratie. Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Jennissen, R., Engbersen, G., Bokhorst, M. & Bovens, M. (2018). *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland*. Den Haag: WRR.
- Pettigrew, T. F. (2008). Future directions for intergroup contact theory and research. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(3), 187-199.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5): 751-783.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2013). *When groups meet: The dynamics of intergroup contact*. Psychology Press.
- Putnam, R. (2007). E pluribus unum. Diversity and Community in the Twenty-first Century -- The 2006 Johan Skytte Prize." *Scandinavian Political Studies*, 30 (2).
- Ross, C. E., & Jang, S. J. (2000). Neighborhood disorder, fear, and mistrust: the buffering role of social ties with neighbors. *American Journal of Community Psychology*, 28(4), 401-420
- Ross, C. E., & Mirowsky, J. (2012). *The sense of personal control: social structural causes and emotional consequences*. Handbook of the Sociology of Mental Health, 2 ed., p 379-402.
- Sampson, R. J., & Raudenbush, S. W. (2004). The Social Structure of Seeing Disorder. *Social Psychology Quarterly*, 67(4), 319-342.
- Stephan, W. G. (2014). Intergroup anxiety theory, research, and practice. *Personality and Social Psychology Review*, 18(3), 239-255.
- Tropp, L. R. (2003). The psychological impact of prejudice: Implications for intergroup contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(2), 131-149.
- Wilson, J.Q., & Kelling, G.L. (1982). Broken windows: the police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly* (March), 29-38.

Praktijkaanpak 10: Deep democracy

De term 'Deep Democracy' werd enkele decennia geleden als eerste gebruikt door de Amerikaan Arnold Mindell. De aanduiding 'democracy' benadrukt dat elke invalshoek ertoe doet en dat de kwaliteit van besluiten het hoogste is wanneer zowel de meerderheids- als de minderheidsstem gewaardeerd wordt. Het is 'diep' omdat het verder gaat dan vele traditionele methodieken waarin het bespreekbaar maken en verminderen van tegenstellingen worden gefaciliteerd.

Veel toegepaste vormen van Deep Democracy zijn de 'Mindell-methode' en de 'Lewis-methode'. De werkwijze van Mindell wordt voornamelijk gebruikt door hulpverleners en psychologen, veelal in een therapeutische setting. Relevanter voor het tegengaan van polarisatie is de 'Lewis-methode'. Deze methode is in de jaren negentig ontwikkeld in Zuid-Afrika en wordt sindsdien in meer dan twintig landen in de wereld toegepast. Deep Democracy (volgens de Lewis-methode) is een trainingsmethode rond groepsdynamiek en besluitvorming, die wordt ingezet om in organisaties of binnen sociale groepen een zo hoog mogelijk draagvlak te bereiken voor besluiten die moeten worden genomen, en voor een constructieve omgang met tegenstellingen, meningsverschillen of conflicten. De methodiek zorgt ervoor dat niet alleen de 'luidste stemmen' worden gehoord, maar dat zoveel mogelijk stemmen in een groep of organisatie hoorbaar worden. Deep Democracy biedt concrete handvatten om te komen tot besluitvorming met aandacht en waardering voor een diversiteit aan opvattingen. Zonder conflicten te ontkennen maar juist te onderzoeken: tegenstellingen en botsende meningen worden op wederzijds respectvolle wijze met elkaar onderzocht. De technieken zijn geschikt voor allerlei contexten en soorten groepen/organisaties; van zeer kleine tot heel grote groepen.

ELEMENTEN IN DE AANPAK

In de Lewis-methode worden groepsprocessen vanuit een neutrale positie gefaciliteerd, om zo alle invalshoeken naar boven te laten komen. Hierbij zijn 5 stappen (elementen) te onderscheiden:

1. Verzamel alle invalshoeken
2. Zoek actief naar het alternatief
3. Verspreid het alternatief
4. Voeg de wijsheid van de minderheid toe aan het besluit
5. Duik in de onderstroom

1. HET VERZAMELEN VAN ALLE INVALSHOEKEN

Om een zo hoog mogelijk draagvlak te bereiken voor besluiten die moeten worden genomen, en/of voor een constructieve omgang met tegenstellingen, meningsverschillen of conflicten, is het volgens Deep Democracy allereerst van belang om iedereen zijn perspectieven te laten delen. Indien niet iedereen dit doet, zijn er minder invalshoeken en dus minder kwaliteit. Dit betekent echter dat ook de perspectieven die gevoelig liggen of tegenstrijdig zijn aan bod moeten komen! Belangrijke randvoorwaarde is dat de facilitator neutraal blijft om te zorgen dat alle invalshoeken de ruimte krijgen. Reageren en verdedigen als reactie op de invalshoeken is in deze fase nog niet aan de orde, enkel het op tafel leggen van alle ideeën en gevoelens.

Onderbouwing van dit element: dit is de techniek van perspectiefwisseling, wat volgens Moore (1986) essentieel is bij het oplossen van conflicten. Het is essentieel om het perspectief van de andere partij te begrijpen voordat men oplossingen kan genereren om aan de behoeften van beide partijen te voldoen.

Het luisteren naar deze perspectieven kan leiden tot het inleven in het perspectief van de ander. Dit verhoogt de empathie voor de ander (Chiu & Yeh, 2018).

2. HET ACTIEF ZOEKEN NAAR EEN ALTERNATIEF

In deze stap in Deep Democracy ligt de focus op het actief zoeken naar afwijkende meningen, ideeën en ervaringen. Zijn er personen met 'tegenstemmen' die afwijken van de mainstream/common sense/het 'midden'? Op deze manier worden irritaties en (onderhuidse) conflicten op tafel gelegd. De begeleider kan dit faciliteren door ten opzichte van de 'common sense' alvast een paar mogelijke tegengeluiden te geven, zodat er een veilige omgeving voor de tegenstem ontstaat. Door als gespreksleider eigen ervaringen te delen, worden de deelnemers ook op hun gemak gesteld en wordt de drempel verlaagd om over hun eigen ervaringen te praten. In plaats van op zoek te gaan naar overeenkomsten, wordt er in deze stap dus juist gezocht naar verschillen tussen mensen of visies.

Onderbouwing van dit element: wat hiermee actief doorbroken wordt, is het fenomeen van 'groupthinking'. Origineel bedacht door Irving Janis (1991) en gedefinieerd als: "een manier van denken die mensen aangaan wanneer ze diep betrokken zijn bij een samenhangende 'ingroup', wanneer het streven van de leden naar unanimiteit voorrang heeft op hun motivatie om alternatieve handelwijzen realistisch te beoordelen." Doordat mensen het belangrijker vinden om in harmonie te blijven, kunnen bepaalde meningen niet worden uitgesproken, wat kan leiden tot onderhuidse spanningen (wat kan escaleren tot openlijke spanningen en polarisatie). Het blootleggen van tegenstemmen, irritaties en onderhuidse spanningen draagt bij aan het voorkomen van polarisatie op de langere termijn.

3. HET VERSPREIDEN VAN HET ALTERNATIEF

Wanneer afwijkende meningen aan bod zijn gekomen, kan de begeleider hierop ingaan door te vragen of meer mensen dit op deze manier ervaren. Dit voorkomt dat mensen alleen komen te staan en hun inbreng daarom niet serieus wordt genomen.

Onderbouwing van dit element: volgens onderzoek werkt het 'als één schaap over de dam is volgen er meer' ook bij groepsdynamiek (Bakker & Van der Poel, n.d.). Dit laat zien waarom het belangrijk is om te vragen of er meer mensen een contrasterend perspectief hebben. Wanneer iemand een afwijkend perspectief heeft durven geven, kan het zijn dat de drempel voor anderen lager is om dit ook toe te geven.

4. DE WIJSHEID VAN DE MINDERHEID TOEVOEGEN

In de praktijk wordt Deep Democracy vaak toegepast in situaties waarin binnen groepen of organisaties keuzes moeten worden gemaakt, waarvoor maximaal draagvlak wordt nagestreefd. Deze stap, waarin daadwerkelijk een keuze gemaakt zal worden, heeft hierop betrekking. Dit is in te delen in twee elementen: het stemmen en het toevoegen van de minderheidswijsheid.

1. Het stemmen: in de eerste drie stappen is er ruimte geweest om alle voorstellen op tafel te leggen. Vervolgens kunnen de voorstellen op een neutrale manier worden herhaald en kan er gestemd worden. Bij een unanieme beslissing is het tweede element niet vereist, bij een meerderheidsstandpunt echter wel.
2. Het toevoegen van de minderheidswijsheid: nu de beslissing is gemaakt kunnen er gevoelens van teleurstelling of frustratie ervaren worden. Hier is het van belang om die mensen weer onderdeel van de groep te laten worden. Ten eerste moet het verlies erkend

worden en vervolgens kan er gevraagd worden wat er nodig is voor deze groep om toch met het meerderheidsbesluit mee te gaan. Vervolgens wordt er nog een keer gestemd voor het meerderheidsvoorstel, maar dit keer met de minderheidswijsheid erbij. Indien er nu een verdeelde stemming plaatsvindt wordt de laatste stap genomen.

5. HET DUIKEN IN DE ONDERSTROOM

Het uitgangspunt van deze stap betreft 'de spanning' die een beslissing maken nog in de weg staat. Er zijn mogelijk nog onuitgesproken zaken die nog niet benoemd zijn omdat mensen dat niet durfden of wilden uitspreken, of omdat mensen zelf ook niet precies weten wat er aan de hand is. De rol van de begeleider is hier opnieuw belangrijk. Ten eerste is een niet-oordelende houding van belang om ruimte te creëren voor wat zich nu nog onder de waterlijn afspeelt. Luisteren is van belang om dubbele signalen op te pikken, en om aandacht te geven aan onderdrukte stemmen. Vervolgens kan het 'niet-gevoerde gesprek' beginnen. Er zijn hier drie principes: 1) niemand heeft het monopolie op de waarheid, 2) we doen dit om onze relatie te verbeteren, niet om elkaar af te branden, en 3) we zijn bereid in dit proces over elkaar en onszelf te leren. Vervolgens wordt er in deze stap ten eerste a de regels bepaald. Dit kunnen spelregels of uitgangspunten zijn waarbij de groep zich prettig voelt om het gesprek te voeren. Vervolgens is er ruimte om alles te zeggen. Er mogen ongezoeten meningen worden gegeven, en de groep aan de andere kant zal enkel luisteren. Het derde onderdeel van stap 5 gaat over ingaan op wat je geraakt heeft, en hier mogen enkel persoonlijke inzichten genoemd worden. De begeleider vat vervolgens de inzichten samen. De laatste stap, het oplossen, houdt in dat er met de nieuwe vrijgekomen wijsheid terug wordt gegaan naar het oorspronkelijke vraagstuk.

Onderbouwing van dit element: een beroemd experiment van Solomon Asch toont aan hoe sterk mensen gevoelig kunnen zijn voor conformiteit (het meegaan met de mening van de groep). In dit experiment werd een simpele vraag gesteld (bijvoorbeeld: welke lijn is het langste) en in plaats van het voor de hand liggende en juiste antwoord te kiezen, kozen de mensen (medewerkers van Asch) in dit experiment doelbewust unaniem voor een fout antwoord. Vervolgens werd dezelfde vraag voorgelegd aan 'gewone burgers'. Het bleek dat participanten meegingen met het foutieve antwoord, zij pasten hun antwoord aan op de antwoorden die de meerderheid van de groep gaf, uit angst om niet af te wijken van de groep (Asch, 1955). Onderliggende redenen voor conformiteit binnen groepen zijn het verlangen naar gelijk hebben, verbondenheid en een positief zelfbeeld (Berry & Holloway, 2017). Dit laat zien hoe mensen andere beslissingen maken in een groepsdynamiek, en dat de tegenstrijdige perspectieven soms moeilijk aan het licht kunnen komen door conformiteit. Zulke conformiteit draagt bij aan groepsdenken en aan ongemak (spanningen) binnen groepen. Het blootleggen hiervan en vervolgens onder goede begeleiding bespreekbaar maken, kan daardoor spanningen en polarisatie voorkomen.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Deep Democracy kan worden toegepast om polarisatie te identificeren, te onderzoeken, bespreekbaar te maken, en beslissingen te nemen met zo hoog mogelijke consensus onder de betrokken groepen of te komen tot een gedeeld normatief kader. Dit kan bijvoorbeeld helpen als binnen of tussen groepen onuitgesproken verschillen of fricties zijn. Het onderstaande tekstkader licht dat nader toe.¹⁰

“Deelnemers wordt gevraagd alles te zeggen wat vanuit hun kant waar en echt is, ook al is het niet politiek correct, verkeerd, immoreel, onbeleefd of wat dan ook. De andere kant luistert tot alles gezegd is wat er gezegd moet worden. En dan draaien we de rollen om en spreekt die andere kant zich ook helemaal uit. Polarisering ten top, dus! Maar daar laten we het dus niet bij. Er volgen daarna twee belangrijke stappen. In een eerste ronde wordt iedereen uitgenodigd te benoemen wat haar geraakt heeft, wat echt binnenkwam en te reflecteren op wat dit met jou te maken heeft, wat dit je leert over jezelf. Dit is de weg van echte compassie, die start bij mededogen voor jezelf voor die duistere kantjes van jou die je maar al te graag tussen haakjes zet of projecteert op de ander. Als deze graantjes van wijsheid zijn geoogst, volgt een tweede stap waarin we gezamenlijke besluiten proberen te nemen, telkens zorgvuldig luisterend naar de stem van de minderheid. Pas hier komt dus de verbinding tot stand. Pas dan kan er weer een echt ‘midden’ betreden worden. Polarisatie helpt ons dus om weer tot verbinding te komen, om het conflict echt en in de diepte op te lossen.”

Een van de methodieken binnen Deep Democracy is het ‘pijlen gooien’. Dit is een vorm van debat waarbij deelnemers uitgenodigd worden om alle argumenten te noemen en daarbij ook ‘alles’ te zeggen. Dit ‘pijlen gooien’ doe je als er een duidelijke tegenstelling/polarisatie is waar de groep niet goed uit kan komen en waar steeds omheen gecirkeld wordt. Een goede begeleiding is hiervoor essentieel (bijvoorbeeld om te voorkomen dat mensen ‘hatespeech’ gebruiken om zich uit te spreken tegen een minderheidsgroep), anders kan dit juist averechts werken. Zie voor meer informatie: www.sbiformaat.nl/blog/blogserie-deep-democracy-laait-het-maar-knallen.

Een praktisch voorbeeld van het gebruik van de Deep Democracy methodiek bij het tegengaan van polarisatie is ‘Eerste Hulp Bij Polarisation: leer beter praten over moeilijke onderwerpen’¹¹. Deelnemende jongeren krijgen in één bijeenkomst (in totaal tweeëneenhalf uur) tools aangereikt om op basis van de Deep Democracy methode gesprekken te voeren over polariserende onderwerpen (zoals bijvoorbeeld de ‘Zwarte Pietendiscussie’ of ‘genderneutraliteit’). ‘Eerste Hulp Bij Polarisation’ kan voorafgaan aan een ‘train de trainer’ traject waarin jongeren in een zes uur durende sessie worden opgeleid in de ‘Let’s Talk’ methodologie van Deep Democracy. Vervolgens zijn deze jongeren in staat om de 1-op-1 dialogen te begeleiden.

Uit zelfevaluatie van de initiatiefnemers (quotes van deelnemers):¹²

- “Ik dacht over Zwarte Piet altijd: ‘wat een gezeur’ maar nu begin ik ook de andere kant te zien.”
- “Deze methode heeft mij geholpen meerdere perspectieven te zien.”
- “Het gaf mij ruimte om te reflecteren op mijn eigen mening.”

10 Bron: <https://www.deep-democracy.be/2018/01/15/hebben-we-nood-aan-een-polarisatiekuur/#more-396>

11 Dit is een initiatief van House of Deep Democracy, samen met Dare to be Grey en De Beweging.

12 Dare to be Grey: Terugblik eerste-hulp-polarisatie (2017).

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

De methode Deep Democracy kan worden toegepast als er sprake is van ongemak of onderhuidse spanningen binnen een organisatie of bevolkingsgroep, maar er nog niet sprake is van openlijke polarisatie of escalatie. Een van de uitgangspunten van Deep Democracy is het uitvergrooten van verschillen. Om escalatie te voorkomen wordt in een vroeg stadium conflict opgezocht. Door de kracht van het polariseren te gebruiken ontstaat ruimte voor openheid en dialoog. Door naar conflict toe te gaan wil men de weg vinden naar de oplossing. Door de verschillen in de puntjes te onderzoeken wil men ontdekken wat de tegenpolen verbindt.

Locatie

Deep Democracy wordt vooral toegepast binnen organisaties. Als dialoogmethode kan Deep Democracy ook worden toegepast, mits goed begeleid, om polarisatie tussen groepen in buurten en wellicht scholen te verkennen, bespreekbaar te maken en naar gemeenschappelijkheden te zoeken. Ook een dialoogsessie op gemeentelijk niveau tussen groepen zou volgens de methodiek van Deep Democracy uitgevoerd kunnen worden. Momenteel wordt verkend of Deep Democracy ook online kan worden ingezet.

Is sprake van gemeenschappelijke belangen?

Vertrekpunt bij Deep Democracy is dat er gemeenschappelijke belangen zijn (bijvoorbeeld een schone of veilige wijk), maar dat fricties boven tafel moeten worden gehaald. Door allereerst 'de tegenstellingen aan te scherpen' om later tot verbinding te kunnen komen, kiest Deep Democracy overigens voor een ander perspectief dan het polarisatiemodel van Bart Brandsma, waarin er naar wordt gestreefd om geen 'brandstof' (aandacht) aan de 'polen' te geven, verschillen niet te benadrukken, maar te focussen op de middengroepen en te zoeken naar verbindingen/gemeenschappelijkheden. In dat denkkader wordt juist gewaarschuwd tegen het inzetten van polarisering als methode om scherp en direct tot de essentie van verschillen te komen. Het verschil in uitgangspunten wordt nader toegelicht op www.deep-democracy.be/2018/01/15/hebben-we-nood-aan-een-polarisatiekuur/#more-396.

Doelgroepen

Doelgroepen voor Deep Democracy zijn primair werknemers in organisaties, maar de methode kan ook breder worden ingezet zoals beschreven onder 'locatie', zodat burgers (buurtbewoners, leden van diverse bevolkingsgroepen) doelgroep zijn. Voorwaarde is wel dat mensen bereid – en in staat-zijn om respectvol met elkaar te praten, dat mensen willen luisteren naar elkaar en bereid – en in staat - zijn zich in te leven in elkaar, standpunten goed onder woorden kunnen brengen en bereid zijn eigen standpunten bij te stellen.

LITERATUUR

"Achtergrond - Deep Democracy" (2020). *Human Dimensions*. Geraadpleegd op 5 februari 2020, van.

<https://www.deepdemocracy.nl/over-deep-democracy/achtergrond>.

Asch, S. E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193(5), 31-35.

Bakker, B., & Van der Poel, K. (niet gedateerd). *Dialoog als hulpmiddel bij organisatieverandering*.

Berry, A., & Holloway, L. J. (2017). Pressure of Conformity and Its Effect on Cognitive Dissonance. *EC Psychology and Psychiatry*, 2, 50-59.

Chiu, C. D., & Yeh, Y. Y. (2018). In your shoes or mine? Shifting from other to self perspective is vital for emotional empathy. *Emotion*, 18(1), 39.

Galinsky, A. D., Magee, J. C., Inesi, M. E., & Gruenfeld, D. H. (2006). Power and perspectives not taken. *Psychological science*, 17(12), 1068-1074.

Janis, I. (1991). Groupthink. In E. Griffin (Ed.) *A First Look at Communication Theory* (pp. 235 - 246). New York: McGrawHill.

Kramer, J. (2014). *Deep Democracy. De wijsheid van de minderheid*. Zaltbommel: Thema.

Moore, C. W. (1986). *The mediation process: Practical strategies for resolving conflict*. San Francisco: Jossey-Bass.

Praktijkaanpak 11: Dilemmalogica

Dilemmalogica is een manier van communiceren over problemen met een focus op het depolariseren van de relatie tussen de overheid en burgers. Het kan even zinnig zijn om te communiceren over problemen, als over oplossingen. Burgers willen erkenning van hun zorgen en inzicht in de afweging die hun overheid maakt. Is de uitkomst anders dan gehoopt, dan is in elk geval het vertrouwen niet beschadigd. Een hulpmiddel hiervoor is dilemmalogica. Er zijn bij dilemmalogica drie verschillende stappen te onderscheiden.¹³

1. ERKEN DE ZORGEN

In deze stap is het van belang om de eigen agenda aan de kant te zetten en oprecht te luisteren naar de zorgen van burgers. In dit contact kan vervolgens 'common ground' ontstaan. Het doel is hier dat de mensen zich begrepen voelen. Als dit niet gebeurt bestaat de kans dat burgers support gaan zoeken bij andere partijen, zoals de media of belangenbehartigers.

Het idee van 'common ground' kan gezien worden als een gemeenschappelijke deler, of overkoepelend doel. Door iets gemeen te hebben oftewel 'voor hetzelfde belang te staan' of 'voor hetzelfde doel op te komen', kunnen bestaande tegenstellingen verminderd worden (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman, Rust, 1993). Mensen die zien dat de 'ander' (in dit geval de overheid) dezelfde doelen of belangen heeft en hiervoor opkomt, denken positiever over die overheid dan mensen die dat niet zien. Verschillen tussen partijen met een common ground worden als minder groot ervaren terwijl deze verschillen bij afwezigheid van een common ground juist benadrukt worden (Trepte & Loy, 2017). In plaats van dat de overheid - in de ogen van burgers - de belangen van de 'elite' behartigt, kan de overheid gezien worden als supporter van de belangen van de 'normale burgers' door zo'n common ground te zoeken. Dit kan leiden tot minder weerstand bij de besluiten die gemaakt worden.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN:

- Ga naar de plek waar mensen hun zorgen uiten, luister naar wat hen bezighoudt.
- Organiseer de ontmoeting waarbij de overheid contact maakt over het ongemak en de verschillende zienswijzen.
- Help bij het uitstallen van zorgen; toon in woord en beeld wat de ander bezighoudt.

2. ORDEN DE ONDERSTROMEN

Bij de meeste dilemma's spelen allerlei belangen en waarden die met elkaar kunnen botsen, zowel publieke, persoonlijke als professionele. Bij veiligheid: niemand wil gefilmd worden op straat, maar we willen wel cameratoezicht. Bij vaccineren: de overheid staat voor het recht om in je persoonlijke leven keuzes te maken én voor publieke gezondheid. Door een overzicht van opties te maken kan dit in perspectief worden gezet. Om te zorgen dat men de keuze als rechtvaardig ziet moet er ruimte zijn voor afwegingen en criteria.

¹³ <https://www.communicatierijk.nl/vakkennis/omgaan-met-polarisatie-en-onbehagen/dilemmalogica>

HANDELINGSPERSPECTIEVEN:

- Help de onderstromen in kaart te brengen, als het kan samen met de betrokkenen. Vaak helpt een overzicht van opties, een bandbreedte, om dingen in perspectief te zien.
- Maak ruimte voor afwegingen, criteria, uitgangspunten. Overeenstemming over spelregels vergroot de kans dat mensen rechtvaardig noemen wat gebeuren moet.

3. BIED PERSPECTIEF

Inzicht in de complexiteit van de afweging en wat de mogelijkheden zijn vergroot de kans op bereidheid of – op z'n minst – begrip bij burgers. De overheid moet als betrouwbare actor worden gezien. Ondanks dat er (waarschijnlijk) geen unanieme beslissing genomen kan worden helpt het creëren van begrip bij burgers voor meer acceptatie van de gekozen beslissing. Een betrouwbare overheid is vooral helder over de eigen rol, als facilitator én als wetgever en handhaver. Het blijft een gegeven dat het uiteindelijke besluit niet iedereen zal bevallen. Geef de grenzen aan.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN:

- Communiceer over het proces, en niet eenmalig, houd je eraan. Vergewis je ook van eerdere afspraken en gebeurtenissen.
- Als het goed is, ontdek je perspectieven voor alle partners en op meerdere manieren: wetgeving, subsidies en het communicatieve repertoire.

Zowel stappen 2 als 3 zijn gebaseerd op de techniek van perspectiefwisseling, wat volgens Moore (1986) essentieel is bij het oplossen van conflicten. Het is essentieel om het perspectief van de andere partij te begrijpen voordat men oplossingen kan genereren om aan de behoeften van beide partijen te voldoen. Het luisteren naar deze perspectieven kan leiden tot het inleven in het perspectief van de ander. Dit verhoogt de empathie voor de ander (Chiu & Yeh, 2018).

IN WELKE SITUATIES BRUIKBAAR?

Dilemmalogica richt zich op de relatie tussen de overheid en burgers. Het gaat niet om depolarisatie tussen groepen burgers (polen), maar om depolarisatie tussen de overheid en burgers. De methode is dus toepasbaar om handen en voeten te geven aan theorie 7: Bevorderen van legitimiteit van de overheid bij de aanpak van polarisatie. Als belangrijke randvoorwaarde om met succes dilemmalogica in te kunnen zetten, geldt dat er daadwerkelijk gemeenschappelijkheden tussen overheid en burgers gevonden moeten worden. Als er geen overkoepelend doel of belang gevonden kan worden, is het niet mogelijk om die common ground te realiseren.

Ook de volgende randvoorwaarden gelden:

- De overheid moet zich empathisch en betrouwbaar kunnen opstellen. Wanneer dit niet wordt gedaan zal er geen of minder begrip worden gecreëerd, wat vervolgens de relatie niet zal verbeteren.
- De juiste timing. Wanneer er al een beslissing is genomen is het niet meer nuttig om de indruk te wekken dat er dialoog mogelijk is. Discussie moet plaatsvinden in de beginfase.
- Zoek een middenweg tussen 'zoekend' en 'daadkrachtig' handelen. Als de overheid een positie inneemt 'tussen de mensen' in plaats van boven de mensen, dan kan het lijken alsof de overheid geen controle meer heeft; dit kan onrust veroorzaken in de samenleving. Daarom is het van belang om duidelijk aan te geven dat positie innemen 'tussen de mensen' doelbewust gebeurt.

LITERATUUR

Chiu, C. D., & Yeh, Y. Y. (2018). In your shoes or mine? Shifting from other to self perspective is vital for emotional empathy. *Emotion*, 18(1), 39.

Gaertner, Samuel & Dovidio, John & Anastasio, Phyllis & Bachman, Betty & Rust, Mary. (1993). The Common ingroup Identity Model: Recategorization and the Reduction of Intergroup Bias. *European Review of Social Psychology* - EUR REV SOC PSYCHOL. 4. 1-26. 10.1080/14792779343000004.

Moore, C. W. (1986). *The mediation process: Practical strategies for resolving conflict*. San Francisco: Jossey-Bass.

Trepte, S., & Loy, L. S. (2017). Social Identity Theory and Self-Categorization Theory. *The international encyclopedia of media effects*, 1-13.

Websites Rijksoverheid: <https://www.communicatierijk.nl/vakkennis/omgaan-met-polarisatie-en-onbehagen/documenten/rapporten/2019/02/11/dilemmalogica-koepelrapportage>

<https://www.communicatierijk.nl/vakkennis/omgaan-met-polarisatie-en-onbehagen/dilemmalogica>

Praktijkaanpak 12: Open Space Technology

Open Space Technology (OST) is een methode om met groepen – vanaf 10 personen, tot wel 1000 personen – gezamenlijk oplossingen te zoeken voor complexe vraagstukken, en hen beter te laten omgaan met potentiële of bestaande conflicten. De methode maakt geen gebruik van een vooraf opgestelde agenda voor een bijeenkomst, maar laat de agenda creëren door de input van de mensen die aanwezig zijn. Er is een facilitator aanwezig die verantwoordelijk is voor het creëren en behouden van ‘open space en time’, en het creëren van een veilige omgeving voor discussie.

De methode is ontwikkeld door Harrison Owen in de jaren 80 en komt voort uit zijn observatie dat congresdeelnemers vaak de koffiepauze als het meest succesvolle onderdeel van de bijeenkomst ervaren. Omdat ze tijdens de koffiepauze over voor hen belangrijke zaken kunnen spreken, met mensen die zij zelf het meest interessant vinden. Die twee bijzonderheden zijn de basis van OST.¹⁴

De methode is primair ontwikkeld voor organisaties. Uitgangspunt is dat de competentie van een organisatie om complexe vraagstellingen of conflicten op te lossen niet zit bij management of directie, maar verspreid is over een groot deel van die organisatie. OST wil dat oplossend vermogen mobiliseren, door gebruik te maken van alle kennis en ervaring die er is in de organisatie. Deelnemers aan een OST-bijeenkomst worden uitgenodigd om actief mee te werken aan een oplossing voor complexe vraagstukken. Voorwaarden zijn dat de vraagstelling helder is en belangrijk voor alle deelnemers en dat er een open ruimte wordt gecreëerd waarin zij zichzelf kunnen organiseren binnen een gegeven raamwerk. Een Open Space-bijeenkomst kan een paar uur duren, of een paar dagen. Hoe meer tijd beschikbaar is, hoe meer uitgewerkt het resultaat zal zijn.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Bij de plenaire start van een OST-bijeenkomst benoemen de deelnemers alle belangrijke thema's binnen het centrale vraagstuk. Rond die thema's starten groepsdiscussies. De uitkomsten worden per groep direct na afloop van de discussie (digitaal) toegankelijk gemaakt voor andere deelnemers. Zo is er aan het eind van de bijeenkomst een verslag beschikbaar waarmee direct verder gewerkt kan worden.

OST gaat ervan uit dat de deelnemers aan de bijeenkomst gemotiveerd en effectief aan een oplossing zullen werken, als de vraagstelling helder is, door hen belangrijk wordt gevonden, en er een open ruimte en duidelijk raamwerk is gecreëerd waarbinnen zij zichzelf kunnen organiseren. Alle deelnemers hebben invloed op de agenda en op het eindresultaat - een gegeven waarin zowel een kans als een verantwoording ligt voor elke deelnemer.

De mensen die de moeite nemen om te komen opdagen zijn volgens OST de ‘juiste’ mensen voor het gesprek. De vooronderstelling is hierbij dat diegene die komen opdagen er belang bij hebben om aanwezig te zijn, en waarde hechten aan het aanwezig zijn. Zij zijn kortom intrinsiek gemotiveerd en dat is belangrijk. Hier geldt ook kwaliteit over kwantiteit: er zijn niet per se veel mensen nodig, maar wel diegene die gemotiveerd zijn.

¹⁴ Bronnen <http://www.livehouse.nl/werkwijze/open-space-technology>; <http://www.openspace.dk/index.php?showall=1&lang=nl>;

Wat er tijdens de bijeenkomst gebeurt is 'hetgeen dat moet gebeuren'. Progressie (de échte problemen aan de oppervlakte brengen) zal alleen bereikt worden als de vaste agenda's en verwachtingen worden losgelaten. Zodat er ook andere, minder zich/voelbare dingen spelen die anders niet besproken zouden worden. Anders zal het gesprek lopen zoals vooraf kan worden verwacht, en wordt er niets bereikt.

Onderbouwing elementen in de aanpak

Luisteren naar elkaar op een open manier is van belang om wederzijds begrip te ontwikkelen (Welton, 2002). Gebrekkige communicatie, het niet uitspreken van onderhuids ongenoegen en het niet delen van relevante informatie kunnen conflict en spanningen vergroten (Overton & Lowry, 2013). De methode van OST voorziet juist wel in een open agenda en open communicatie, waardoor ook informatie wordt gedeeld die mensen anders voor zichzelf zouden houden (bijvoorbeeld omdat deze subjectief is, individuele beleving van zaken door personen). Ieder heeft namelijk zijn eigen inbreng.

'Selffulfilling prophecy': wanneer een bepaald idee dat niet waar hoeft te zijn, nieuw gedrag triggert waardoor dit idee wordt bevestigd en een waarheid wordt (Merton, 1948). Door de deelnemers het gevoel te geven dat ze capabel genoeg zijn om tot een oplossing te komen, zal dit door die verwachting ook werkelijkheid kunnen worden.

Blijkens een evaluatieonderzoek naar OST van Jefferies & Clark (2012) waardeerden deelnemers aan OST de mogelijkheid dat individuele perspectieven worden gehoord, en dat deelnemers kunnen brainstormen over onderwerpen die zij zelf inbrengen. Het resultaat van OST op de mate waarin uitkomsten worden gedragen en afname van tegenstellingen is echter niet in de evaluatie meegenomen.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Er zijn meerdere methoden die kunnen worden toegepast bij het oplossen van complex problemen. Juist omdat er zoveel methoden zijn, is het belangrijk om te kiezen voor een methode die het best bij een specifieke situatie past. Indien aan de volgende vier voorwaarden wordt voldaan, kan Open Space Technology volgens aanbieders effectief zijn. Mocht er niet voldaan worden aan deze randvoorwaarden, dan kan beter worden gekozen voor een andere methode.

Randvoorwaarden:

- ✓ Er is een duidelijk vraagstelling aanwezig. Deze vraagstelling is voor alle betrokken erg belangrijk.
- ✓ De vraagstelling is complex. Onder de betrokken zijn er veel verschillende meningen.
- ✓ De oplossing is onbekend.
- ✓ De tijd dringt, er moet op korte termijn een oplossing komen.

Verder zal OST minder effectief zijn in omstandigheden waar mensen al zeker weten dat zij de meest passende oplossingen hebben (Owen, 2008).

OST en verminderen van polarisatie

Net zoals Deep Democracy is OST in eerste instantie ontwikkeld voor toepassing binnen organisaties voor het oplossen van complexe vraagstukken of conflicten. Desalniettemin zouden (elementen uit) de OST-methode ook toepasbaar kunnen zijn voor het verminderen van polarisatie tussen groepen. Zoals een open agenda, uiteenrafelen van complexe problematiek in thema's, houden van groepsdiscussies rond de belangrijke thema's die door deelnemers zijn benoemd, delen van zo veel mogelijk (incl. onderhuidse, subjectieve) gevoelens, beelden, informatie.

LITERATUUR

Brocklehurst, N. J., Hook, G., Bond, M., & Goodwin, S. (2005). Developing the public health practitioner workforce in England: lessons from theory and practice. *Public Health*, 119(11), 995-1002.

Jefferies, M. & Clark, A. (2012). *Continue the use of OST as a tool for gathering ideas and developing action for significant community issued events*. <http://www.communityresearch.org.nz/wp-content/uploads/formidable/OST.pdf>

Merton, R. K. (1948). The self-fulfilling prophecy. *The antioch review*, 8(2), 193-210.

Overton, A. R., & Lowry, A. C. (2013). Conflict management: difficult conversations with difficult people. *Clinics in colon and rectal surgery*, 26(04), 259-264.

Owen, H. (2008). *A brief user's guide to Open Space Technology*. Nd [http://www.openspaceworld.com/users_guide. Htm.

Welton, M. (2002). Listening, conflict and citizenship: Towards a pedagogy of civil society. *International Journal of Lifelong Education*, 21(3), 197-208.

Praktijkaanpak 13: Geweldloze communicatie

Geweldloze communicatie (GC) is ontwikkeld door Marshall Rosenberg, een Amerikaans psycholoog, vanaf begin jaren 1960. GC is gebaseerd op de veronderstelling dat alle mensen vermogen tot compassie en empathie hebben en dat mensen alleen hun toevlucht nemen tot agressie of gedrag dat schadelijk is voor anderen wanneer ze geen effectievere strategieën kunnen bedenken om aan hun behoeften te voldoen. Geweldloze communicatie heeft de intentie tot verbinding en reikt daarvoor een model aan met vier stappen en een tiental achterliggende concepten.

HANDELINGSPERSPECTIEF

De stappen van het GC model zijn (Alaie, 2020):

1. De eerste stap is wat anderen zeggen of doen niet verstandelijk te interpreteren, maar te observeren (zintuiglijk), oftewel waarnemen. In de communicatie naar de ander gebruik je dan zinnen die idealiter beginnen met: 'Ik zie dat je...' of 'Ik hoor...'
2. Je gevoel vertellen. Vertel nu hoe jij je voelt als gevolg van die zintuiglijke waarneming van stap 1. Als het juist om de andere persoon gaat, kun je vragen hoe de ander zich voelt.
3. Je behoefte of intentie vertellen. Benoem jouw hogere, positieve intentie of vraag naar de hogere, positieve intentie van de ander. Dit is een waarde, zoals 'vrijheid', 'vriendschap', 'samenzijn', et cetera.
4. Concrete actie, maar niet als harde eis. Zoek naar acties en doe een verzoek om jouw niet vervulde behoefte, op een constructieve manier te vervullen. Doe dit met een specifiek en helder verzoek.

Randvoorwaarden

De volgende randvoorwaarden zijn bepaald in verschillende GC-studies (Juncadella, 2013)

- De deelnemers moeten elkaar goed begrijpen. Het kan lastig zijn om een specifiek gedrag te beschrijven met wat GC verstaat onder een observatie, omdat een bepaald gedrag meerdere interpretaties kan hebben.
- Er moet een minimum aan zelfkennis nodig zijn. Het uiten van gevoelens en behoeften kan moeilijk zijn voor mensen die niet spontaan hun eigen gevoelens en behoeften begrijpen; dit vereist een bepaald niveau van zelfkennis.
- Er moet vertrouwen aanwezig zijn in de interactie. Vaak zorgt het gebruik van het model ervoor dat mensen zich ongemakkelijk voelen en uiteindelijk stoppen ze het gebruik het in het dagelijks leven uit angst om 'anders' te lijken te spreken.
- Tijd is nodig om de vaardigheden van GC goed onder de knie te krijgen. De uitdrukking van een duidelijke, uitvoerbare, positieve actie vereist een hoog GC-niveau. Het duurt vaak lang om een geschikte GC-bewoording te bereiken.

ONDERBOUWING METHODE GEWELDLOZE COMMUNICATIE

Geweldloze communicatie is in meerdere studies onderzocht op resultaat.

Little (2002) heeft in een kwalitatief onderzoek onder jongeren ondersteuning gevonden voor de hypothese dat het aanleren van GC helpt bij het vergroten van de empathie naar anderen, en dat het de jongeren hielp om conflicten vreedzamer op te lossen.

Een meta-analyse van alle onderzoeken naar GC en het verbeteren van empathie bleek onmogelijk, omdat alle dertien studies andere methodes en meetinstrumenten gebruikten (Juncadella, 2013). Acht van deze studies onderzochten de resultaten van doelgerichte workshops en vijf onderzochten de impact van GC in het echte leven. Bij 11 van de 13 studies werd aangetoond dat empathie verbeterde door het gebruik van GC. Andere positieve resultaten hebben betrekking op verbetering van communicatievaardigheden, verbetering van relaties, minder conflicten en nieuwe concepties en manieren om ermee om te gaan.

Er zijn verschillende onderzoeken die een verband aantonen tussen empathie en pro-sociaal gedrag. Dit speelt een belangrijke rol bij het verminderen van conflicten in groepen (Juncadella, 2013). In dat opzicht is het verbeteren van empathie in potentie nuttig als het gaat om het verminderen van polarisatie.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Geweldloze communicatie is niet veel onderzocht in de context van polarisatie, maar wel onder managers, rechters, militair leiders, in gevangenissen en families (Rosenberg, 2003). Echter, aangezien GC wordt toegepast bij conflicten, zou deze vorm van communicatie van nut kunnen zijn bij het tegengaan van polarisatie tussen groepen (in de fasen van ongemak, onderhuidse spanningen én conflict). Er wordt namelijk geen schuld gelegd bij bepaalde partijen, en zodoende kan er op een vreedzame manier over conflicten gesproken worden. Dat betekent dat personen cq. groepen die bij polarisatie betrokken zijn, met elkaar op een 'geweldloze manier' met elkaar in gesprek gaan conform de methodes van GC.

LITERATUUR

Alaie, Rubin. 2020. "Geweldloze Communicatie: Stappen, Oefeningen & Voorbeelden". #1 Kennisplek.

<https://hetnlpcollege.nl/geweldloze-communicatie/>.

Bowles, S. (2008). Policies Designed for Self-Interested Citizens May Undermine "The Moral Sentiments": Evidence from Economic Experiments. *Science*, 320(5883), 1605-1609. <https://doi.org/10.1126/science.1152110>

Burton, J. (1990). *Conflict: Basic Human Needs*. New York: St. Martins Press.

Goetz, J., Keltner, D., & Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: An evolutionary analysis and empirical review. *Psychological Bulletin*, 136(3), 351-374. <https://doi.org/10.1037/a0018807>

Juncadella, C. (2013). *What is the impact of the application of the Nonviolent communication model on the development of empathy? Overview of research and outcomes* (Masters thesis). University of Sheffield.

Kashtan, Inbal, & Miki Kashtan. 2020. *Key Assumptions And Intentions Of NVC*. Baynvc.Org. Accessed February 10. <https://baynvc.org/key-assumptions-and-intentions-of-nvc/>.

Little, M. (2002). *Total Honesty/Total Heart: Fostering empathy development and conflict resolution skills. A violence prevention strategy* (Master thesis). University of Victoria.

Macmillan, Amanda. 2017. *Being Generous Really Does Make You Happier*. *Time*. <https://time.com/4857777/generosity-happiness-brain/>.

Pappas, S. (2017). Conflicts of Interest: Are Humans Inherently Selfish?. livescience.com. Retrieved 12 February 2020, from <https://www.livescience.com/57991-conflicts-of-interest-science-humans-selfish-cooperation.html>.

Praktijkaanpak 14: Thomas-Kilmann model van conflictmanagement

Het conflictmanagement-model van Thomas en Kilmann (1974) is geen interventie of methode om polarisatie tegen te gaan. Dit model beschrijft verschillende stijlen van omgaan met conflict. Er is geen foute of goede stijl, dit is afhankelijk van de situatie. We hebben het model desalniettemin in dit rapport opgenomen, omdat het wel inspiratie kan geven hoe te handelen als er sprake is van een concreet conflict tussen twee groepen die sowieso al gepolariseerd tegenover elkaar staan.

Conflictmanagement (Thomas-Kilmann model) heeft verschillende strategieën, en het idee achter conflict management is de onvermijdelijkheid van conflict, en het voortbrengen van positieve resultaten van conflict. Het Thomas-Kilmann model onderscheidt vijf stijlen voor het hanteren van conflicten¹⁵. Thomas en Kilmann gaan ervan uit dat het omgaan met conflicten (of beter tegenstrijdige belangen), altijd een spanningsveld oplevert tussen twee menselijke neigingen. Aan de ene zijde assertiviteit: de wens om je (eigen) doelen door te drukken, de opdracht te realiseren. Aan de andere kant de coöperativiteit: wens om de relatie goed te houden, om het proces soepel te laten verlopen. Thomas en Kilmann visualiseren dit spanningsveld door een assenstelsel met als verticale as de mate waarin iemand gericht is op het eigen belang (assertiviteit). De horizontale as geeft aan in welke mate iemand gefocust is op het belang van de ander (coöperativiteit). Dit resulteert in vier kwadranten met elk een eigen stijl voor conflicthantering en een vijfde stijl die er - letterlijk - tussenin zit:

1. Doordrukken
2. Vermijden
3. Samenwerken
4. Toegeven
5. Compromis sluiten

HANDELINGSPERSPECTIEF

1. DOORDRUKKEN (VECHTEN, FORCEREN, WEDIJVEREN): 'MY WAY OR THE HIGHWAY'

Als er brand is, kun je het best de stijl 'doordrukken' gebruiken. Actie is dan namelijk van levensbelang. Maar in een conflict met je burens of je leidinggevende is de stijl 'compromis zoeken' of 'samenwerken' veel handiger. De doordrukker is een assertieve persoon, hij of zij bekommert zich niet om samenwerking of het welbevinden van mensen in zijn directe omgeving. De doordrukker wint op de korte termijn. Doordrukken is een stijl die in hoge mate gericht is op het binnenhalen van eigen doelen, het scoren ten gunste van jezelf. Deze stijl is mogelijk als je voldoende macht hebt, de verdere relatie niet belangrijk is en iets snel en onder hoge druk een beslissing vereist. Deze stijl is kortom af te raden als men polarisatie tussen groepen wil verminderen.

15 Bron: <http://www.raamstijn.nl/eenblogjeom/index.php/categorie-1/3773-conlicten-volgens-thomas-kilmann>

2. VERMIJDEN (ONTLOPEN): 'I WILL THINK ABOUT IT TOMORROW'

De vermijder realiseert zijn eigen doelen niet, maar is ook niet geïnteresseerd in de relatie met de ander. Vermijden is een stijl die conflictsituaties ontloopt door moeilijke onderwerpen, spanningen en of dreigende conflicten uit de weg te gaan. Vaak zit hier angst (terecht of onterecht) onder om de onderliggende spanningen uit de weg te gaan. Men vermijdt het liefst conflicten en vindt eigenlijk dat hij er niets mee te maken heeft. Voordeel van die afstand is trouwens dat vermijders wel goed in staat zijn een objectief oordeel over het conflict te geven. Ze hebben namelijk aan beide zijden weinig tot geen belang. Vermijders vinden het lastig om kritiek te geven, maar ook om daar zelf mee om te gaan. Hij/zij is er van overtuigd geen power te bezitten om iets aan de situatie te veranderen. De vermijdende stijl kan men inzetten als het nu niet het juiste bespreekmoment is; het issue het niet waard is om een conflict aan te gaan; of emotie te hoog is om het nu aan te pakken. Deze stijl biedt in geval van een conflict tussen gepolariseerde groepen mogelijk op korte termijn enige lucht, maar zal niet helpen als men werkelijk polarisatie wil verminderen.

3. SAMENWERKEN (EXPLOREEREN): 'TWO HEADS ARE BETTER THAN ONE'

Degene die de samenwerking zoekt probeert de relatie goed te houden, maar ook zijn doelen te realiseren. Hij heeft een goede balans gevonden tussen eigenbelang en het belang van de ander. De samenwerker exploreert de situatie, is steeds bezig belangen te onderzoeken, te behartigen, voorstellen te doen, en te checken. Met een samenwerkende stijl ben je onderzoeken naar misverstanden in de communicatie, onderliggende oorzaken, oog heeft voor emoties en probeert te werken aan een basis van vertrouwen om samenwerking gestalte te kunnen geven. Je gaat uit van een win-win gedachte en zoekt naar reële oplossingen voor het probleem die voor beide partijen acceptabel zijn. Deze stijl kan men toepassen als beide groepen samen verder moeten en men elkaar daarbij nodig heeft. Deze stijl kan bij een conflict tussen gepolariseerde groepen mogelijk behulpzaam zijn.

4. TOEGEVEN (AANPASSEN): 'IT WOULD BE MY PLEASURE'

Degene die met name toegeeft bekommert zich vooral op de relatie met de ander. De toegever heeft expliciet oog voor de belangen van de ander en wil graag de relatie goed houden en is zeer coöperatief. Hij wordt meestal aardig gevonden, kan zich goed inleven in anderen, is daarom een goede gesprekspartner. Zijn doelen haalt hij helaas niet binnen. Een toegevende stijl is toepasbaar als: 'nu iets toegeven krediet geeft voor de toekomst', 'het weinig moeite kost eigen fouten of veranderende inzichten te erkennen' of 'het je weinig kost en voor de ander belangrijk is.' Deze stijl kan bij een conflict tussen gepolariseerde groepen binnen de gegeven condities mogelijk behulpzaam zijn op korte termijn om het conflict niet te laten escaleren.

5. COMPROMIS SLUITEN: 'LET'S MAKE A DEAL'

Compromis zoeken gaat er om dat de ander ook tevreden is met de oplossing. Het is een stijl van 'water bij de wijn doen'. Vaak gaat het niet om het vinden van de beste aanpak of oplossing, maar om een pragmatische en haalbare aanpak of oplossing. Voldoende is goed genoeg. Het gaat in de kern om het best haalbare in de gegeven situatie. Het kan ook een berekende manier zijn van onderhandelen: zeker mag de andere partij enkele punten binnenhalen. Maar daar staat dan tegenover dat hij zelf ook op een aantal punten zijn zin krijgt. Het sluiten van een compromis is een goede optie als: evenwicht belangrijk is; het niet meer haalbaar is; het beter is dan winst of verlies. Deze stijl kan bij een conflict tussen gepolariseerde groepen mogelijk behulpzaam zijn.

ONDERBOUWING MECHANISMEN

Diverse elementen van het conflictmanagement Thomas-Kilman model vinden onderbouwing in de literatuur. Allereerst de notie dat 'er geen beste manier is om met conflicten om te gaan en dat de situatie bepaalt welke conflictstijl het beste toegepast kan worden'. Volgens Deutsch (1973) bestaat er een dimensie met egoïsme aan de ene kant en bereidheid tot samenwerking aan de andere kant. Het verschil hier tussen is waar het belang ligt: bij de eerste ligt dit alleen bij de uitkomsten van de eigen groep en bij de laatste bij de uitkomsten van de andere groep. Hier is echter de combinatie van belang hebben bij de uitkomsten van beide groepen niet mogelijk, en dit is een limitatie van een uni- dimensionaal model. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen conflict in samenwerking behandelen, of als competitie zien (Deutsch, 1973, 1980, 1990). Dit onderscheid in handelen is van invloed op de uitkomst van het conflict. Hier is de rol van 'efficacy' van belang: in hoeverre is een team zeker van het effectief handelen om het probleem op te lossen.

Conflict kan worden gezien als een gezamenlijk probleem waar samenwerking voor nodig is om tot een oplossing te komen. Hier hebben beide groepen vertrouwen in de andere groep omdat het om een gemeenschappelijke oplossing gaat. In die situatie worden ideeën en belangen uitgewisseld zodat deze gecombineerd kunnen worden tot een overkoepelende voordelige oplossing voor beide partijen. Deze vorm van samenwerking bevordert de 'efficacy': het vertrouwen dat ze het conflict effectief kunnen oplossen. Door een context te creëren waar ideeën worden uitgewisseld, wordt de techniek van perspectiefwisseling gebruikt, wat volgens Moore (1986) essentieel is bij het oplossen van conflicten, om het perspectief van de andere partij te begrijpen voordat men oplossingen kan genereren om aan de behoeften van beide partijen te voldoen. Dit kan leiden tot het inleven in het perspectief van de ander, wat de empathie voor de ander verhoogt (Chiu & Yeh, 2018).

De samenwerkingsstijl en werken aan een gemeenschappelijke doel: een relevante theorie is de sociale identiteit theorie zoals ontwikkeld door Tajfel and Turner (1979). Volgens deze theorie plaatsen mensen zichzelf in een categorie en baseren hun zelfbeeld hierop. Ze bepalen welke mensen wel bij 'hun' groep horen, en welke mensen niet, en hebben daarna een voorkeur voor hun eigen groep. Het creëren van een 'nieuwe' ingroep kan bijvoorbeeld door het maken van een nieuw gezamenlijk doel. Dit komt bijvoorbeeld terug in het Robbers Cave experiment (Muzafer, 1961). Hier werden jongeren van elkaar gescheiden in twee groepen laten concurreren met elkaar. Vervolgens kon de frictie tussen de twee groepen worden verminderd door ze samen aan een overkoepelend doel te laten werken waar samenwerking van beide partijen nodig is. Op deze manier wordt er gekeken naar een gemeenschappelijkheid binnen de groepen en dit beïnvloedt de relatie tussen de groepen op een positieve manier.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Conflictmanagement (Thomas-Kilman model) is zoals gezegd geen interventie of methode om polarisatie tegen te gaan. Dit model legt de verschillende stijlen van omgaan met conflict bloot. Er is geen foute of goede stijl, dit is afhankelijk van de situatie. Het model is toepasbaar in de fasen van onderhuidse spanningen en conflict, kan inspiratie geven hoe te handelen als er sprake is van een concreet conflict tussen twee groepen die sowieso al gepolariseerd tegenover elkaar staan.

LITERATUUR

Blake, R. R., & Mouton, J. S. (1964). *The managerial grid*. Houston: Gulf Publishing.

Chiu, C. D., & Yeh, Y. Y. (2018). In your shoes or mine? Shifting from other to self perspective is vital for emotional empathy. *Emotion*, 18(1), 39.

Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict: Constructive and destructive processes*. Yale University Press.

Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict*. New Haven, CT: Yale University Press.

Deutsch, M. (1980). *Fifty years of conflict*. In L. Festinger (ed.), *Retrospections on social psychology*. (pp. 46-77) New York: Oxford University Press.

Deutsch, M. (1990). *Sixty years of conflict*. *The International Journal of Conflict Management*, 1, 237-263.

Moore, C. W. (1986). *The mediation process: Practical strategies for resolving conflict*. San Francisco: Jossey-Bass.

Riasi, A., & Asadzadeh, N. (2015). The relationship between principals' reward power and their conflict management styles based on Thomas–Kilmann conflict mode instrument. *Management Science Letters*, 5(6), 611-618.

Sherif, M. (1961). *Intergroup Conflict and Cooperation: The Robbers Cave Experiment*. Norman: University Book Exchange. Print.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). "An Integrative Theory of Intergroup Conflict," in Stephen Worchel and William Austin, eds., *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Monterey, CA: Brooks/Cole.

Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1974). *The Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*. Mountain View, CA: CPP, Inc. <http://www.raamstijn.nl/eenblogjeom/index.php/categorie-1/3773-conlicten-volgens-thomas-kilmann>

Praktijkaanpak 15: Social Engineering

Social engineering is een discipline in de sociale wetenschappen, met name politicologie, die verwijst naar inspanningen om bepaalde attitudes en sociaal gedrag op grote schaal te beïnvloeden, hetzij door overheden, media of particuliere groepen om gewenste kenmerken in een doelpopulatie te produceren (Duff, 2005). Over het algemeen wordt de doelpopulatie onbewust beïnvloed door social engineers, met het doel om gedrag en frameworks te veranderen.

Social engineering wordt omschreven als de kunst van het beïnvloeden van de sociale dynamiek. Social engineering is een techniek die sociaal onwenselijke situaties kan verbeteren. Mediation is hier een onderdeel van, maar vaak is dit niet genoeg om de diepgewortelde verschillen te kunnen oplossen. Dit wordt gedaan door op zoek te gaan naar een bovenliggend concept waar alle groepen zich in kunnen vinden, en wat door alle stakeholders als een verbetering wordt gezien ten opzichte van de oude situatie. Door deze verandering in aanpak moeten alle stakeholders zich weer gaan aanpassen aan de nieuwe situatie, en zo zal een nieuwe sociale dynamiek ontstaan (Stillare, 2020).

Social engineering kan heel veel verschillende vormen aannemen, gebaseerd op de populatie die beïnvloed moet worden en het doel van de interventie. Overkoepelend is dat het een grote groep in een keer aanspreekt, dat het doel is het maken van een verandering van de cultuur/denkwijze binnen de doelpopulatie en over het algemeen is een deel van de interventie effectief op een onbewust deel van de doelpopulatie.

Doordat social engineering plaatsvindt op een (gedeeltelijk) onbewust level, is de weerstand tegen de interventie vaak beperkt en kan zelfs in een aantal gevallen voorkomen worden (Knowles & Linn, 2013). Hierdoor kan de interventie effectiever zijn. Echter, als de doelpopulatie wél door heeft dat ze op een ongewilde manier beïnvloed wordt, dan zal dit de weerstand juist verhogen en het vertrouwen in de instantie verlagen.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN EN RANDVOORWAARDEN

Betrouwbare kennis over de doelpopulatie

De interventie moet zo goed mogelijk aansluiten bij de populatie die je wilt bereiken. Omdat de interventie de populatie moet aanspreken, moet er goede informatie over de doelgroep beschikbaar zijn.

Effectieve instrumenten om de interventie uit te voeren

Over het algemeen wordt met social engineering een grote groep aangesproken. Kanalen om veel mensen tegelijkertijd aan te kunnen spreken (televisie, internet, kranten, flyers) moeten beschikbaar zijn en mogelijk zijn om uit te voeren.

De interventie moet in het belang zijn van de doelpopulatie

Als de interventie in geen opzicht in het belang staat van de populatie, heeft de interventie weinig effect nadat deze is afgelopen

De interventie moet breed ingezet worden

Social engineering die wordt ingezet op slechts een klein gedeelte van een probleem, kan leiden tot onbedoelde gevolgen in een ander aspect binnen de doelpopulatie dat nog niet in kaart was gebracht. Twee social engineering interventies die niet op elkaar zijn afgestemd, kunnen ook elkaar gaan tegenwerken (Avery, 2003).

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Het model is bruikbaar in meerdere fasen van polarisatie (ongemak, onderhuidse spanningen en mogelijk ook bij conflict). In de context van polarisatie. De meest bekende Nederlandse casus van social engineering op het gebied van polarisatie is het anti-radicaliseringsproject van gemeente Amsterdam uit 2017. Het project droeg de codenaam Grijze Campagne en omvatte een serie van 25 filmpjes die, na goedkeuring van de burgemeester, op YouTube zouden worden gedeeld (AD, 2017). Deze campagne is bedacht door filosoof David Kenning, die ook in 2005 een geheime campagne leidde om mensen van al-Qaida te deradicaliseren (Wiegman, 2016).

LITERATUUR

AD (2017). 'Van der Laan had geheim project tegen radicalisering'.

Avery, T. (2003). Popper on "Social Engineering": A Classical Liberal View. *Reason Papers*, 26, 29-38.

Duff, A. (2005). Social Engineering in the Information Age. *The Information Society*, 21(1), 67-71. <https://doi.org/10.1080/01972240590895937>

Knowles, E., & Linn, J. (2013). *Resistance and persuasion*. Routledge.

Stillare. What is social engineering? Geraadpleegd op 1 maart 2020, van <https://stillare.com/what-is-social-engineering/>.

Wiegman, M. (2016). 'Kruip in het hoofd van de radicalen'. Het Parool.

Praktijkaanpak 16: Socratisch gesprek

Een Socratisch gesprek is een gemeenschappelijk 'denkgesprek' waarin we onderzoeken wat we denken en waarom we dat denken. Deelnemers leren goed te luisteren en eerst te vragen naar feiten in plaats van beweringen. Het Socratisch gesprek is erop gericht de praktijk van gezamenlijk werken en leven te verbeteren. Het is geen discussie waarin mensen hun mening verdedigen, maar een gezamenlijk onderzoek waarin deelnemers met elkaar op zoek gaan naar 'wat het geval is' en woorden en ideeën scherpen aan die van anderen. Daardoor ontstaat tevens de mogelijkheid om een gemeenschappelijke visie te creëren.

Verwarring in dialogen is van alle tijden. De filosoof Socrates constateerde 400 jaar voor Christus al dat er een discrepantie was tussen wat mensen zeiden en wat ze werkelijk dachten. Hij zette mensen aan tot zich uitspreken en voor zichzelf denken op basis van feiten; tot afstand nemen van heersende meningen, van al te emotionele reacties en van vastgeroeste denkpatronen. Volgens Socrates was dialectisch denken de beste methode om tot de waarheid te komen (Yengin & Karahoca, 2012). De Socratische gespreksmethodiek zoals die vandaag wordt toegepast, lijkt niet precies op de methode die Socrates toepaste, maar heeft wel hetzelfde vertrekpunt en hetzelfde doel: dat mensen elkaar écht verstaan en gezamenlijk op zoek gaan naar fundamentele principes achter hun handelen.

ELEMENTEN IN DE AANPAK

De hedendaagse methodiek van het Socratisch gesprek is sinds Socrates in de loop van duizenden jaren verder ontwikkeld. In de 18de eeuw door de Duitse filosoof Kant en begin 20ste eeuw door de Duitse pedagoog, filosoof en politicus Leonard Nelson, geholpen door Gustav Heckmann. Kant heeft de filosofische methode beschreven die in een Socratisch gesprek wordt gebruikt. Maar het was niet voordat Nelson en Heckmann een gespreksstructuur en gespreksregels ontwikkelden, dat het Socratisch gesprek als leidraad voor denkgesprekken in groepsverband kon worden gebruikt. Zij hebben een gespreksvorm ontwikkeld die tot op de dag van vandaag wordt toegepast. De afgelopen twintig jaar is de methode vooral in Nederland verder ontwikkeld door Jos Kessels en Erik Boers. De Socratische gespreksmethode wordt ook toegepast in cognitieve psychotherapie. Een van de elementen uit deze therapievorm is systematisch vragen stellen. Het doel van herhaald vragen stellen is om een logica te ontwikkelen in de redentie van een persoon, in plaats van enkel een mening (Overholser, 1993). Verder ligt de nadruk op 'self-control' en het evalueren van de eigen redentie (Chessick, 1982). De Socratische gespreksmethode is erop gericht om oordelen uit te stellen; men beoogt dat er zo betere gesprekken tot stand komen, met een betere uitwisseling van informatie, beter begrip van elkaars perspectief, beter contact en beter denken (Paridon, 2017). Het verschil tussen de Socratische methode en 'normaal luisteren' is bovenal dat normaal vaak enkel de informatie wordt opgenomen die in de reeds aanwezige gedachtegang past van iemand. De Socratische methode beoogt daarentegen mensen meer ontvankelijk maken voor nieuwe inzichten en perspectieven. Het is daarbij belangrijk om een open, kritische houding te hebben. Er zijn geen taboes, alles mag gezegd worden.

Cruciaal daarin is de vaardigheid om eigen ideeën en oordelen uit te stellen en je open te stellen voor de denkkaders en de betekenissen van anderen. Hoe paradoxaal het ook klinkt: 'Je zult goed moeten kunnen luisteren om zelf goed te kunnen spreken.' Gespreksregels die helpen dit te realiseren zijn bijvoorbeeld: géén aannames te hebben en het eigen oordeel uit te stellen, zélf te denken en je niet te baseren op wat je hebt gehoord/gelezen of op wat anderen denken, en oprecht nieuwsgierig te zijn naar wat je gesprekspartner te zeggen heeft. Er zijn een paar belangrijke principes in de Socratische gespreksmethode:

1. Begin niet te praten over je eigen beeld/visie, maar vraag naar die van de ander. Diegene zal vervolgens zijn idee uitleggen.
2. Het beïnvloeden van de ander wordt niet gedaan door over een eigen opvattingen te praten, maar door aan te sluiten op de beleving van de ander, door een samenvatting te geven van wat de ander verteld heeft.
3. Door kritische vragen te stellen is het mogelijk om de ideeën van de ander aan te passen. Door de juiste vragen te stellen kan de ander vervolgens zelf tot de conclusie komen dat er een beter alternatief is. Het doel is om kritisch naar eigen uitspraken te kijken en die daar waar nodig aan te passen.

ONDERBOUWING MECHANISMEN

Een mechanisme in de Socratische methode is het verwerpen van aannamen en impliciete kennis door kritisch te denken (Morrel, 2004). Door meer de diepte in te gaan op je eigen gedachten zal je vervolgens meer zeker worden van je standpunt, of, en dat is wat deze methode beoogd, aanpassingen doen omdat je inziet dat je standpunt minder zeker of onderbouwd is dan je van te voren dacht. Onderzoek heeft aangetoond dat vragen stellen volgens de Socratische methode kan bijdragen aan het ontwikkelen van kritisch denken (Yang, Newby & Bill, 2005).

Het andere onderbouwd mechanisme dat bij de Socratische methode een rol speelt is het 'perspectief wisselen'. Volgens Moore (1986) is het essentieel bij het oplossen van conflicten om het perspectief van de andere partij te begrijpen voordat men oplossingen kan genereren om aan de behoeften van beide partijen te voldoen.

IN WELKE SITUATIE BRUIKBAAR?

Het Socratisch gesprek vereist dat deelnemers over bepaalde capaciteiten beschikken. Dit zijn:

- De vaardigheid om eigen ideeën en oordelen uit te stellen en je open te stellen voor de denkkaders en de betekenissen van anderen.
- Open willen staan voor verbetering. Partijen moeten volwassen genoeg zijn om te kunnen inzien dat hun initiële kennis misschien niet juist is (Yengin & Karahoca, 2012).
- Goed willen én kunnen luisteren en vragen. Het is belangrijk om respectvol te kunnen luisteren en goed kritisch te kunnen denken om de juiste vragen te stellen (Yengin & Karahoca, 2012).

Socratische gespreksmethode en verminderen van polarisatie

Net zoals Deep Democracy en Open Space Technology is de Socratische gespreksmethode in eerste instantie ontwikkeld voor toepassing binnen organisaties, en als methodiek binnen cognitieve psychotherapie. Desalniettemin zouden (elementen uit) de Socratische gespreksmethode ook toepasbaar kunnen zijn voor het verminderen van polarisatie tussen groepen. Zoals een open houding naar elkaar, open te stellen voor de denkkaders en de betekenissen van anderen, goed willen én respectvol kunnen luisteren en vragen. In de context van polarisatie is er vooralsnog geen onderzoek naar deze gespreksmethode gedaan. Aangezien het gesprek wordt gevoerd tussen enkele personen, is deze methode moeilijker toe te passen op polarisatie op grote schaal. Omdat de methode vereist dat deelnemers zich open stellen en vooral willen luisteren en vragen, bestaat het risico dat deze voor mensen met duidelijke/stevige meningen de methode moeilijker uitvoerbaar is of niet goed werkt.

LITERATUUR

Chessick, R. (1982). Socrates: First psychotherapist. *American Journal of Psychoanalysis*, 42, 71-83.

Overholser, J. C. (1993). Elements of the Socratic method: I. Systematic questioning. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 30(1), 67.

Morrell, K. (2004). Socratic dialogue as a tool for teaching business ethics. *Journal of business ethics*, 53(4), 383-392.

Paridon, M. van (2017). *Socratisch gesprek voor beginners: een handboek en werkboek*. ISVW uitgevers.

Website hetSocratischgesprek.nl <http://hetSocratischgesprek.nl/dossier-Socratisch-gesprek-achtergrond-en-uitleg/>

Yang, Y. T. C., Newby, T. J., & Bill, R. L. (2005). Using Socratic questioning to promote critical thinking skills through asynchronous discussion forums in distance learning environments. *The American Journal of Distance Education*, 19(3), 163-181.

Yengin, I., & Karahoca, A. (2012). What is Socratic method? The analysis of Socratic method through self determination theory and unified learning model. *Global Journal on Technology*, 2.

Conclusie en samenvatting

In dit verkennende onderzoek zijn we op zoek gegaan naar theorieën en praktische aanpakken die bruikbaar zijn in (met name) de sociale sector en op lokaal niveau (wijken, gemeenten) om ongewenste polarisatie te voorkomen of te verminderen. Ook hebben we bekeken welke theorie of praktische aanpak bruikbaar is in welke context, en waarom. Het resultaat van deze exercitie is een actueel overzicht van zeven relevante theorieën en negen praktische aanpakken. Tot slot zijn we nagegaan of theorieën en methoden gecombineerd kunnen worden, elkaar kunnen aanvullen, opdat overheden, handhavers en sociale professionals ¹⁶ ongewenste polarisatie effectiever tegen kunnen gaan.

Onder polarisatie wordt verstaan 'de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van segregatie' (definitie Rijksoverheid). Spanningen en segregatie kunnen verlopen langs etnische en religieuze lijnen, maar ook langs andere scheidslijnen in de samenleving. Zoals tussen arm en rijk, hoog- en laagopgeleid, politieke voorkeuren (bijvoorbeeld progressief versus conservatief) of langs actuele maatschappelijke thema's (bijvoorbeeld voor- of tegen vaccinatie, 5G-zendmasten, windmolens, dierenrechten, klimaat, beheer Oostvaardersplassen et cetera). Polarisation kan ook ontstaan vanuit groepen burgers ten opzichte van (beleid van) overheid en instituties. Denk bijvoorbeeld aan burgers die tegen de coronamaatregelen protesteren. Polarisation kan zich manifesteren op verschillende locaties, bijvoorbeeld in een buurt, op een school of op de werkvloer, maar ook in de politiek of op (sociale) media. Onze verkenning focust zich op de polarisatieprocessen waarbij etnisch-culturele-religieuze scheidslijnen direct of indirect een rol spelen.

Polarisation kent meerdere fasen. De fase van polarisation is medebepalend voor de keuze van een passende aanpak. We onderscheiden de volgende fasen bij polarisation: rustfase, ongemak, onderhuidse spanningen, openlijke incidenten of escalatie. In de eerste drie fasen vinden niet per se (al) openlijke incidenten plaats, maar kan polarisation zich wel 'onderhuids' ontwikkelen. Het is belangrijk om dit tijdig te signaleren en te handelen. Het is beter om polarisation preventief aan te pakken - in 'vredestijd' - dan als de polarisation is geëscaleerd.

THEORIEËN

De wetenschappelijke theorieën komen voort uit onder meer de sociale psychologie, sociologie en genderstudies. De theorieën die we hebben geselecteerd hebben een duidelijke relevantie voor hoe om te gaan met de verscherpte tegenstellingen tussen groepen in de samenleving. We hebben hiertoe theorieën die relevant zijn voor het begrijpen van polarisation en theorieën die relevant zijn om inzicht te krijgen in de handelingsperspectieven bij polarisation gebundeld. Deze (bundelingen van) theorieën hebben de potentie om verder door ontwikkeld te worden tot praktische modellen voor polarisation. Onderzoek in de praktijk is nodig om meer zicht te geven op de bruikbaarheid van deze theorieën in de praktijk.

¹⁶ Zoals jongerenwerkers en opbouwwerkers. Ook onderwijsprofessionals kunnen inspiratie uit de theorieën en praktische beschrijvingen halen. Het rapport is echter niet primair voor de onderwijscontext geschreven.

Theorie	Theoretische grondslag	Visie op polarisatie	Wanneer toepasbaar bij polarisatie?	Handelingsperspectief
(1) Bevorderen van positief contact tussen groepen	Contacttheorie (Allport, 1954; Pettigrew & Tropp, 2008)	Liefde/ loyaliteit voor de eigen groep kan leiden tot negatieve beeld vorming en spanningen met mensen uit andere groepen.	Fase: zowel bij onder-huidse spanningen en ter preventie van (verdere) polarisatie als in fasen van conflict. Locatie/context: kan in verschillende contexten; in wijken, scholen of op het werk.	• Organiseren van positief, overbruggend contact dat empathie bevordert en angst voor de ander vermindert • Voor mensen die zich meer aangetrokken voelen tot extremistische of polariserende groepen: liefde voor de eigen 'oorspronkelijke' groep hervinden/ versterken.
(2) Bevorderen van het besef dat mensen tot meerdere groepen behoren	Social identity theory (Turner en Tajfel, 1986)	Identificatie met een groep kan gepaard gaan met voor-oordelen over mensen uit andere groepen.	Fase: verschillende polarisatiefases Locatie/context: in een situatie waarbij mensen aangesproken kunnen worden op diverse identiteiten in verschillende contexten (zoals Amsterdammer, vader of moeder, of jongere) en de identiteit van deze steeds verschillende groepen benoemd en benadrukt wordt.	• Als er sprake is van spanningen tussen groepen A en B dan kunnen spanningen afnemen als het besef wordt bevorderd dat mensen uit een 'outgroup' subidentiteiten hebben die kunnen overlappen met subidentiteiten van jezelf. • De samenleving niet indelen in twee verschillende groepen.

(3) Creëren van een gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteit	Common ingroup identity theory (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman & Rust, 1993), Mutual Intergroup Differentiation Model (Horseny & Hogg, 2000), het boek Identity (Fukuyama, 2018) onderzoeken door Halleh Ghorashi (2006, 2009)	Door een versimpeld beeld te presenteren (in media, in beleid) van groepen, worden stereotype homogene beelden bij burgers bevestigd en polarisatie bevorderd. Dat moet ter discussie worden gesteld waardoor ruimte komt voor een vorm van gemeenschappelijkheid, zonder daarbij de groepsidentiteiten te verliezen.	Fase: met name als spanningen onderhuids zijn en ter preventie van polarisatie tussen groepen. Locatie/context: kan op nationaal niveau worden ingezet, maar ook in provincies, steden, dorpen of wijken wanneer er door een diversiteit aan bewoners weinig binding met elkaar is.	• Her-categoriseer polariserende groepen op basis van gemeenschappelijke, groeps-overstijgende deelidentiteiten (waarbij de eigen groepsidentiteit ook moeten worden benoemd, niet mag worden bedreigd). Dus: nieuwe overstijgende categorieën creëren zonder de oude categorieën af te breken. Bevorder kortom duale identiteiten. • Praat over het (mogelijke) belang van identiteiten, negeer deze niet.
(4) Het verschil binnen een groep zichtbaar maken	'Perceived variability' (Errafiy & Brauer, 2012)	Wanneer men inziet dat er diversiteit is binnen een andere groep, kan het oordeel over die groep positief veranderen wat de mogelijkheid biedt om polarisatie tussen 'homogene groepen' te doorbreken.	Fase: met name als spanningen onderhuids zijn en ter preventie van polarisatie tussen groepen. Situatie/context: deze theorie kan toegepast worden in de communicatie van overheden en media	• Waar het bij theorie 2 omgaat om spanningen te verminderen door overlappende subidentiteiten zichtbaar te maken, en bij theorie 3 om overstijgende groepsidentiteiten te creëren, gaat het bij theorie 4 er om binnen groepen subgroepen zichtbaar te maken die onderling behoorlijk kunnen verschillen. Laat deze verschillen binnen 'andere' groepen zien (subgroepen) in beleidscommunicatie en berichtgeving in de media.

(5) Het verminderen van verlies- en angstgevoelens	Terror-management theorie (Greenberg, Pyszczynski & Solomon, 1986), integrated threat theory (Stephan & Stephan, 2000)	Door het ervaren van verlies (of de angst daarvoor) als gevolg van snelle veranderingen in een steeds complexere wereld, of van veranderingen in de eigen leefomgeving waarbij de eigen leefwijze/overtuigingen onder druk komen te staan, gaan sommige mensen zich meer vastklampen aan de eigen 'cultuur' of groep als buffer tegen deze angst. Dit kan leiden tot meer vooroordelen ten opzichte van anderen.	Fase: van rustfase en onderhuidse spanningen of als polarisatie duidelijk aan de oppervlakte aanwezig is. Locatie/context: wanneer er weerstand, angst of boosheid wordt ervaren tegen de etnisch-culturele-religieuze diversiteit in de samenleving. Deze theorie is ook bruikbaar wanneer concrete gebeurtenissen in aantocht zijn die mogelijk tot polarisatie kunnen leiden.	• Werk per type boze of bezorgde burger een aanpak uit • Luister naar bezorgdheid van burgers en benoem deze in contact en communicatie • Zet in op burgerparticipatie • Zet in op het creëren van overstijgende groepsidentiteiten, zeker in superdiverse steden • Zet in op het ontwikkelen van zelfvertrouwen en identiteit • Organiseer positief contact tussen groepen
(6) Intersectioneel denken bevorderen en machtsongelijkheid verminderen	Intersectionele theorie (Crenshaw, 1989), kruispuntdenken (Wekker & Lutz, 2001)	De oorzaak ligt bij machtsongelijkheid. Wanneer mensen die in een onderdrukte positie zitten en voor zich zelf opkomen kunnen er spanningen met de meer dominante groepen.	Fase: bij onderhuidse spanningen of bij meer openlijke polarisatie. Locatie/context: in contexten waarin spanningen bestaan tussen twee groepen die duidelijk of juist bij nader inzien niet gelijkwaardig aan elkaar zijn in macht; niet evenveel middelen of zeggenschap hebben.	• Onderzoeken of een (deel van de) groepen meer macht heeft dan de andere groepen en of er mogelijke sprake is van een emancipatiebeweging • Als er sprake is van een emancipatiebeweging, deze faciliteren en ondersteunen in hun empowerment.

(7) Bevorderen van legitimiteit van de overheid bij de aanpak van polarisatie	Theory of Delegitimization (Sprinzak, 1995)	De relatie met de overheid moet hersteld worden om zo polarisatie te verminderen en te voorkomen.	Fase: enerzijds in een vroeg stadium van polarisatie waarbij het vertrouwen tussen overheid en burgers in het geding is, maar gesprek nog wel mogelijk is. Ook indien polarisatie is geëscaleerd tot conflicten of agressie tussen groepen, biedt deze theorie mogelijkheden. Locatie/context: in het geval van brede maatschappelijke polariserende kwesties, zoals over Zwarte Piet of over de bouw van azc's.	• Verbeter je informatiepositie, als overheid, in de wijk of gemeente • Durf als overheid openlijk stelling te nemen wanneer een groep of gebeurtenis in strijd is met de Nederlandse grondwet. • Zet in op het voorkomen van geweld • Inventariseer als overheid wat er leeft onder bewoners
--	--	--	--	--

VERSCHILLEN EN COMBINATIES

De eerste vier theorieën die we presenteren hebben met elkaar gemeen dat ze allemaal gebaseerd zijn op de sociale identiteitstheorie van Turner en Tajfel uit 1986 die stelt dat het behoren tot een groep en het verschillen van andere groepen, van belang is voor iemands identiteit. Bij polarisatie is er sprake van spanningen tussen groepen; gezien het belang van deze groepen voor mensen hun identiteit is het geen optie en moreel verwerpelijk om deze groepen te proberen te ontbinden. Maar er zijn wel verschillende mogelijkheden om de scheidslijnen tussen groepen minder belangrijk te maken en de verhoudingen tussen groepen te verbeteren: door contact te bevorderen tussen de groepen (theorie 1), door het besef te bevorderen dat mensen meerdere subidentiteiten hebben die kunnen overlappen met mensen uit een 'outgroup' behoren (theorie 2), door naast de bestaande groepen ook nog een gemeenschappelijke groep te creëren (theorie 3) en door de diversiteit binnen de groep zichtbaar te maken (theorie 4). De eerste vier theorieën sluiten goed op elkaar aan en kunnen ook goed in combinatie met elkaar gebruikt worden. Gemeenschappelijk aan deze theorieën is dat van buitenaf, bijvoorbeeld door gemeenten of sociale professionals, invloed kan worden uitgeoefend op percepties van groepsidentiteiten en het belang daarvan.

Theorie 5 kan eveneens worden gecombineerd met de sociale identiteitstheorie; ook in deze theorie wordt er vanuit gegaan dat de 'eigen groep' van belang is voor iemands identiteit. De nadruk is deze theorie ligt in de zorgen die er bestaan bij groepen over het verliezen van eigenheid. Door die angst serieus te nemen en hier op in te gaan kunnen spanningen met andere groepen verminderd worden.

Theorie 6, het kruispuntdenken lijkt in eerste instantie op de andere theorieën omdat er eveneens vanuit gegaan wordt dat mensen tot meerdere groepen behoren. Het wezenlijke verschil is echter dat het kruispuntdenken de nadruk legt op verschillen in macht tussen groepen en het belang van emancipatie van groepen die gemarginaliseerd zijn. Theorie 6 is ontwikkeld vanuit het perspectief van mensen uit gemarginaliseerde groepen terwijl de eerste vier theorieën de verschillende groepen vanaf een afstand probeert te bekijken. Theorie 5 is vooral van toepassing op dominante groepen die, als minderheden zich gaan emanciperen, het gevoel hebben dat ze verliezen of dat hun positie of leefwijze wordt bedreigd. Theorie 7 is anders dan de andere theorieën omdat de rol van de overheid centraal staat en niet zo zeer groepen zelf. Bij deze theorie gaat het om het feit dat burgers de overheid vaak ervaren als een machtige partij en hierdoor gehoord willen worden. Wanneer burgers het gevoel hebben niet (meer) gezien te worden door de overheid of dat beslissingen van hogerhand worden doorgedrukt, kan dit spanningen doen toenemen. Deze theorie geeft de overheid handvatten om dit te voorkomen of te verminderen, door te reflecteren op de eigen rol en daar vervolgens naar te handelen. Dus terwijl het kruispuntdenken (theorie 6) aandacht vraagt voor de verschillen in macht tussen verschillende groepen burgers, vraagt deze laatste theorie (theorie 7) juist aandacht voor de machtsverhoudingen – en de gevoelens die daar uit voortvloeien – tussen overheid en burgers.

WELKE THEORIE IS WANNEER BRUIKBAAR?

Contacttheorie (theorie 1) is goed bruikbaar in allereerst situaties dat er 'onderhuidse spanningen' zijn. Maar ook in situaties dat er al conflict is heeft theorie zijn waarde bewezen. Dus ook in een conflictsituatie kan het contact stimuleren tussen uit verschillende groepen zinvol zijn. Bijvoorbeeld, de anti-zwarte-piet groep KOPZ ging de dialoog aan met de 'Blokkeerfriezen' nadat het conflict al hoog was opgelopen¹⁷. Maar dialoog is lang niet altijd de meest geschikte vorm; soms werkt het juist goed om mensen samen dingen te laten

17 <https://joop.bnnvara.nl/nieuws/blokkeer-friezen-en-jerry-afriyie-in-gesprek-over-zwarte-piet>

doen, samen aan een doel te laten werken en de 'schouders er onder te zetten' waardoor een gevoel van gemeenschappelijkheid kan ontstaan tussen mensen die eerder weinig van elkaar wilden weten.

Andere theorieën zijn beter geschikt om toe te passen wanneer er sprake is van 'onderhuidse spanningen' maar (nog) geen sprake is van escalatie. Dit betreft het bevorderen van het besef dat mensen uit verschillende groepen overlappende subidentiteiten kunnen hebben (theorie 2), het creëren van gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteiten (theorie 3) en verschillen tussen subgroepen binnen de groep duidelijk maken (theorie 4). Deze theorieën kunnen ingezet worden door gemeenten, handhavers en sociaal werkers wanneer er weinig overbruggend contact is tussen groepen en mensen erg in vooroordelen en 'hokjes' denken. Zij kunnen bijvoorbeeld weloverwogen communicatie strategieën uitwerken waarin de gemeente een inclusieve identiteit neerzet met erkenning voor de onderlinge verschillen.

De theorie van het verminderen van verlies- en angstgevoelens (theorie 5) is bruikbaar in situaties wanneer er bezorgdheid, angst of boosheid wordt ervaren bij mensen uit dominante groepen. Bijvoorbeeld wanneer de 'oude' bewoners zorgen hebben over de komst van nieuwe groepen in de wijk of gemeente. Polarisation kan dan zowel onderhuids aanwezig zijn of aan de oppervlakte. Deze theorie is ook bruikbaar wanneer concrete gebeurtenissen in aantocht zijn, bijvoorbeeld wanneer er een asielzoekerscentrum of moskee gebouwd gaat worden. Hierbij kunnen de 'nieuwkomers' (die lang niet altijd echte nieuwkomers zijn maar alleen zo worden ervaren door de 'dominante' groep) in een onderdrukte positie terecht komen. Het kruispuntdenken (theorie 6) vestigt juist de aandacht voor perspectief van verschillende mensen in gemarginaliseerde positie, zoals de vrouwelijke asielzoekers die veilig door hun nieuwe wijk moeten kunnen lopen zonder lastig te worden gevallen door de andere bewoners die tegen de komst van het AZC zijn. Wanneer gemarginaliseerde groepen opkomen voor hun rechten dan kunnen hieruit spanningen ontstaan, behoeft het kruispuntdenken gemeenten of sociale professionals voor de valkuil om dat te zien als een strijd van 'waar er twee vechten, hebben er twee schuld'. Wanneer een groep mensen in opstand komt tegen bijvoorbeeld racistische praktijken, dan is het raadzaam om niet alleen te focussen op de spanningen die daaruit voortvloeit maar ook hiernaar te kijken vanuit het oogpunt van emancipatie.

De theorie over de legitimiteit van de overheid (theorie 7) is met name bruikbaar voor de (lokale) overheid om duidelijk te kunnen kijken naar de rol die zij spelen in een proces van polarisatie, en hoe zij zo nodig hun handelen kunnen aanpassen. De theorie is bruikbaar in verschillende fases van polarisatie: enerzijds in een vroeg stadium van polarisatie waarbij het vertrouwen tussen overheid en burgers in het geding is, maar gesprek nog wel mogelijk is. Ook indien polarisatie is geëscaleerd tot conflicten of agressie tussen groepen, biedt deze theorie mogelijkheden om duidelijk stelling te nemen en te reflecteren op de rol die de overheid kan spelen bij het verder de-escaleren van een conflict.

AANPAKKEN UIT DE PRAKTIJK

De praktische aanpakken zijn (concrete) methoden die relevant kunnen zijn voor de aanpak van ongewenste polarisatie. Sommige van deze aanpakken worden nog weinig toegepast in de praktijk om polarisatie aan te pakken, maar bieden wel veel handelingsperspectief.

Aanpak	Wanneer toepasbaar bij polarisatie	Handelingsperspectief
(8) Het denkkader over polarisatie van Bart Brandsma	Fase: met name als er openlijke spanningen zijn of incidenten of zelfs escalatie plaatsvindt. Locatie/context: dit model is zeer toepasbaar bij polarisatie tussen groepen in een stad of buurt en biedt handelingsperspectief voor veiligheid, OOV, burgemeesters evenals het sociaal domein. Daarnaast is het inzetbaar in diverse contexten, zoals bij spanningen in de wijk, op school, sociale media of spanningen binnen organisaties.	• Interventies om polarisatie tegen te gaan dienen zich te richten op het versterken van de weerbaarheid van 'het midden' tegen de druk vanuit de polen, en moeten dus juist niet op 'polen' of 'aanstichters' gericht worden. Mogelijke methodes hierbij: veranderen van doelgroep, onderwerp, positie en/of toon • dialoog (alleen in wat Brandsma het preventiestadium, bemiddelingsstadium en het verzoeningsstadium noemt)
(9) KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen	Fase: als spanningen nog onderhuids zijn. Het model is erop gericht om op structurele wijze inzicht te verkrijgen in de verschijningsvormen, oorzaken, fase en oplossingsrichtingen voor de polarisatie. In situaties waarin wel sprake is van openlijke polarisatie of incidenten, kan het model worden toegepast om vast te stellen hoe de polarisatie is ontstaan. Locatie/context: Het model is compatibel met- en een aanvulling/verdieping op het denkkader van Brandsma omdat het een specifieke focus heeft: de vroegtijdigheid van signaleren en een structurele analyse met de buurt of school als context, en de actiegerichtheid (concrete oplossingsrichtingen voor polarisatie).	Het model kan worden gebruikt door buurt-professionals vanuit verschillende domeinen (sociaal én veiligheid) om meer inzicht te krijgen in polarisatie in buurten, polarisatie en onderliggende problematieken vroegtijdig te signaleren en daadkrachtig aan te pakken. Het model biedt tevens een kader voor de analyse en aanpak van polarisatie in ook andere contexten dan wijk en school, en andere vormen van polarisatie dan langs etnisch-culturele lijnen. Het framework/stappenplan van het model geeft handvatten voor overheden en professionals om binnen verschillende contexten, verschillende typen polarisatie te analyseren en aan te pakken: analyse van oorzaken, verschijningsvormen, actorenanalyse, reflectie van overheid op eigen rol bij polarisatie.

(10) Deep Democracy	Fase: als spanningen nog onderhuids zijn. Vertrekpunt bij Deep Democracy is dat er gemeenschappelijke belangen zijn, maar dat fricties boven tafel moeten worden gehaald. Door allereerst 'de tegenstellingen aan te scherpen' om later tot verbinding te kunnen komen, kiest Deep Democracy voor een ander vertrekpunt dan het denkkader van Brandsma. In het kader van Brandsma wordt er naar gestreefd om geen 'brandstof' (aandacht) voor de 'polen' te geven, verschillen niet te benadrukken, maar te focussen op de middengroepen en te zoeken naar verbindingen/gemeenschappelijkheden. Locatie/context: Deep Democracy wordt vooral ingezet om in organisaties of binnen sociale groepen een zo hoog mogelijk draagvlak te bereiken voor besluiten, en voor een constructieve omgang met tegenstellingen of conflicten. Binnen de context van polarisatie zijn ook toepassingsmogelijkheden. Momenteel wordt verkend of de methode ook kan worden ingezet bij online polarisatie.	Deep Democracy kan worden toegepast om polarisatie te identificeren, te onderzoeken, bespreekbaar te maken, en beslissingen te nemen met zo hoog mogelijke consensus onder de betrokken groepen of te komen tot een gedeeld normatief kader. Dit kan bijvoorbeeld helpen als binnen of tussen groepen onuitgesproken verschillen of fricties zijn. Een praktisch voorbeeld van het gebruik van de Deep Democracy methodiek bij het tegengaan van polarisatie is 'Eerste Hulp Bij Polarisation: leer beter praten over moeilijke onderwerpen'. Deelnemers krijgen tools aangereikt om op basis van de 'Deep Democracy methode' gesprekken te voeren over polariserende onderwerpen (zoals bijvoorbeeld de 'Zwarte Pietendiscussie' of 'genderneutraliteit').
(11) Dilemmalogica	Fase: als spanningen nog onderhuids zijn, of als spanningen al openlijk zijn. Locatie/context: Dilemmalogica richt zich op depolarisatie tussen overheid en burgers. Als belangrijke randvoorwaarde om succesvol dilemmalogica in te kunnen zetten geldt dat er daadwerkelijk gemeenschappelijkheden tussen overheid en burgers gevonden moeten worden. Als er geen overkoepelend doel of belang gevonden kan worden is het niet mogelijk om die common ground te realiseren.	Dilemmalogica is een manier van communiceren over problemen met een focus op het depolariseren van de relatie tussen overheid en burgers. Erken als overheid de zorgen van burgers en geef inzicht in de afweging die de overheid maakt. Is de uitkomst anders dan gehoopt, dan is in elk geval het vertrouwen niet beschadigd. Dilemmalogica gaat uit van drie verschillende stappen: 1. Erken als overheid de zorgen van burgers. 2. Orden de onderstromen, maak de dilemma's inzichtelijk. 3. Bied perspectief. Inzicht in de complexiteit van de afweging en wat de mogelijkheden zijn, vergroot de kans op bereidheid of begrip bij burgers.

(12) Open Space Technology (OST)	Fase: OST is een methode om met groepen gezamenlijk oplossingen te zoeken voor complexe vraagstukken, en hen beter te laten omgaan met potentiële of bestaande conflicten. Locatie/context: OST is in eerste instantie ontwikkeld voor toepassing binnen organisaties voor het oplossen van complexe vraagstukken of conflicten. Desalniettemin kan (elementen uit) de OST methode ook toepasbaar zijn voor het verminderen van polarisatie tussen groepen. Zoals het hebben van een open agenda, het uiteenraffen van complexe problematiek in thema's, het houden van groepsdiscussies rond de belangrijke thema's die door deelnemers zijn benoemd en het delen van zo veel mogelijk (incl. onderhuidse, subjectieve) gevoelens, beelden en informatie.	OST wil oplossend vermogen mobiliseren, door gebruik te maken van alle kennis en ervaring die er is bij mensen. De mensen die de moeite nemen om te komen opdagen zijn volgens OST de 'juiste' mensen voor het gesprek. De vooronderstelling is hierbij dat diegenen die komen opdagen er belang bij hebben om aanwezig te zijn, en waarde hechten aan het aanwezig zijn. Zij zijn kortom intrinsiek gemotiveerd en dat is belangrijk. Hier geldt ook kwaliteit over kwantiteit: er zijn niet per se veel mensen nodig, maar wel diegenen die gemotiveerd zijn.
(13) Geweldloze communicatie	Fase: Bij onderhuidse én openlijke polarisatie. Locatie/context: Aangezien Geweldloze communicatie (GC) wordt toegepast bij conflicten, zou deze vorm van communicatie van nut kunnen zijn bij het tegengaan van polarisatie tussen groepen. Er wordt namelijk geen schuld gelegd bij bepaalde partijen, en zodoende kan er op een vreedzame manier over conflicten gesproken worden. Dat betekent dat personen of groepen die bij polarisatie betrokken zijn, met elkaar m.b.v. de methodes van GC op een 'geweldloze manier' met elkaar in gesprek gaan.	GC is gebaseerd op de vooronderstelling dat alle mensen vermogen tot compassie en empathie hebben en dat mensen alleen hun toevlucht nemen tot agressie of gedrag dat schadelijk is voor anderen wanneer ze geen effectievere strategieën kunnen bedenken om aan hun behoeften te voldoen. GC heeft de intentie tot verbinding en reikt daarvoor een model aan met vier stappen en een tiental achterliggende concepten. In de kern komt de methode van GC erop neer dat je niet te snel oordeelt over wat iemand anders zegt of doet, de ander niet veroordeelt vanwege gedrag of standpunten (je vraagt in plaats daarvan nader naar overwegingen of bedoelingen). Je maakt de ander bewust van wat dit 'doet' met jou. Vervolgens gaan personen op zoek naar 'verbinding': benoem zelf hogere, positieve intenties en vraag naar de hogere, positieve intenties van de ander.

(14) Thomas-Kilmann-model van conflictmanagement	Conflictmanagement (het Thomas-Kilmann-model) is geen interventie of methode om polarisatie tegen te gaan. Dit model legt de verschillende stijlen van omgaan met conflict. Er is geen foute of goede stijl, dit is afhankelijk van de situatie. Het model kan inspiratie geven hoe te handelen als er sprake is van een concreet conflict tussen twee groepen die sowieso al gepolariseerd tegenover elkaar staan.	Conflictmanagement heeft verschillende strategieën, en het idee achter conflictmanagement is de onvermijdelijkheid van conflict, en het voortbrengen van positieve resultaten van conflict. Het Thomas-Kilmann model onderscheidt vijf stijlen voor het hanteren van conflicten: 1. Doordrukken 2. Vermijden 3. Samenwerken 4. Toegeven 5. Compromis sluiten Met name stijlen 3 en 5 kunnen bij een conflict tussen gepolariseerde groepen behulpzaam zijn.
(15) Social engineering	Fase: Bij onderhuidse én openlijke polarisatie. Context: Social engineering wordt omschreven als de kunst van het beïnvloeden van de sociale dynamiek. Social engineering is een techniek die sociaal onwenselijke situaties kan verbeteren. Dit wordt gedaan door op zoek te gaan naar een bovenliggend concept waar alle groepen zich in kunnen vinden, en wat door alle stakeholders als een verbetering wordt gezien ten opzichte van de oude situatie. Door deze verandering in aanpak moeten alle stakeholders zich weer gaan aanpassen aan de nieuwe situatie, en zo zal een nieuwe sociale dynamiek ontstaan.	De interventie moet zo goed mogelijk aansluiten bij de populatie die je wil bereiken. Omdat de interventie de populatie moet aanspreken, moet er goede informatie over de doelgroep beschikbaar zijn. Kanalen om veel mensen tegelijkertijd aan te kunnen spreken (televisie, internet, kranten, flyers) moeten beschikbaar zijn om de interventie op uit te voeren. De interventie moet breed ingezet worden. Social engineering die wordt ingezet op slechts een klein gedeelte van een probleem kan leiden tot onbedoelde gevolgen in een ander aspect binnen de doelpopulatie dat nog niet in kaart was gebracht.

(16) Socratisch gesprek

Fase: Bij onderhuidse polarisatie.

Context: In een Socratisch gesprek onderzoeken deelnemers wat ze denken en waarom ze dat denken. Deelnemers leren goed te luisteren en eerst te vragen naar feiten in plaats van beweringen. Het Socratisch gesprek is geen discussie waarin mensen hun mening verdedigen, maar een gezamenlijk onderzoek waarin deelnemers met elkaar op zoek gaan naar 'wat het geval is' en woorden en ideeën scherpen aan die van anderen. Daardoor ontstaat tevens de mogelijkheid om een gemeenschappelijke visie te creëren.

Net zoals Deep Democracy en Open Space Technology is de Socratische gespreksmethode in eerste instantie ontwikkeld voor toepassing binnen organisaties. Desalniettemin zouden (elementen uit) de Socratische gespreksmethode ook toepasbaar kunnen zijn voor het verminderen van polarisatie tussen groepen. Zoals een open houding naar elkaar, open te stellen voor de denkkaders en de betekenissen van anderen, goed willen én respectvol kunnen luisteren en vragen.

- Het Socratisch gesprek vereist dat deelnemers over bepaalde capaciteiten beschikken.
- Cruciaal om effectief te kunnen zijn in een Socratisch gesprek is de vaardigheid om eigen ideeën en oordelen uit te stellen en je open te stellen voor de denkkaders en de betekenissen van anderen.
- Open willen staan voor verbetering. Partijen moeten volwassen genoeg zijn om te kunnen inzien dat hun initiële kennis misschien niet juist is.
- Goed willen én kunnen luisteren en vragen. Het is belangrijk om respectvol te kunnen luisteren en goed kritisch te kunnen denken om de juiste vragen te stellen.

Aangezien het gesprek wordt gevoerd tussen enkele personen, is deze methode moeilijker toe te passen op polarisatie op grote schaal. Omdat de methode vereist dat deelnemers zich open stellen en vooral willen luisteren en vragen, bestaat het risico dat deze voor mensen met duidelijke/stevige meningen de methode moeilijker uitvoerbaar is of niet goed werkt.

VERSCHILLEN EN COMBINATIES

Overbruggen van kloof tussen theorieën en praktijk aanpakken

We hebben in deze verkenning een onderscheid gemaakt tussen theorieën en aanpakken uit de praktijk. Met de theorieën bedoelen we wetenschappelijke theorieën die vervolgens (deels) door empirisch onderzoek getoetst zijn. De aanpakken die we hebben beschreven in deze verkenning zijn juist ontwikkeld vanuit de praktijk; op basis van de jarenlange ervaring van mensen die werken aan het verminderen van polarisatie in de praktijk, zijn deze aanpakken tot stand gekomen. De theorieën en aanpakken zijn vanuit de wetenschap respectievelijk de praktijk ontwikkeld vanuit andere vertrekpunten en komen nog te weinig bij elkaar. De beschreven theorieën bieden veel handvatten voor depolarisatie maar worden in de praktijk nog maar beperkt toegepast. Wellicht met uitzondering van de contacttheorie, dat zijn weg al wel heeft gevonden naar bijvoorbeeld buurtcentra en schoolpleinen. In de alinea 'vervolg op deze verkenning' (aan het eind van dit rapport) doen we aanbevelingen om deze kloof tussen theorieën en praktijk aanpakken te overbruggen.

Combineren van theorieën en praktijk aanpakken

In dit rapport hebben we theorieën en praktijk aanpakken beschreven. Daarbij hebben we aangegeven in welke omstandigheden en met welk doel een theorie of praktijk aanpak ingezet kan worden tegen polarisatie. Daarbij is het goed om te realiseren dat in veel gevallen handelingsperspectieven uit theorieën en praktijk aanpakken aanvullend op elkaar zijn, en kunnen worden gecombineerd voor een zo effectief mogelijke aanpak van polarisatie. Dit lichten we toe aan de hand van enkele voorbeelden.

1. Bij polarisatie zijn twee of meerdere groepen betrokken. Het zal geregeld voorkomen dat het niet gaat om gelijkwaardige groepen, maar om groepen die van elkaar verschillen. Deze verschillen kunnen onder meer zijn de omvang van een groep, machtspositie, inzet op emancipatie of juist behoud van de dominante positie in de samenleving. De ene groep ervaart verliesgevoelens, de andere groep voelt zich niet thuis of achtergesteld en wil verandering. Het denkkader van Brandsma voor polarisatie kan heel goed werken om vanuit OOV en burgemeester in te zetten op de-escalatie van spanningen. Maar wat doe je aan onderliggende oorzaken voor de polarisatie zoals verliesgevoelens of ervaren discriminatie? Hiervoor kun je je laten inspireren door de theorie en handelingsperspectieven die gaan over het verminderen van verliesgevoelens en de theorie en handelingsperspectieven die gaan over intersectioneel denken en machtsverschillen verkleinen.

2. Bij polarisatie tussen twee groepen hebben incidenten plaatsgevonden, maar is er ook veel sprake van onuitgesproken, onderhuidse spanningen. Om vanuit het model van Brandsma een gamechanger effectief in te kunnen zetten, zoals 'veranderen van onderwerp' of 'veranderen van toon' is het zeer zinvol om te achterhalen of de polarisatie echt draait rond de identiteit van de twee groepen of polen. Of gaat het om iets anders, iets onderliggends? Bijvoorbeeld: polarisatie in een gemeente lijkt te spelen rond de identiteit van diverse bevolkingsgroepen, maar nadere analyse wijst uit dat een conflict tussen jongeren in een wijk aanleiding geeft gegeven tot de (verdere) polarisatie in de gemeente. Voor zo'n verdiepende analyse van polarisatieproblematiek kun je gebruik maken van het KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen.

3. Je wilt de toon veranderen in een gepolariseerd maatschappelijk debat. Om de juiste toon te vinden wil je weten wat 'er leeft' onder de groepen die bij polarisatie zijn betrokken. In het bijzonder wat er leeft bij mensen die zich niet expliciet uitspreken. Om te achterhalen wat de 'onderstroom' is, welke (onuitgesproken) fricties en dieperliggende kwesties er zijn, kun je dit onderzoeken door bijvoorbeeld dialoog- en gespreksmethoden te organiseren zoals Deep Democracy, Socratisch gesprek, Open Space Technology en Geweldloze Communicatie. Met behulp van deze methoden kan wederzijds begrip en empathie tussen groepen worden bevorderd, maar kunnen ook onderhuidse spanningen en ongenoegens boven tafel worden gehaald.

4. In een wijk is sprake van ongemak en onderhuidse spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen maar nog geen sprake van escalatie en incidenten. Om te voorkomen dat spanningen escaleren, gebruiken uitvoerend professionals en ambtenaren (vanuit zowel het veiligheids- als sociaal domein) het analyse-instrument uit het KIS-analysemodel om gezamenlijk de aard, oorzaken, locaties en verschijningsvormen van de onderhuidse spanningen te analyseren en te duiden. Blijkens de analyse kan het zinvol zijn om overbruggend contact tussen bevolkingsgroepen in de wijk te vergroten (contacttheorie) of is het juist zinvol om meer bewustwording van gedeelde (overstijgende) groepsidentiteiten te bevorderen en kunnen handelingsperspectieven op basis van de theorie over het verminderen van verliesgevoelens worden toegepast. Wanneer volgens de analyse tevens blijkt dat het optreden van de lokale overheid de polarisatie in de wijk versterkt, maak je gebruik van de handelingsperspectieven van de theorie 'bevorderen van de legitimiteit van de overheid' en van 'dilemmalogica', om het vertrouwen in de lokale overheid te herstellen.

VERVOLG OP DEZE VERKENNING

Welk vervolg wil KIS op deze verkenning van theorieën en praktijkaanpakken van polarisatie? Allereerst zijn er nog veel meer voorbeelden mogelijk waarin handelingsperspectieven uit verschillende theorieën en praktijkaanpakken elkaar aanvullen, en kunnen worden gecombineerd voor een zo effectief mogelijke aanpak van polarisatie. **KIS wil toewerken naar een 'overkoepelend model voor polarisatie' welke inzichtelijk maakt welke 'kruisbestuivingen' mogelijk zijn bij de aanpak van ongewenste polarisatie.**

Een goede manier om duidelijk te maken wat je wanneer kunt gebruiken bij polarisatie, is vanuit casuïstiek. Namelijk door de stappen te bespreken die je kunt nemen in een casus, om te bepalen welke theorieën en praktijkaanpakken relevant zijn om polarisatie te verminderen. **KIS heeft het voornemen om een aantal veelvoorkomende praktijksituaties van polarisatie uit te werken en te laten zien welke (combinaties van) relevante handelingsperspectieven mogelijk zijn, en waarmee je rekening moet houden bij de keuze van handelingsperspectieven** (zoals fase, betrokken groepen, oorzaken polarisatie et cetera).

Verder adviseert KIS om de beschreven theorieën in de praktijk toe te passen en door te ontwikkelen tot praktische modellen die meer handelingsperspectief bieden. Ook adviseert KIS de praktijkaanpakken die we hebben beschreven, nader wetenschappelijk te onderbouwen. De meeste praktijkaanpakken, zijn voornamelijk beperkt onderbouwd met theorie en door wetenschappelijk onderzoek nog maar nauwelijks gecheckt op effectiviteit. En de meeste theorieën worden weinig gebruikt in de praktijk. Dit is, denken wij, in beide gevallen een gemiste kans. Voor de aanpakken omdat wetenschappelijk onderzoek inzicht kan geven onder welke precieze omstandigheden een aanpak nu eigenlijk werkt. En voor de theorieën omdat een wetenschappelijke theorie pas echt waarde krijgt als de praktijk er ook mee aan de slag gaat. Wanneer theorieën in de ivoren toren van de wetenschap blijven liggen zijn deze weinig zinvol. Op grond van onze verkenning pleiten we

er dus voor om de kloof te dichten tussen theorie en praktijk en om zo de handelingsperspectieven bij polarisatie, en de effectiviteit hiervan, te vergroten. Daarom doen wij de volgende aanbevelingen:

- Toepassen van de beschreven theorieën in de praktijk en op basis van de uitkomsten hiervan deze concretiseren en doorontwikkelen tot modellen die praktische handvatten bieden voor de praktijk.
- Onderbouwen van de beschreven succesvolle aanpakken uit de praktijk met wetenschappelijke theorieën.
- Door middel van evaluatieonderzoek, toetsen op effectiviteit van succesvolle aanpakken uit de praktijk en inzicht krijgen in de noodzakelijke randvoorwaarden voor effectiviteit.

Bijlage: experts

Een conceptversie van dit rapport is voorgelegd aan experts op het gebied van polarisatie die kritisch hebben bekeken en van feedback hebben voorzien. Dankzij hun kritische reflectie hebben we de bevindingen verder aangescherpt.

De volgende experts hebben feedback gegeven:

- Adriaan Baccaert - projectmedewerker polarisatie, Kazerne Dossin
- Bastiaan Verberne - senior adviseur, ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
- Halleh Ghorashi - hoogleraar diversiteit en integratie, Vrije Universiteit Amsterdam
- Iris Andriessen - senior onderzoeker, Verwey-Jonker Instituut
- Jacqueliën van Stekelenburg - Hoogleraar Sociale Verandering en Conflict, Vrije Universiteit Amsterdam
- Naima Azough - adviseur maatschappelijke vraagstukken, voorheen speciaal rapporteur 'preventie van extremisme'
- Hans Boutellier - bijzonder hoogleraar polarisatie en veerkracht, Vrije Universiteit Amsterdam
- Jorrit Hoekstra - eigenaar EmpathyLAB, voorheen Stay Human
- Maarten van Alstein - senior onderzoeker, Vlaams Vredesinstituut
- Saskia Tempelman - strategisch adviseur, ministerie van Justitie en Veiligheid
- Tékla ten Napel - coördinerend beleidsmedewerker, ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteurs: Joline Verloove
Ron van Wonderen
Hanneke Felten
Ontwerp: [Design Effects](#)
Foto omslag: 123RF
Redactie: Joline Verloove
Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving
p/a Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T (030) 230 3260
E info@movisie.nl
I www.movisie.nl

De publicatie kan gedownload worden via de website van Kennisplatform Integratie & Samenleving: www.kis.nl.

© Kennisplatform Integratie & Samenleving, Utrecht 2020.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Movisie. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with Movisie. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

KENNISPLATFORM INTEGRATIE & SAMENLEVING

Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving. Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennis-uitwisseling via www.kis.nl, de [nieuwsbrief](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

Kennisplatform Integratie & Samenleving is een programma van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie

T 030 230 32 60 **E** info@kis.nl **I** www.kis.nl

